Fra Frederiksborg Amt

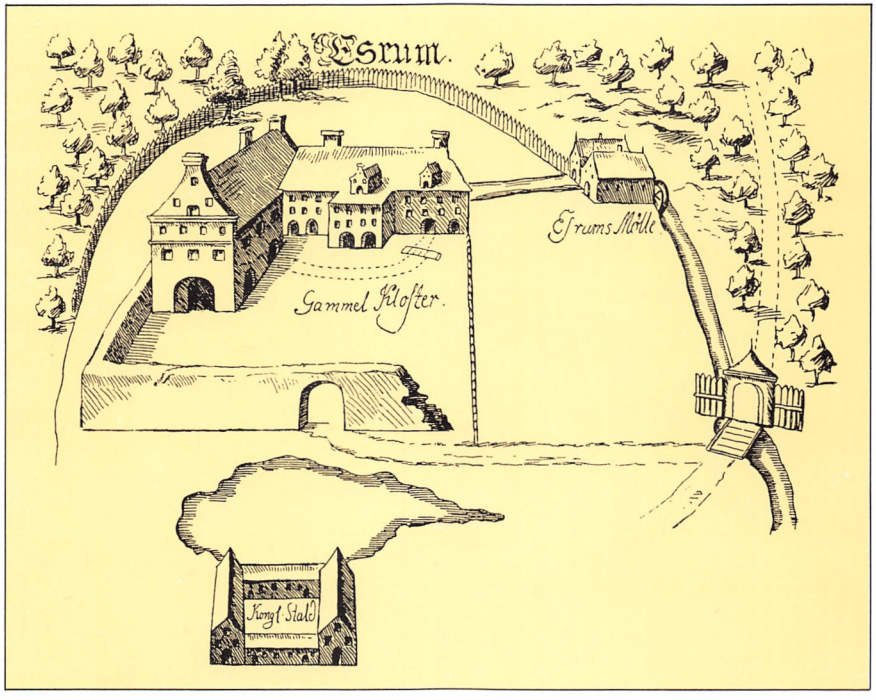

Årbog 1989 · Frederiksborg Amts Historiske Samfund

Fra Frederiksborg Amt

Årbog
Frederiksborg Amts Historiske Samfund
1989

Udgivet af Frederiksborg Amts Historiske Samfund
ved skriftudvalget:
Henrik A. Bengtsen, Flemming Beyer, Poul Korse
og Kenno Pedersen
Redaktør og lay-out: Henrik A. Bengtsen
Sat med: Times og trykt hos Nofo-print, Helsingør

ISBN: 87-87415-27-5

Bogen kan bestilles hos:
Tenna Bülow, Stjernegade 6, 3000 Helsingør,
telefon 42 10 08 43

Årbogen er udgivet med støtte fra Frederiksborg Amtsråd.

Forsiden: Gengivelse af Esrum kloster fra Resens Atlas 1677. Se også side 92 og 93.

Esrum kloster

Esrum klosters oprindelse fortaber sig i det uvisse, men af et privilegiebrev fra 1148 – udfærdiget af Sven III Grathe – fremgår det, at det tidligere krongods i Esrum er overdraget til »gudelig brug«. Dette ældste klosteranlæg – af hvilket intet er tilbage – har antagelig tilhørt benedictinerordenen.

I årene omkring 1151-53 henter ærkebiskop Eskil munke op fra Cistercienserklosteret i Clairvaux. De overtager klosterjorden i Esrum, hvor der efterhånden vokser et anseligt klosteranlæg frem.

Cistersiensermunkene i Esrum fortsætter driften af klosteret efter reformationen, men allerede Christian III begynder at sælge ud af klostergodset og i 1559 – mindre end to måneder efter sin tronbestigelse – befaler Frederik II de 11 munke i Esrum overflyttet til andre klostre, hvorefter Esrum kloster tilfalder kronen.

I årene efter nedrives klosterkirken samt væsentlige dele af det øvrige bygningskompleks. De resterende bygninger finder anvendelse i driften af krongodset – underlagt lensmanden på Krogen – ligesom de står til rådighed for kongerne under deres jævnlige jagtudflugter til de vidtstrakte skove omkring Esrum. Så sent som i 1880'erne foretages de sidste nedrivninger, hvorefter kun sydfløjen af klosterets oprindelige østre gård (»økonomigården«) står tilbage og vidner om middelalderens åndelige og økonomiske kraftcenter i Esrum.

Er der således ikke meget tilbage af fordums glans, har talrige udgravninger dog gengivet os et rimeligt kendskab til klosterkomplekset, der mod vest har bestået af en lukket, firefløjet fratergård – med klosterkirken som nordfløj – og mod øst af en såkaldt økonomigård, der har været sæde for klosterets mere verdslige aktiviteter.

Poul Korse

Indhold

Jack Overgaard Jørgensen
Esrum klosters godsdrift fra klosterets grundlæggelse til o. 1400

Indledning . . . . . s. 5
Benediktinertiden s. 8
Tiden o. 1151-1158 s. 11
Tiden 1158-1178 s. 18
Tiden 1178-1228 s. 27
Tiden 1230-1300 s. 36
Tiden 1300-1350 s. 43
Tiden 1350-1400 . . . . . s. 50
Grangier og brydegårde o. 1230 - o. 1400 s. 57
Konklusion . . . . . s. 62
Kortillustrationer s. 65
Noter . . . . . s. 71
Det højmiddelalderlige godssystem og dets afvikling s. 81
Tidligere behandlinger af Esrum klosters godshistorie s. 90
Problemer i kildemateriale og kildeanalyse s. 94
Forkortelser og litteraturliste . . . . . s. 96

Foreningsmeddelelser fra
Frederiksborg Amts Historiske Samfund s. 100

Kenno Pedersen
Register til
Frederiksborg Amts Historiske Samfunds Årbøger
1985, 1986, 1987, 1988 . . . . . s. 107

Esrum klosters godsdrift fra klostrets grundlæggelse til o. 1400

af Jack Overgaard Jørgensen

Indledning

Den store bygning, vi idag kender som Esrum kloster, er faktisk kun en lille rest af det Esrum kloster, som i middelalderen var eet af vort lands betydeligste cistercienserklostre. I Valdemarstiden stod Esrum højt i kongers og stormænds gunst, og klostret blev øjensynlig snart efter sin grundlæggelse særdeles velhavende.

Man ved ikke, hvornår Esrum er grundlagt, men sandsynligvis lå der allerede i 1140'rne et benediktinerkloster i Esrum. Det var sandsynligvis o. 1151-53, at ærkebiskop Eskil omdannede dette benediktinerkloster til det cistercienserkloster, som skulle bestå gennem de næste ca. 400 år.

Reformationen blev klostrets endeligt. I 1538 blev det underlagt abbeden i Sorøs myndighed. Sidenhen – da Esrums sidste abbed, Peder Ingwersen, var død i 1561 – blev Esrums tilbageblevne munke fordelt mellem klostrene i Antvorskov, Sorø, Ringsted og Herresvad, og Esrum blev omdannet til en ladegård under kronen.

Jeg vil her beskæftige mig med Esrum klosters godshistorie i tidsrummet fra klostrets grundlæggelse til o. år 1400. Det vil blive historien om oprettelsen, driften og afviklingen af et højmiddelalderligt godssystem. Jeg vil prøve at belyse, hvor meget gods klostret ejede på forskellige tidspunkter, og hvor klostrets ejendomme lå geografisk. For hver enkelt besiddelse vil jeg prøve at gøre rede for dens størrelse og art – var der f.eks. tale om en hel landsby eller måske blot en enkelt lille gård?

Jeg har indtegnet klosterets besiddelser på nogle kort for at kunne vise, om Esrums gods lå godt samlet, eller om det snarere var spredt over større områder. I den forbindelse bruger jeg sommetider udtrykket »at arrondere« for at beskrive, om godset lå samlet om hovedbesiddelserne (godt arronderet) eller spredt (dårligt arronderet). Kortene gør det også muligt at følge udviklingen i godsets arrondering i det undersøgte tidsrum. Endelig vil jeg forsøge at klarlægge, om munkene og deres lægbrødre selv deltog i dyrkningen af jorden, eller om klostret fæstede sit gods bort.

Forskere som C.A. Christensen og Erik Ulsig er inden for de seneste 20-30 år nået frem til en mængde spændende nye resultater med hensyn til højmiddelalderens godsdrift. Jeg vil prøve at påvise, at udviklingen i Esrum klosters godsdrift på væsentlige punkter ligner den udvikling, som disse to forskere har påvist andetsteds i Danmark.

De to ovennævnte forskere har bl.a. vist, at den måde storgods blev drevet på i 11-1200-tallet var helt forskellig fra driftsformen o. år 1500. O. 1500 blev godser typisk drevet som fæstegods, mens de i 1200-tallet blev drevet som brydegods. Det viser sig endvidere, at højmiddelalderens storgods var meget bedre arronderet end godserne o. 1500. Endelig har man kunnet påvise, at ikke kun Danmark, men også store dele af Europa i sidste halvdel af 1300-tallet oplevede en krise for det store landbrug, der kulminerede o. år 1400. Den gav sig bl.a.

udtryk i en massiv befolkningstilbagegang med deraf følgende mangel på arbejdskraft, opgivelse af tidligere dyrket landbrugsjord og et drastisk fald i godsejernes indtægter af deres jord. Forskere taler ofte om »den senmiddelalderlige krise« som en vigtig årsag til de store forandringer i landbrugets struktur og driftsform, der foregik mellem o. 1200 og o. 1500.

For at kunne forstå Esrum klosters godshistorie er det imidlertid også vigtigt at gøre sig klart, at cistercienserordenen havde bestemte regler for, hvordan klosterjorden skulle drives. Iflg. disse regler skulle klosterjorden lægges under såkaldte grangier, som var en slags ladegårde, hvor munke og lægbrødre dyrkede jorden – evt. med hjælp af daglejere. Det betød, at når cistercienserklostre fik gaver af gods, der allerede var opdyrket, søgte munkene at nedlægge de eksisterende landsbyer for i stedet at oprette grangier.

I appendiks A vil jeg prøve at skildre den bredere baggrund for Esrums godshistorie, idet jeg vil gøre nærmere rede for nogle af den nyere landbrugshistoriske forsknings resultater og for de særlige forhold, der gjaldt for cistercienserklostres godsdrift.

En række forfattere har tidligere beskæftiget sig med Esrum klosters godshistorie. I appendiks B vil jeg præsentere nogle af dem ganske kort, og i mine analyser af kildematerialet vil jeg kommentere de synspukter og fortolkninger, som tidligere har været fremført.

Endelig vil jeg i appendiks C redegøre for de metodiske overvejelser, der ligger bag kildeanalyserne og i øvrigt bag udformningen af artikel og kort.

Kildeanalyse

Indledning

Det kildemateriale, som nu behandles, er for langt størstedelens vedkommende samlet i Esrum klosters brevbog. Denne er en afskrift af klostrets breve, som blev foretaget o. 1497[1]. Brevbogen er tilsyneladende blevet afsluttet med klostrets jordebog for 1497, men senere er et par breve blevet tilføjet, og O. Nielsen har i sin udgave medtaget yderligere nogle breve angående Esrum kloster[2]. Formodentlig indeholder brevbogen alle de adkomstbreve, som klostret besad på nedskrivningstidspunktet, men O. Nielsen påpeger, at der mangler adkomstbreve på en række besiddelser[3]. Det er der sikkert flere grunde til: Dels er der givetvis gods, som klostret aldrig har haft adkomstbreve på, dels var det reglen, at adkomstbreve gik over til den nye ejer, når gods blev afhændet, og endelig var der øjensynligt en almindelig tendens til, at dokumenter på ejendomsstridigheder, som et kloster havde tabt, ikke blev medtaget i dets dokumentsamling[4].

To af de breve, som er skrevet af i brevbogen, er bevaret i original[5], og en sammenligning af originaler og afskrifter viser, at der er skrevet pålideligt af, omend der er nogle mindre sproglige unøjagtigheder. Bogen indeholder også en bekræftelse af afskrifternes rigtighed givet 10. november 1512 af den pavelige legat Itzardus Gravius[6].

Ved siden af O. Nielsens udgave af Esrum-bogen har jeg ofte foretrukket at arbejde med dokumenterne, som de foreligger udgivet i Diplomatarium Danicum, der repræsenterer en nyere forsknings syn på kilderne og bl.a. reviderer O. Nielsens datering af nogle af kilderne. Desuden har jeg benyttet enkelte andre kilder fra en række andre kildesamlinger.

Kortene, som skal illustrere kildeanalyserne, er udarbejdet på baggrund af grundkort for 1682/84 i »Atlas over Danmarks administrative inddeling efter 1660«[7]. Aftegningen af herreds- og sognegrænser har jeg dog ændret på baggrund af oplysninger hos H. Olrik, Trap, Aakjær og Olsen. Grunden er, at den vistnok almindeligt udbredte antagelse, at den danske territoriale inddeling

er særdeles stabil gennem historien[8], ikke holder stik for Nordsjællands vedkommende. Her har befolknings- og bebyggelsesudviklingen ændret områdets inddeling væsentligt.

H. Olrik mener, at det var den sydlige og vestlige del af Nordsjælland – og noget senere Kattegatskysten – der først blev bebygget, mens de andre østlige dele meget længe var mennesketomme skovstrækninger. Han støtter sin opfattelse på en tolkning af den geografiske fordeling af oldtidslevn, kirker og ældre hhv. yngre typer af landsbynavne[9]. Herredsudviklingen falder i tråd med dette: Hele østlængden af Nordsjælland var oprindelig eet eneste herred, nemlig Lynge herred, som først i 1562 blev delt i Lynge-Kronborg og Lynge-Frederiksborg herreder. Strø herred var også oprindelig meget stort, men i anden halvdel af 1200-tallet blev Holbo herred udskilt heraf[10].

O. 1370 tilhørte Søllerød og Farum sogne Lynge herred, mens de senere lå i hhv. Sokkelund og Ølstykke herreder. Tjæreby sogn indbefattede tidligere Freerslev og dele af Frederiksborg slotssogn og lå sammen med Nødebo sogn i Strø herred. Senerehen lå Tjæreby sogn i Lynge-Frederiksborg herred og Nødebo sogn i Holbo herred[11]. På ovennævnte grundkort for 1682/83 optræder Ølstykke herred. Før 1562 hed dette herred imidlertid Jørlunde herred og omfattede yderligere tre sogne, nemlig Ude og Oppe Sundby samt Jørlunde sogne. Jeg har forsøgt at genskabe dette herred på mine kort[12]. Lille herred blev nedlagt som retskreds i 1577, men er indtegnet her. Endelig hørte Herlev, Rødovre og Hvidovre sogne o. 1370 til Smørum herred, mens de senere tilhørte Sokkelund herred[13]. Jeg har søgt at afbilde herredsgrænserne så vidt muligt sådan, som de har været ved klostrets grundlæggelse – og har fastholdt denne inddeling på alle kortene.

I mine kildeanalyser vil jeg bruge termen »det arronderede strøgods«, som Erik Ulsig har indført, for at betegne det strøgods, der lå i samme herred som hovedgården. Denne sprogbrug giver imidlertid ikke megen mening, når man har med så store herreder at gøre, som Strø og Lynge oprindeligt var. Derfor har jeg på alle kort delt Lynge i Lynge-Frederiksborg og Lynge-Kronborg herreder og udskilt Holbo herred af Strø herred. Herved kommer vi til at arbejde med områder, der af størrelse er meget tættere på et »normalt« herred[14].

Sognegrænsernes forløb kan vi reelt ikke vide noget om før ved 1800-tallets begyndelse, hvor de for første gang medtages på kort[15]. Ovennævnte grundkort 1682/83 er tegnet på grundlag af disse oplysninger, og sognegrænserne på mine kort er simpelthen taget herfra, selvom det lange spænd i tid fra det 19. århundredes begyndelse tilbage til 1100-tallets midte i sig selv giver en usikkerhed om rigtigheden af de aftegnede sognegrænser.

Cisterciensermunk i hvid ordensdragt. Efter kalkmaleri i Sorø Klosterkirke o. 1400. Fra H.N. Garner: Atlas over dansk klostre, 1968.

Benediktinertiden

Mange forfattere har ment, at der i 1140'rne må have ligget et benediktinerkloster i Esrum, og at dette blev omdannet til cistercienserkloster i starten af 1150'erne[16]. Denne opfattelse hviler i høj grad på en passus i pave Gregor 9.s bulle af 22. februar 1228. Her omtales 4 landsbyer, som Esrum har ejet, fra før det antog cistercienserbrødrenes bestemmelser[17].

Skyum-Nielsen mener imidlertid ikke, at man herudfra kan slutte, at de 4 landsbyer rent faktisk har tilhørt et benediktinerkloster, der lå i Esrum, før cistercienserne fik det overdraget. Iflg. Skyum-Nielsen er der blot tale om en fast formular, som det pavelige kancelli indsatte i cistercienserprivilegier for at forebygge en konflikt mellem ordensreglens bestemmelser mod klostres besiddelse af landsbyer og et klosters faktiske besiddelser. Esrum har iflg. Skyum-Nielsen aldrig tilhørt benediktinerne[18].

Efter min mening kan man på nogle punkter sætte spørgsmålstegn ved Skyum-Nielsens argumentation: Hvilke grunde skulle det pavelige kancelli have til at hjælpe Esrum med at overtræde ordensreglen? Hvorfor var et sådant trick nødvendigt i 1228, men ikke i de tidligere pavebreve, der omtaler landsbyer i Esrums besiddelse?[19]. Spørgsmålet er endelig, om ordensreglerne i almindelighed er blevet så strengt efterlevet, at et brud på dem måtte skjules med sådan en bortforklaring[20]. Jeg vil derfor i modsætning til Skyum-Nielsen gå ud fra, at cistercienserklostret Esrum havde en benediktinsk forgænger.

Det nøjagtige årstal for ordensforandringen er dog stadigvæk usikkert. Der er dels en række faktorer, der generelt gør det vanskeligt at bestemme cistercienserklostres grundlæggelsesår, men for Esrums vedkommende er der desuden nogle mere specifikke vanskeligheder: Efter 1152 gjaldt en klostergrundlæggelse ikke iflg. ordensreglen, før den var blevet godkendt af paven, generalkapitlet, dets befuldmægtigede stedfortræder eller generalabbeden – og det kunne vel tage nogen tid med sådan en godkendelse. Et par danske årbøger daterer Esrums grundlæggelse til 1150/51, mens de årbøger, der almindeligvis anses for de mest troværdige, angiver 1153 som grundlæggelsesåret. Forklaringen kan være, at der har været problemer med at få den officielle godkendelse af et kloster, der allerede var etableret i Esrum. Green-Pedersen konkluderer, at der senest 1151 er grundlagt et kloster i Esrum, men at dette kloster formodentlig først blev officielt funderet af cistercienserne i 1153[21]. Esrum er altså sikkert 1153 blevet anerkendt som cistercienserkloster, men cistercienserne kan have virket i Esrum i op til tre år forinden.

Som før nævnt meddeler pave Gregor 9.s privilegium fra 1228, at der var 4 landsbyer – nemlig Nybo, Nødebo, Iemnarof og Nørre Herlev – som klostret allerede ejede, før det blev cisterciensisk[22]. Ingen andre kilder nævner udtrykkeligt præ-cisterciensisk gods.

Brevbogen indeholder ikke andre adkomstbreve på gods i Nybo (Asminderød s.)[23], men iflg. jordebogen ejede klostret 1497 4 »mansiones« i Nybo. Iflg. 1682-matriklen bestod landsbyen af ialt 4 gårde[24], så Esrum har formentlig ejet hele Nybo i hele tidsrummet fra 1140'rne til 1497.

Ud fra 1228-privilegiet skulle man tro, at klostret også ejede hele Nødebo (Nødebo s.)[25], men måske var det alligevel ikke tilfældet. I hvert fald hævdede Saxe Thorbernsen i 1246, at han og hans kone havde arvelig eller anden ret til Nødebo, men de skænkede samtidig klostret denne ejendomsret[26]. Det kunne tyde på, at der på et tidspunkt har været strid mellem Esrum og hr. Saxe om ejendomsretten til Nødebo.

Paveprivilegiets Iemnarof er ikke umiddelbart til at identificere. Navnet er tilsyneladende forskrevet, hvilket ikke gør en lo-

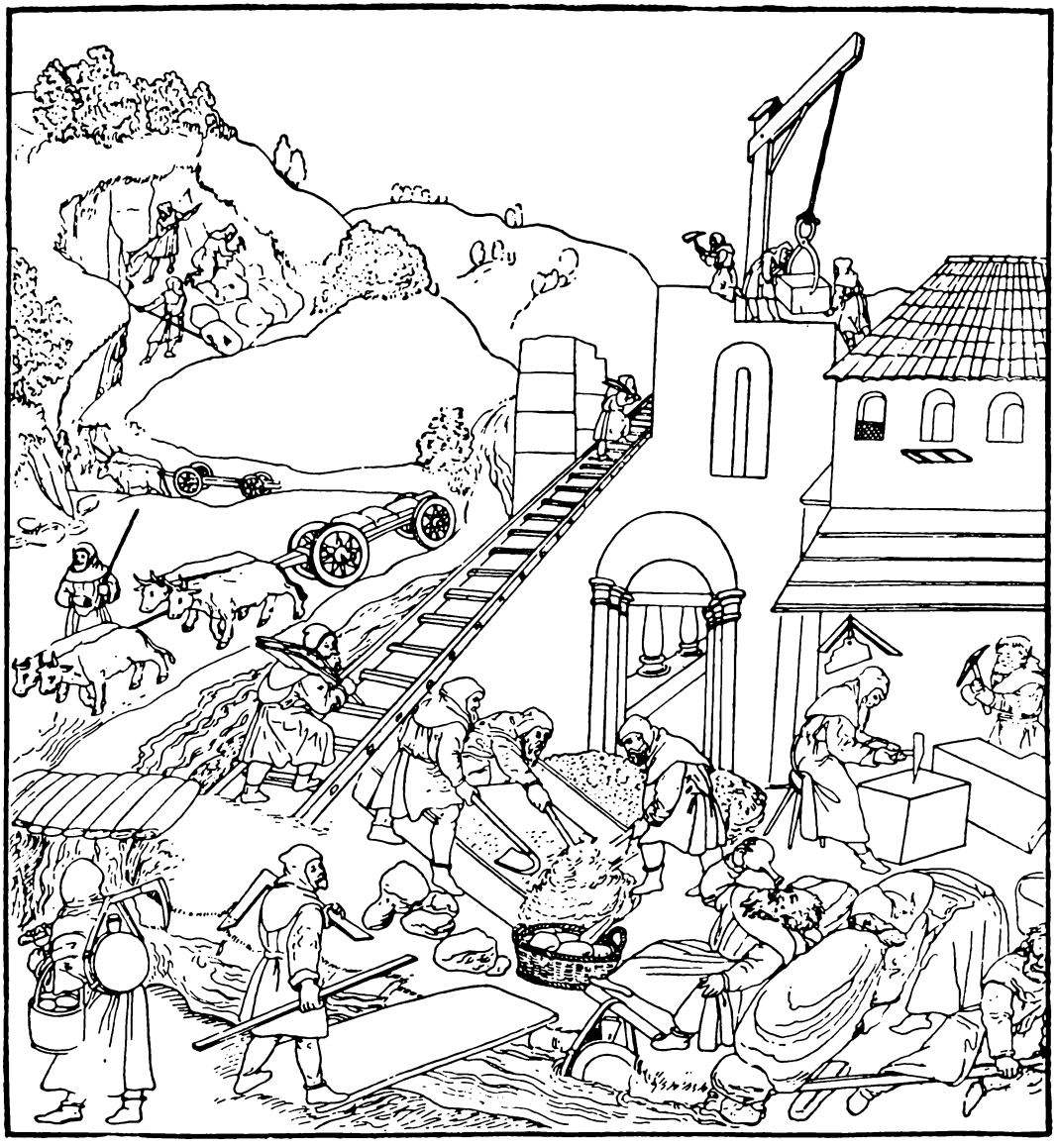

Et cistercienserkloster under bygning. Tegning fra begyndelsen af det 16. årh. Fra Edw. Ortved.

kalisering lettere[27]. Man har ment, at det drejede sig om en senere forsvunden bebyggelse, som nu ikke kan stedfæstes, men som noget nyt har Badino foreslået, at Iemnarof måske er identisk med Jonstrup, som er opført i jordebogen 1497, men hvortil brevbogen ikke indeholder adkomstbreve[28]. Perspektivet i Badinos forslag er, at Esrum kan have ejet Jonstrup helt eller delvist lige fra benediktinertiden til 1497. Men, som hun også selv understreger, denne mulighed må dog anses for meget usikker, og jeg har ikke indtegnet Jonstrup blandt benediktinergodset.

Nørre Herlev i Herlev sogn[29] bliver som den eneste af de 4 landsbyer omtalt i kilder før 1228. Både Anders og Peder Sunesen bekræfter i 1211, at munkene ejer Nørre Herlev, og pave Honorius 3. stadfæster i 1223 klostrets gods i bl.a. Nørre Herlev. Iflg. de to Sunesønner var ejendommen en gave til klostret fra deres broder Ebbe Sunesen[30]. Dette bekræftes af, at en Peder Ebbesen i 1250 erklærer, at hans fader Ebbe Sunesen havde skænket Esrum en ejendom i Nørre Herlev[31].

Derfor må vi enten tro, at Esrum allerede i benediktinertiden ejede gods i Nørre Herlev, men i så fald kan det ikke have omfattet hele landsbyen, da Ebbe Sunesen jo senere giver klostret gods dér. Jeg vælger imidlertid at tolke kilderne som foreslået af Badino: Hun mener, at Ebbe Sunesens godsgave ved en fejltagelse er blevet anbragt mellem de før-cisterciensiske besiddelser i pavebrevet fra 1228[32]. Det er dog en forudsætning for, at denne teori holder, at Ebbe Sunesens gave var blevet omdannet til en grangie. Pavebrevet fra 1228 nævner nemlig foruden benediktinergods kun Esrums grangier. Efter min opfattelse er det sandsynligt, at Nørre Herlev faktisk var blevet omdannet til en grangie pga. dens størrelse og beliggenhed forholdsvis langt fra Esrums øvrige gods. Derfor har jeg ikke indtegnet Nørre Herlev som benediktinergods.

Esrum kan have haft mere gods i benediktinertiden, uden at det fremgår af kilderne. Gods kan være blevet afhændet, uden at det har afsat spor i brevmaterialet. Iflg. et pavebrev fra 1151 ejede Esrum allerede da Villingerød, Aueholm og gods i Tange og Davidstorp – altsammen skænket af ærkebiskop Eskil[33]. Muligvis stammer noget af dette gods fra benediktinertiden, selvom intet i pavebrevet indikerer dette. Det er som ovenfor nævnt usikkert, om Esrum i 1151 var officielt godkendt som cistercienserkloster, men muligvis har Eskil givet klostret det gods, som omtales i pavebrevet 1151, i forbindelse med den igangværende ordensforandring. Hvis dette er tilfældet, er der altså ikke tale om forhenværende benediktinergods.

Badino argumenterer for, at Esrum må have ejet gods i Tjæreby, Torup og Seneholm på et tidspunkt før udstedelsen af pavebrevet fra 1151. Hvis hun har ret heri, kunne dette gods måske stamme fra benediktinertiden. Badino bemærker, at munkene på et tidspunkt mageskifter gods i Tjæreby, Torup og Seneholm til Absalon mod til gengæld at få Davidstorp, halvdelen af Langholm og hele Eskilshom[34]. Dette mageskifte må iflg. Badino tidsfæstes til 1151 eller før, fordi pavebrevet fra 1151 fortæller os, at Esrum allerede da ejede gods i Davidstorp[35]. Hun overser, at det gods i Davidstorp, der nævnes i 1151, er en gave fra Eskil[36] – ikke udkommet af et mageskifte med Absalon. Der mangler altså belæg for at henlægge mageskiftet med Absalon til 1151 eller før, og dermed er der heller intet belæg for, at Esrum skulle have ejet gods i Tjæreby, Torup og Seneholm.

I ærkebiskop Eskils privilegium til Esrum af 1158 nævnes det, at klostret tilbagegav biskop Asser landsbyen Seneholm mod til gengæld at få landsbyen Tange[37]. Også denne transaktion vil Badino henlægge til 1151 eller før, idet jo pavebrevet fra 1151 navner, at klostret ejer gods i Tange. Dette ville i sin tur betyde, at Esrum måtte have ejet Seneholm før tidspunktet for pavebrevets udstedelse – at Seneholm altså kunne være gammelt benediktinergods. Men også her overser Badino, at det gods i Tange, der nævnes 1151, var en gave fra Eskil – ikke resultatet af et mageskifte med Asser[39]. Eskil og Asser må begge have ejet gods i Seneholm. Mageskiftet mellem klostret og Asser kan ikke tidsfæstes mere præcist end til før 1158. Det er altså faktisk muligt, at Esrum har ejet Seneholm før 1151, men da der ikke er positivt belæg herfor, har jeg ikke medregnet Seneholm som benediktinergods.

Selve bebyggelsen Esrum omtales ikke i pavebrevet 1151. Den nævnes først i et brev udstedt af kong Svend Grathe engang mellem 1151 og 1157[40]. Iflg. dette havde Eskil erhvervet Esrum fra kong Erik 3. Lam. Dette må være sket senest 1146, hvor Erik Lam døde. Både kong Svends brev og Eskils privilegium af 1158 kan læses sådan, at klostret først fik Esrum tillagt, men da denne ejendom ikke var nok til at give brødrene deres underhold, gav Eskil dem også Villingerød[41]. Hvis denne tolkning er korrekt, har vi et indicium for, at Esrum har været i klostrets eje før udstedelsen af pavebrevet 1151. Heri nævnes Esrum ganske vist ikke, men til gengæld omtales Villingerød, Her er ikke tale om et håndfast bevis, men alligevel mener jeg, at man kan henregne Esrum til benediktinerbesiddelserne.

Mellem 1157 og 1160 giver klostret Tord Sæmundsen en jord i Gundsølille samt 3 mr. sølv mod at få torpen Vrmisruth[42]. Vi ved ikke, hvorfra Esrum havde denne jord. Vi mangler også adkomstbreve på de 2 bol i Gentofte og trediedelen af torpen Ordrup, som munkene mellem 1164 og 1178 kunne mageskifte til Absalon til gengæld for Tømmerup[43]. Muligvis er der tale om gods fra benediktinertiden, men kilderne rummer intet, der positivt taler herfor.

Sammenfatning
Ud over godset i Nybo, Nødebo, Iemnarof og Esrum kan jeg således ikke påvise gods, der stammer fra benediktinertiden[44]. Det lader sig heller ikke gøre ud fra kilderne at sige noget som helst om størrelse, struktur eller driftsform på benediktinergodset.

Tiden o. 1151 - o. 1158

I nærværende afsnit vil jeg ejendom for ejendom opridse Esrums godshistorie fra o. 1151 til o. 1158 og til sidst skildre godsets stilling o. 1158.

Esrum var iflg. Svend Grathes ovennævnte brev kongelev[45], som egentlig ikke måtte afhændes varigt. Alligevel anerkender kong Svend – omend som det synes noget modvilligt – at Eskil har skænket klostret Esrum[46]. Naturligvis var Esrum en meget vigtig besiddelse, og fra 1158 optræder den da også i samtlige godsopregninger.

I kong Svends brev kaldes Esrum en »landsby«, mens Eskil i sit privilegium fra 1158 betegner bebyggelsen som et »sted«[47]. De senere godsopregninger[48] taler også om »stedet«, hvor klostret ligger – evt. splittet i to som dels det sted, hvor klostret ligger, dels selve klostret[49]. Muligvis kan dette skift i betegnelsen for Esrum fra »landsby« til »sted« ses som et – ganske vist meget svagt – spor af, at landsbyen Esrum allerede i 1158 var blevet nedlagt eller på anden vis bragt ind under en ny driftsform. Et så spinkelt indicium kan ikke stå alene, men det virker ikke utænkeligt, at munkene som led i omorganiseringen af godset bl.a. har skabt en grangie nær klostret. Lekai skriver, at den bedst dyrkede grangie på et cistercienserklosters jorder i reglen var »the home grange«, som lå tættest ved klostret og kunne drives mest effektivt[50].

Brevbogen nævner ikke med eet ord, at klostret skulle have en sådan »home grange«, men Christensen-Hørsholm meddeler, at Esrum i 1500-tallet havde 3 kornvange, og at der allerede i klostertiden synes at have været stutteri på Esrum[51]. 1682 havde Esrums ladegård 114,36 td. htk. i drift[52]. Lorenzen, Badino, Olsen og McGuire mener da også alle, at klostret har haft en sådan central grangie[53]. Badino skriver, at først 1178-privilegierne viser os, at Esrum er blevet til den centrale grangie, mens

McGuire – efter min mening med rette – skriver, at Esrum allerede 1158 var omdannet til grangie. Munkene må efter min opfattelse have skabt centralgrangien ganske snart efter ordensskiftet, fordi den var en vigtig del af det cisterciensiske godssystem.

Dette støttes af, at Eskils privilegium fra 1158 omtaler Tange i datid[54]. Tange er svær at lokalisere[55], men da senere godsopregninger knytter Tange til selve stedet Esrum[56], har Tange sikkert ligget nær ved Esrum. 1178 omtales Tange som nedlagt[57], men brugen af datid i 1158-privilegiet kan være en antydning af, at Tange allerede da var nedlagt. Dette ville rime godt med, at landsbyen Esrum synes omdannet til grangie. Tanges jorder var sikkert allerede 1158 lagt under denne grangie, sådan som tilfældet synes at have været i 1178.

Som før nævnt havde brødrene fået landsbyen Seneholm af bisp Asser. Imidlertid gav de ham den tilbage, og han gav dem i stedet gods i Tange[58]. Seneholm kan ikke stedfæstes med sikkerhed, men den lå sandsynligvis ved Esbønderup i Esbønderup sogn[59]. Munkenes mageskifte med Asser må altså ses som et tidligt forsøg på at samle godset bedre.

Villingerød i Esbønderup sogn[60] omtales i brevbogens ældste brev, som er udstedt af kong Erik Lam o. 1145[61]. I dette brev tildeler kong Erik indtil videre biskop Herman af Slesvig forskelligt jordegods og kongelige indtægter, men til evig tid giver kongen ham ejendommen Villingerød i Ørvid-skoven[62]. Herman var blevet indsat som biskop af Slesvig som belønning for sine tjenester mod Lunde-kirken i dennes strid med ærkesædet Hamburg-Bremen. Men da Slesvigs befolkning havde fordrevet ham, fik han nu til erstatning det gods og de indtægter, som brevet omtaler[63]. Af Svend Grathes tidligere omtalte brev og et brev udstedt af Valdemar 1. mellem 1158 og 1160 fremgår det, at Eskil efter Hermans død købte Villingerød af hans arving og gav ejendommen til

Bisp Herman af Slesvig ligger begravet i Lunds Domkirke, hvor hans samtidige gravsten findes i kryptens gulv. Gengivelse efter gnidebillede i Politikens Danmarks Historie bd. 3 s. 193.

Esrum. Begge konger bevidner, at Eskil købte godset på redelig vis, og godkender Eskils donation, skønt Villingerød var kongelev[64]. Villingerød nævnes i alle godsopregningerne og var altså en vigtig besiddelse for Esrum. Brevbogen indeholder ikke flere vidnesbyrd om, at klostret har fået gods her, og da klostret 1497 ejede 9 gårde i byen, og denne i 1682 bestod af 9 gårde og 4 jordløse huse[65], har munkene sikkert ejet hele byen siden 1151. I 1158 betegnes den stadig som en landsby, hvorfor jeg ikke kan være enig med McGuire, der ser Villingerød omdannet til grangie allerede i 1158[66].

Før 1158 gav grev Niels Esrum gods i Tjæreby (Tjæreby sogn)[67] og Torup, og desuden købte munkene bonden Bos arvelod i Tjæreby for 10 mr. sølv. Senere mageskiftede de dette gods til Absalon mod at få gods i Davidstorp, halvdelen af Langholm og hele Eskilsholm. Dette mageskifte må have fundet sted, inden 1158-privilegiet blev udstedt[68].

Vi kan ikke se, hvor meget gods grev Niels ejede i Tjæreby, og det vil nok være halsløs gerning at gisne om størrelsen af Bos arvelod ud fra købsprisen. Men forudsat at købet er sket efter klostrets nyordning, er det bemærkelsesværdigt at se munkene købe gods så tidligt i ordenens historie, hvor man kunne forvente, at ordensreglerne blev strengt overholdt.

Man undrer sig umiddelbart, når man i 1158-privilegiet ser, at Esrum har afhændet Doredorp, som på nutidsdansk kan »oversættes« til Torup, og derpå konstaterer, at munkene i 1178 ejer torpen Thorthethorp, som også »oversættes« til Torup[69]. Enten må munkene have generhvervet besiddelsen, eller også er der tale om to forskellige Torup'er. Mens Thorthethorp sikkert er Torup i Esbønderup sogn, er det umuligt med sikkerhed at afgøre, om Doredorp er identisk hermed. Derfor har jeg ikke indtegnet Doredorp på kortet[70].

Allerede i 1151 ejede klostret gods i Davidstorp, doneret af ærkebisp Eskil. Et mageskifte med Absalon må senest 1158 have gjort Esrum til eneindhaver af denne by. O. Nielsen mener, at den har ligget »ved Esrom« – nærmere bestemt måske på Horneby overdrev – mens FAS kun stedfæster den til Holbo herred[71].

Brevbogen lokaliserer selv Langholm til et sted mellem Kirkeholm og Villingerød, og både FAS og Trap anfører byen under Esbønderup sogn[72]. Byen har antageligvis været delt i to dele, hvoraf klostret i 1158 ejede den ene, mens en vis Bjørn måske ejede den anden[73].

Eskilsholm placerer O. Nielsen »ved Esrom«, mens FAS blot nævner den blandt forsvundne bebyggelser i Holbo herred[74].

En mere præcis stedfæstelse af Davidstorp, Langholm og Eskilsholm er måske umulig, men når 1178-privilegierne taler om, at den jord, hvor disse bebyggelser lå, nu ligger under Villingerød[75], må de sandsynligvis have ligget i Villingerøds omegn. Deres størrelse kan kun antydes, idet de betegnes som landsbyer (villa) eller torper (villule), dvs. mindre besiddelser. Eskils privilegium meddeler, at de tre ejendomme grænsede op til munkenes jord[76]. Da munkene gav Absalon gods i Tjæreby og Torup mod at få gods i disse tre landsbyer, har de givetvis søgt at samle deres gods bedre. Skønt vi ikke kan stedfæste Doredorp, må i hvert fald Tjæreby have ligget ganske langt væk for munkene.

I 1158 erklærer Eskil, at han har skænket klostret landsbyen Auolme. Under benævnelsen Aueholm var den allerede i klostrets eje i 1151[77]. Den synes at have ligget i Tikøb sogn[78], og klostret har rimeligvis ejet hele landsbyen, idet man senere kunne nedlægge den[79]. I 1158 var den dog åbenbart stadig en fungerende landsby.

I et brev udstedt mellem 1157 og 1160 godkender Valdemar 1. et mageskifte mellem Esrum og en vis Tord Sæmundsen, hvorved Tord giver munkene torpen Vrmis-

ruth mod at få noget jord, som klostret ejer i Gundsølille samt 3 mr. sølv[80]. Vrmisruth var åbenbart forhenværende kongelev, som Tord med Valdemars samtykke havde fået som gave af kong Knud Magnussøn. Antageligvis lå Vrmisruth i Søborg sogn[81], og hvis dette er korrekt, kan vi se mageskiftet med Tord som udtryk for Esrum-munkenes ønske om at erstatte fjernereliggende gods – nemlig Gundsølille i Gundsømagle sogn, Sømme herred[82] – med nærmereliggende. Mageskiftet er også interessant, fordi de 3 mr. sølv, som Tord fik, giver det et element af køb. Vrmisruth nævnes ikke sidenhen i brevbogen, og man kan kun gætte på, hvad der er sket med den. Måske er den afhændet, måske nedlagt og underlagt andre klosterbesiddelser[83].

Det samme brev, som fortæller os om mageskiftet med hr. Tord, beretter, at halvdelen af landsbyen Såne i Tikøb sogn[84] med tilladelse af en af kong Valdemars forgængere i en periode havde tilhørt andre end kongen, slevom der var tale om kongelev. Nu havde Valdemar generhvervet godset fra en vis Peder Lagesen, hvorpå Peder Lagesen og kongen i fællesskab skøder ejendommen til Esrum[85]. Det fremgår, at godset stødte op til munkenes øvrige gods og lå meget gunstigt for dem[86]. Det kunne altså umiddelbart passe ind i brødrenes bestræbelser på at samle gods.

Af breve udstedt af kong Valdemar og biskop Absalon fremgår det, at overdragelsen af denne halvpart af Såne skete i det første år af Valdemars enekongedømme, dvs. 1157/58[87]. Iflg. Eskils privilegium fra 1158 var Valdemars godsgave en større gård (mansio), som altså udgjorde halvdelen af Såne. Eskil skænkede selv klostret den mansio, som åbenbart udgjorde den anden halvdel[88], således at klostret i 1158 sikkert ejede hele Såne. McGuire mener, at Såne allerede i 1158 var omskabt til en grangie[89], men derom siger kilderne intet. Såne var givetvis en vigtig ejendom for Esrum og bliver opført i alle godsopregninger efter 1158.

Iflg. 1158-privilegiet havde Eskil også givet munkene landsbyen Asserbo i Tibirke sogn[90]. Han havde erhvervet den dels ved køb, dels ved mageskifte med dens tidligere ejere. Det oplyses dog ikke, hvornår dette er sket, og hvornår han overdrog landsbyen til Esrum[91]. Tilsyneladende har Eskil af flere omgange samlet ejendomsretten til hele byen på sin hånd, og derpå skænket hele byen til klostret.

Endelig beretter Eskils privilegium, at kongerne Valdemar og Knud begge i enighed gav klostret 6 dele af 6 landsbyer. Dette må være sket før 9. august 1157, hvor Knud døde, men ellers kan denne godsgave hverken tids- eller stedfæstes nærmere. Måske er de 6 dele af 6 landsbyer blandt de mange besiddelser, der opremses i 1178-privilegierne[92].

I et brev af 8. august 1158 bekræfter ærkebiskop Eskil, at grev Niels havde givet klostret en gave af den jord, som han besad i landsbyen Veksebo i Asminderød sogn[93]. Esrum fik altså ikke hele landsbyen – måske end ikke alt, hvad greven ejede dér. Overdragelsen må være sket før 30. april 1156, hvor grev Niels døde, og munkene må derfor have ejet dette gods, da Eskils privilegium til Esrum blev skrevet. Alligevel omtaler privilegiet ikke Veksebo. Forklaringen kan være, at nogen på denne tid bestred klostrets ejendomsret til Veksebo-godset.

Førnævnte brev af 8. august 1158 beretter nemlig om det første af flere tilfælde, hvor den tidligere ejer af noget gods – eller dennes arvinger – anfægter klostrets ejendomsret og kræver godset tilbage. Grev Niels havde åbenbart købt Veksebo-godset af to selvejerbønder (bundonum) – Svend og hans søn Rane – og efter grevens død søgte disse to at omgøre hans godsgave, givetvis for selv at få jorden. Under indflydelse af Gud – sikkert godt bistået af Eskil – skifter de to dog sind og skøder selv godset til klostret til evig tid.

Alligevel er der ingen af de senere godsopregninger, der omtaler klostrets gods i Veksebo – men 300 år senere – i 1458/59 – nævnes Veksebo atter i klostrets breve, og Esrum hævder ejendomsret dér. Nogle forskere har derfor ment, at Veksebo-godset skulle skjule sig under et andet navn i godsopregningerne efter 1158: O. Nielsen mener, at Veksebo-godset må være identisk med den grangie, som klostret i 1178 har i Toelt, og Badino synes at dele denne opfattelse. McGuire antager derimod, at Veksebo-godset i 1178 kan være blevet en del af grangien Stenholt[94]. Begge opfattelser forekommer mig usandsynlige – alene pga. afstanden mellem Veksebo og hhv. Toelt og Stenholt. I stedet har jeg dannet mig en opfattelse baseret på de 3 kilder fra 1458/59, som omtaler Veksebo-godset:

I 1458 er Esrums abbed Niels og hr. Ivar Axelsen blevet uenige om det rette markeskel mellem Veksebo og Danstrup (Asminderød sogn)[95]. Hr. Niels påberåber sig ærkebiskop Eskils brev af 8. august 1158 samt et brev, hvori 12 oldinge for længe siden har fastlagt markeskellet. Sidstnævnte brev findes ikke i brevbogen. På Ivar Axelsens vegne optræder Johan Oxe, men hverken han eller Veksebo mænd har nogle breve imod abbedens. Alligevel bliver der på abbedens forlangende atter svoret markeskel, og markeskelsbrevet bliver siden på abbedens initiativ stadfæstet af såvel Try herredsting som af kong Christiern 1.[96]. Det besynderlige er nu, at både herreds- og rettertingsvidnet fastslår, at alt nord for det nu fastlagte markeskel ligger til Danstrup og tilhører klostret, mens man modsætningsvis må slutte, at alt syd for markeskellet ligger til Veksebo og ikke tilhører Esrum. Dette stemmer med, at klostret iflg. jordebogen 38 år senere ejer 4 gårde i Danstrup, dvs. øjensynligt hele byen, mens jordebogen ikke omtaler gods i Veksebo[97].

Klostret får altså sin ejendomsret til Danstrup anerkendt, selvom brevbogen ikke rummer noget adkomstbrev på denne by. Abbed Niels' iver for at få markeskelsbrevet bevidnet på herreds- og retterting samt de tre dokumenters optagelse i brevbogen tyder på, at oldingenes afgørelse ikke er gået klostret imod. Klostrets ret til Danstrup synes også i 1458/59 at have været af en vis alder. Kong Christiern taler om, at munkene har haft alt nord for markeskellet »aff ærilde«.

Den sandsynligste tolkning af disse forbavsende forhold er i mine øjne, at Danstrups jorder i 1158 har ligget sammen med Veksebos. Dette har mere geografisk sandsynlighed for sig, end at Veksebo skulle have ligget under enten Toelt eller Stenholt. I løbet af de efterfølgende 300 år må Danstrup så være udskilt af Veksebo som selvstændig bebyggelse – måske som følge af munkenes overtagelse og drift af godset. Men hvis Esrum siden 1158 har ejet gods i Veksebo/Danstrup, må det alligevel undre, at ingen godsopregning nævner det. Den her opridsede tolkning rummer altså uforklarlige elementer, men forekommer mig at være den, der bedst giver mening i kildernes udsagn.

Mellem 1158 og 1160 tilskødede Valdemar 1. klostret endnu to ejendomme, nemlig skoven Villingehoved og Stenholt[98]. Om Villingehoved hedder det, at dens skel går fra Wichinbrot mod øst til Hornbæk sø og følger bækken, som kaldes Hornbæk, ned til havet, hvorfra den følger stranden vestpå til Villingebæk. Skoven har altså strakt sig langs stranden, men det kan ikke ses, hvor dybt ind i landet, den har bredt sig, da Wichinbrot ikke kan lokaliseres mere præcist end til Holbo herred[99]. Den er derfor heller ikke afbildet på kortet. Den nævnes ikke oftere i klostrets breve og er formentlig blevet underlagt andre klosterejendomme.

Brødrenes erhvervelse af Stenholt i Nødebo sogn[100] er en anderledes speget affære. Kong Valdemars brev meddeler, at munkene først havde købt godset af selvejer-

Tegning af klosteret Citeaux i Burgundt o. 1670. Citeaux, der blev grundlagt i 1098, var moderklosteret for cistercienserordenen.

bønder (bundonibus) for 6 mr. Imidlertid var Stenholt kongelev, hvilket indebar, at klostrets nyerhvervede ejendomsret til godset kunne drages i tvivl. Kongen frafalder dog al tiltale og stadfæster klostrets ejendomsret, hvorpå munkene erlægger 4 mr. sølv til ham[101]. For vort emne er det interessant, at vi pany ser munkene købe ejendom – ligesom det tildels var tilfældet med Vrmisruth. Men denne gang køber munkene tilsyneladende samme ejendom 2 gange. Det er sværere klart at se den situation, der har affødt kong Valdemars brev. Munkene er åbenbart gået kongens ret for nær ved at købe kongelev, ligesom de i brevet omtalte selvejerbønder må have solgt noget, der ikke var deres. De 4 mr. sølv, som Esrum giver kongen, må vel både ses som betaling for godset og for genoprettelse af det gode forhold til kongen. Måske har selvejerne snydt munkene, der ikke har vidst, at Stenholt var kongelev, men det er også tænkeligt, at munkene har ønsket sig godset så stærkt, at de har søgt at sætte sig i besiddelse af det bag kongens ryg[102]. Stenholt nævnes fra 1178 i alle godsopregninger på-

nær pave Lucius 3.s privilegium af 1184. Kong Valdemars brev kalder både Stenholt et »sted« og en »landsby«, hvilket hverken kan sige os noget om ejendommens størrelse eller driftsform.

Frem til o. 1158 modtog Esrum desuden nogle privilegier, der måtte få indflydelse på klostrets godsdrift og -struktur. I 1151 fritog pave Eugenius 3. Esrum for at yde tiende af det gods, som munkene dyrkede med egne hænder eller for egne midler samt af afkommet af deres dyr[103]. Det måtte naturligvis anspore brødrene til at drive så meget af deres gods som muligt med egne hænder eller for egne midler – hvilket igen vil sige i form af grangier. Det var en tilskyndelse til at omdanne gods, der blev drevet af landboer, til grangiegods. Men landboer udgjorde alligevel en del af godsets arbejdsstyrke. Vi ser nemlig, at kong Svend på et tidspunkt mellem 1151 og 1157 fritager klostrets landboer for al tjeneste, som de skylder ham eller hans efterfølgere. Valdemar 1. stadfæster denne fritagelse mellem 1158 og 1160[104]. Badino ser det forhold, at Svend Grathes brev nævner landboer, som et tegn på, at brevet er udstedt, mens klostret endnu var benediktinsk. Hvis Esrum havde været cisterciensisk, ville det næppe på dette tidlige tidspunkt have haft landboer, hvilket jo ikke var velset iflg. ordensreglen. Hun overser, at kong Valdemars brev også nævner landboer, selvom klostret må have været cisterciensisk, da det blev udstedt. Forholdet var vel det, at cistercienserne måtte overtage gods, som de forefandt det, og ikke med det samme kunne omdanne det efter deres egne principper[105].

Sammenfatning

I løbet af Esrums første ca. 8 år som cistercienserkloster ser vi i hvert fald 2 – måske 3 – tilfælde af halvvejs eller helvejs køb af gods, nemlig Vrmisruth og Stenholt samt måske Bos arvelod i Tjæreby. Dette tyder på, at Lekai har ret, når han skriver, at ordensreglen kunne tilsidesættes, når lokale forhold talte for det – også i ordenens første tid[106].

Brødrene synes at have været ivrige efter at samle gods – men ikke et hvilket som helst gods. I de første ca. 8 år foretager de 3 mageskifter, som alle forbedrer godsets arrondering, nemlig Seneholm/Tange, Tjæreby-Doredorp/Davidstorp-Langholm-Eskilsholm og Gundsølille/ Vrmisruth. O. 1160 ligger hovedparten af godset tilsyneladende forholdsvis godt samlet i Esbønderup, Tikøb og Søborg sogne. Rundt om Esrum sø har klostret nogle fjernere besiddelser i Asminderød sogn (Nybo, Veksebo-Danstrup) og Nødebo sogn (Nødebo, Stenholt). Man kan nok ikke bruge udtrykket »arronderet strøgods« om disse ejendomme, fordi det mest synes at have været besiddelser, der bestod af hele landsbyer – ikke småbesiddelser spredt over mange bebyggelser. Godset i Tjæreby og Gundsølille samt Asserbo må betegnes som decideret strøgods, men man dog mærke sig, at Esrum øjensynligt ejede hele Asserbo.

Efter McGuires opfattelse er i hvert fald Esrum-Tange, Villingerød og Såne i 1158 omdannet til grangier, og han anslår, at klostret på denne tid ialt havde 5 grangier[107]. Jeg kan kun finde indicier for 1 grangie i 1158, nemlig Esrum(-Tange). Jeg tror, at McGuire undervurderer det arbejde, der lå i nedlæggelsen af landsbyer, omlæggelsen af godsets driftsform og oprettelsen af grangier. O. 1158 havde cistercienserne højst været i Esrum 7-8 år, og de har sikkert haft fuldt op at gøre – også med andre opgaver end klostrets godsdrift. Vi ser da også, at noget af klostergodset må være blevet dyrket af landboer.

Der er mange tegn på, at Esrum havde de magtiges bevågenhed. Det var sikkert bl.a. baggrunden for, at striden med Svend og Rane blev løst til Esrums fordel. Dog kom der tilsyneladende en kurre på tråden i forholdet til Valdemar 1. i forbindelse med Esrums erhvervelse af Stenholt.

Tiden o. 1158 - o. 1178

Nærværende afsnit skitserer godsets udvikling i tiden fra o. 1158 til o. 1178 og skildrer godsets arrondering og driftsmåde o. 1178. De vigtigste kilder er to næsten eenslydende privilegier, som pave Alexander 3. og ærkebiskop Absalon gav Esrum i 1178.

I 1158 ejede Esrum – som før omtalt – den ene halvdel af Langholm. Mellem 1158 og 1177 skødede Absalon hele den anden halvdel af Langholm til klostret. Selv havde han fået den ved mageskifte med en vis Bjørn. På denne måde havde munkene antageligvis fået ejendomsret til hele Langholm[108]. Dette var givetvis en forudsætning for, at klostret kunne nedlægge landsbyen. For den blev nemlig nedlagt – sammen med Davidstorp og Eskilsholm – i løbet af de 20 år, der adskiller Eskils privilegium fra Alexander 3.s og Absalons. I 1178-privilegierne omtales de jorder, hvorpå fordum torperne Eskilsholm, Langholm og Davistorp lå[109]. Det fremgår af sammenhængen, at disse jorder er lagt under Villingerød.

Selvom Villingerød først 1228 udtrykkeligt betegnes som en grangie og i 1184 endog stadig kaldes en landsby[110], må jeg tage nedlæggelsen af de tre torper som et vidnesbyrd om, at Villingerød blev omdannet til en grangie i tidsrummet mellem 1158 og 1178. Det har sikkert indbefattet, at munkene også har nedlagt landsbyen Villingerød.

Samme Villingerød var mellem 1167 og 1174 stridens æble, da Florentius, kannik i Lund, gjorde krav på denne besiddelse. Han var dattersøn af den mand, som havde arvet Villingerød efter biskop Herman, og som ærkebiskop Eskil havde købt ejendommen af. Florentius rejste nu åbenbart tvivl om lovformeligheden af Eskils erhvervelse, men frafaldt sin klage, da han blev stævnet for Eskil, hvorefter han sammen med sin bror Bent skødede Villingerød til Esrum[111]. Vi ser altså klostret vinde endnu en ejendomstrætte.

Også Aholm blev nedlagt i tiden mellem 1158 og 1178, og dens jorder blev underlagt Havreholm i Tikøb sogn[112]. Esrumbogen indeholder ingen adkomstbreve på Havreholm, men meget taler for, at Badino har ret, når hun bemærker, at navnene »Aholm« og »Hauerholm« ligner hinanden så meget, at de begge kan være identiske med det »Aueholm«, der omtales i 1151. Hun mener, at det kan have været en landsby, hvis beliggenhed var så upraktisk for Esrum-brødrene, at den ikke kunne lægges under andre af deres besiddelser. Derfor gjorde man givetvis den vigtigste gård i byen til grangie og nedlagte de andre. Resultatet var en forholdsvis lille grangie[113]. Havreholm nævnes fra 1178 i alle godsopregningerne. Skønt den først i 1228 kaldes en grangie – og 1184 omtales som en landsby[114] – er det altså sandsynligt, at den allerede i 1178 var en grangie. Klostret har givetvis ejet hele Havreholm[115].

Klostret måtte i den periode også ud i en retssag om halvdelen af Såne. Det vil sikkert sige den ene af de to større gårde i byen. Peder Scalle, søn af Niels Dota, krævede den del af byen, som Esrum havde fået af kong Valdemar. Han påstod nemlig, at den var hans fædrenearv. Påny trak klostret dog det længste strå, da Peder Scalle – sikkert efter kong Valdemars indgriben – frafaldt sit krav og selv skødede godset til klostret. Striden og dens udfald er bevidnet i 2 erklæringer af hhv. kong Valdemar og biskop Absalon dateret 25. februar 11(7)4[116]. Såne betegnes i 1178 som grangie, og samme betegnelse bruger pavebrevet fra 1228 – selvom pave Lucius 3. i 1184 omtaler Såne som landsby[117]. Efter alt at dømme var altså de to gårde, som klostret i 1158 ejede i Såne, i 1178 lagt sammen til een driftsenhed.

I 1178 bekræfter pave Alexander 3. og ærkebiskop Absalon fremdeles, at klostret ejer Stenholt med torperne Grønholt, Torup, Sunsphialholt, Birsethorp og Mulne-

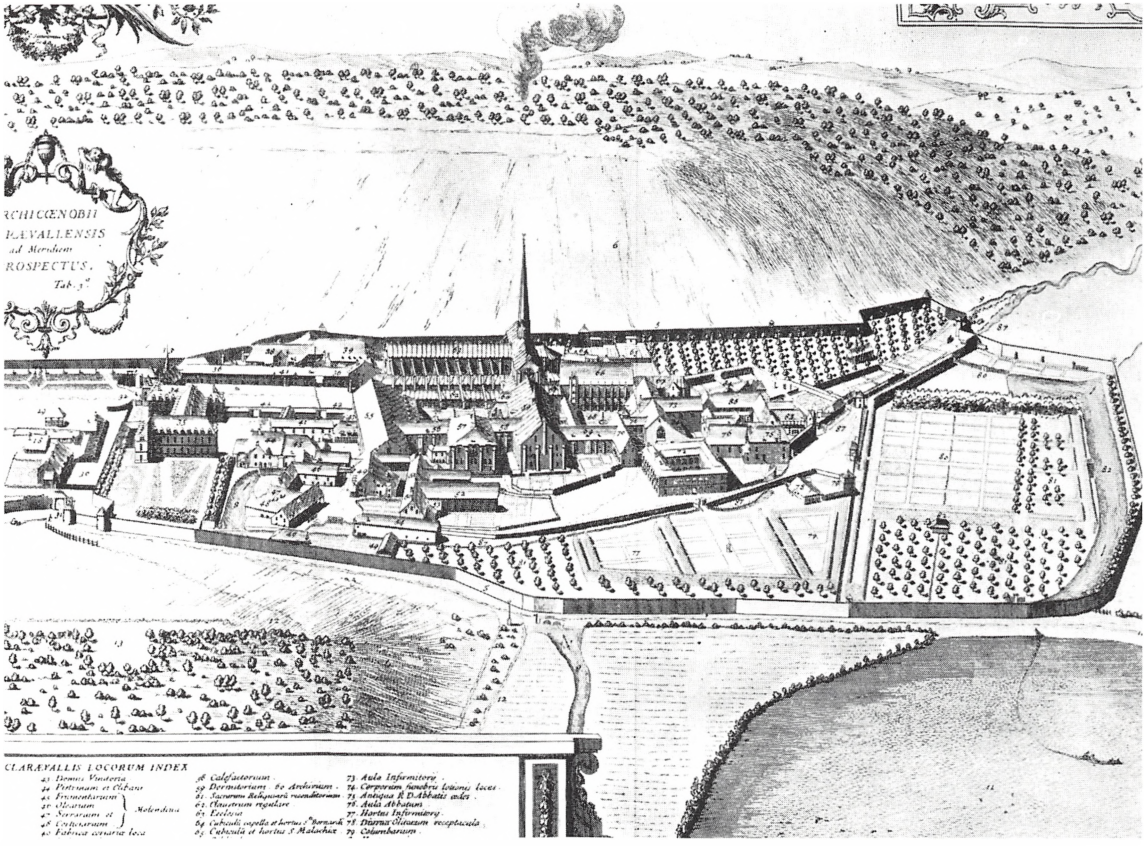

Tegning af klosteret Clairveaux o. 1700. Clairveaux grundlagdes 1115 af den unge ridder Bernhard. Det var fra Clairveaux ærkebisp Eskil hentede cisterciensermunke til først Herresvad kloster i Skåne og senere, i 1153, til Esrum kloster. Eskild selv tilbragte sine ældre dage som munk i Clairveaux.

holt[118]. Stenholt opregnes i 1228 blandt Esrums grangier[119], men det er svært at afgøre om den allerede 1178 var en grangie. Stenholt og dens torper frembyder nemlig et andet billede end f.eks. Villegerød. O. 1160 blev der ikke omtalt torper under Stenholt. Deraf kan vi dog ikke slutte, om torperne er erhvervet mellem 1160 og 1178, eller om de har været i Esrums besiddelse lige så længe som Stenholt, men blot ikke blev omtalt o. 1160. I 1178 omtales ingen af torperne som nedlagte. Deres jord synes ikke underlagt Stenholt, og de synes at ligge geografisk langt mere spredt end f.eks. Villingerøds nedlagte torper. Grønholt og Sunsphialholt lå i Grønholt sogn, Birsethorp i Asminderød sogn, Mulneholt antageligvis i Nødebo sogn og Torup i Esbønderup sogn[120]. Alene denne geografiske spredning må betyde, at driftsformen på Stenholt-godset må have været en anden end på Villingerød-grangien.

Sunsphialholt nævnes ikke oftere i brevbogen. Måske er den afhændet, men nok snarere lagt under Stenholts jorder.

I 1456 sælger fru Eline Evetsdatter

Moltke Grønholt til Johan Oxe[121]. Det kunne få een til at tro, at Esrum mellem 1178 og 1456 har afhændet Grønholt, uden at det har afsat spor i brevbogen. Men der er snarere tale om to forskellige besiddelser med navnet Grønholt. I 1497 afhænder Esrum nemlig »gamble Grønolt« sammen med bl.a. Stenholt i et tresidet mageskifte med Poul Laxmand og kong Hans[122]. Formentlig er »gamble Grønolt« samme besiddelse, som nævnes i 1178, og som rimeligvis har været i klostrets eje underlagt Stenholt i o. 320 år.

Måske har klostret ikke ejet hele Torup, idet Kristine, enke efter marsk Harald, og hendes søn Oluf i 1259 skænker klostret gods i Torup[123]. Men det er også muligt, at der i 1259 er tale om en af de andre bebyggelser i Nordsjælland, som hed Torup[124]. Torup i Esbønderup sogn lå ganske langt fra Stenholt, og det må have været vanskeligt at lede arbejdet på Torup-godset fra Stenholt.

Som tidligere omtalt ejede klostret også gods i Nødebo. Det omtales imidlertid ikke i godsopregningerne før 1228, så man kan ikke se, om dette gods evt. også lå til Stenholt – som man kunne formode – eller om det fungerede som en selvstændig enhed.

Hvis man allerede 1178 vil betegne Stenholt som en grangie, må den have været af en anden type end f.eks. Villingerød. Dens tilliggende var dårligere samlet, og mens hele Villingerøds tilliggende øjensynligt blev drevet fra grangien, har Stenholts torper sandsynligvis dels dyrket deres egen jord, dels deltaget i hovedgårdens/grangiens drift. Måske stod Stenholt i 1178 midt i omlægningen til grangiedrift. Når f.eks. Sunsphialholt og Grønholt ikke siden omtales i godsopregningerne, er grunden sikkert, at de er blevet nedlagt som selvstændige bebyggelser og underlagt grangiedriften.

Munkene ejede i 1178 også Borsholm med dens torper Sacerethorp, Horserød, Mulnethorp og Nyrup[125]. Dette gods må være kommet til klostret mellem 1158 og 1178, uden at vi kan se hvordan eller hvorfra. Borsholm nævnes i alle senere godsopregninger og må have været en vigtig besiddelse. Klostret synes at have ejet hele Borsholm lige indtil 1547, hvor det sælger byen[126]. I 1228 kaldes Borsholm en grangie[127], men Borsholm og dens tilliggende synes som type snarere at have lignet Stenholt end Villingerød. Ingen af Borsholms torper betegnes i 1178 som nedlagt. Borsholmgodset forekommer dog bedre arronderet end Stenholt-godset, idet Borsholm, Sacerethorp og Horserød lå i Tikøb sogn inden for det nuværende Hornbæk sogns grænser, mens Mulnethorp og Nyrup lå i den øvrige del af Tikøb sogn[128]

Sacerethorp og Mulnethorp nævnes intetsteds efter 1178. Når de ikke opregnes i de meget detaljerede privilegiebreve fra 1211, kan det ses som et tegn på, at de i løbet af de mellemliggende o. 30 år er afhændet eller – mere sandsynligt – nedlagt. På kortet er Sacerethorp aftegnet nær Borsholm, hvorimod Mulnethorp ikke har kunnet aftegnes, idet Tikøb sogn er for løs en stedangivelse til, at man kan slutte sig til, hvor denne ejendom kan have ligget.

Måske har munkene ikke ejet hele Horserød. I 1497 ejer de 5 gårde her, men i 1682 bestod byen af 8 gårde og 2 huse med jord[129].

Derimod har klostret sikkert ejet hele Nyrup lige fra 1178 til 1497. Brevbogen har nemlig ikke flere breve på gods i Nyrup, og jordebogen opregner 10 fæstere her, mens byen i 1682 bestod af 7 gårde og 3 huse uden htk.[130]. Nyrup har dog sikkert ligget besværligt langt fra Borsholm, hvis folk herfra skulle deltage i hovedgårdens/grangiens drift.

1178 ejede klostret desuden Agnesio og torperne Tømmerup, Haldenstorp, Holgestrup, Karlestorp, Dagerød, Hjorteholm, Borup, Stenhas, Almsruth samt halvdelen af Toelt[131]. Tilsyneladende drejer det sig

om en større gård/besiddelse med tilliggende torper, men dette gods har en anden karakter end Stenholt- og Borsholm-godserne. Godsets tilsyneladende centrale ejendom – Agnesio – omtales kun i 1178 og lader sig ikke stedfæste med nogen sikkerhed[132]. I 1211-privilegierne har Tømmerup tilsyneladende overtaget pladsen som godsets centrale ejendom, hvilket får O. Nielsen til at antage, at Agnesio snarere var navnet på det distrikt, hvor de efterskrevne torper lå, og hvor Tømmerup sidenhen blev indrettet til grangie[133]. Imidlertid synes torperne at have ligget i 3 forskellige sogne – så vidt de nu kan lokaliseres – og det gør det svært at forestille sig, at der var tale om et sammenhængende distrikt.

Haldenstorp og Almsruth, som vistnok begge lå i Tikøb sogn[134], omtales kun i 1178. Karlestorp, som kun lader sig stedfæste til Holbo herred, Hjorteholm i Esbønderup sogn og Stenhas – vistnok i Asminderød sogn[135] – omtales igen i 1211[136], men figurerer ikke siden i brevbogen. Disse bebyggelser er allesammen forsvundet, uden at man kan sige hvornår og hvorfor. Da de ikke kan lokaliseres mere præcist i deres respektive sogne, er det umuligt at aftegne disse besiddelser på et kort.

Dagerød i Tikøb sogn[137] har jeg med venlig assistance fra Institut for Navneforskning lokaliseret lige nord for Plejelt. Bebyggelsen eksisterer stadig i form af en gård. Esrumbogen nævner den kun i 1178 og 1211, men det sandsynligste er, at klostret ejede Dagerød lige indtil dets opløsning.

Muligvis har klostret i 1178 ikke ejet alt gods i Borup i Tikøb sogn[138]. I 1290 solgte Barvids enke klostret gods i Borup[139].

Holgestrup i Tikøb sogn[140] nævnes ikke i godsopregningerne efter 1178. Alligevel må klostret have ejet torpen, da jordebogen i 1497 nævner 2 gårde her, hvilket rimeligvis var hele bebyggelsen[141].

Man fristes til at forestille sig, at den halvdel af Toelt i Asminderød sogn[142], som klostret 1178 sad inde med, var en større gård – sådan som tilfældet sikkert har været med de to halvdele af Såne i 1158. I hvert fald synes Toelt at have været en mere betydningsfuld besiddelse end de øvrige torper under Agnesio. Den omtales i pavebrevet 1193, og Anders Sunesen anfører den mellem klostrets vigtigere ejendomme, mens Peder Sunesen dog blot nævner den i forbindelse med Tømmerup. Endelig medtager pavebullen fra 1228 Toelt blandt klostrets grangier[143]. Toelt ligger lige i nærheden af Nybo, som Esrum havde fra benediktinerårene. Hvis Toelt har fungeret som grangie, kan man forestille sig, at Nybo har leveret arbejdskraft hertil. Men kilderne tier herom.

Vi har ingen oplysninger om, hvorledes klostret kom til at eje Agnesio og dens tilliggende pånær for Tømmerups vedkommende. Brevbogen indeholder nemlig et diplom, som Absalon har udstedt mellem 1164 og 1178. Heri bevidner han, at han har mageskiftet torpen Tømmerup og den omliggende skov til Esrum mod at få 2 bol i Gentofte og en trediedel af torpen Ordrup – begge i Gentofte sogn[144]. Hvordan og hvornår klostret har fået gods i Gentofte sogn, oplyser kilden ikke. Diplomet beskriver Tømmerup-godsets skel, hvoraf man kan se, at det må have ligget i Tikøb sogn[145].

Absalon fortæller, at han dels har erhvervet Tømmerup-godset af kong Valdemar ved køb, bytte og gave, dels af andre ejere, men det har sikkert ikke været Absalons private gods. Det har snarere tilhørt Roskilde bispestol. Diplomet er fuldt af retfærdiggørelser for mageskiftet med Esrum, hvilket lader læseren formode, at Absalon ikke har kunnet bortmageskifte Tømmerup-godset uden at udsætte sig for kritik fra kapitlets side[146]. Det vigtigste for vort formål er dog at konstatere, at mageskiftet er foretaget »ud fra hensigtsmæssighed«[147], hvilket nok hentyder til, at Tømmerup-godset lå meget bedre for munkene end godset i Gentofte og Ordrup.

Alt i alt må man sige, at Agnesio-godset nærmest virker strukturløst. Der er mest tale om en række spredte småejendomme tilsyneladende uden nogen særlig geografisk orientering. Måske er det blot de senest erhvervede besiddelser og gods, der ikke umiddelbart kunne indordnes under nogen af de tidligere behandlede hovedejendomme, som man har slået sammen under Agnesio.

I denne periode afhændede klostret Asserbo til Absalon mod til gengæld at få jord i Ørvid-skoven ikke langt fra Esrum[148]. Absalon oprettede af Asserbo et karteuserkloster og indkaldte munke hertil fra Frankrig. Disse munke kom til landet o. midten af 1160'erne, så mageskiftet med Absalon må have fundet sted forinden[149]. Også her ser vi Esrum bytte fjernereliggende gods ud med nærmereliggende.

Derfor er det et skarpt brud med munkenes hidtidige praksis, når klostret iflg. 1178-privilegierne havde fået gods i det fjerne Halland – nærmere bestemt i Morup i Morup sogn, Faurås herred[150]. Denne besiddelse fik klostret dels af Valdemar 1., dels af ærkebispen (det lader sig ikke fastslå, om det var Eskil eller Absalon). I 1176 havde Valdemar overdraget brødrene en jord i Halland og ladet dens markeskel optegne[151]. Samtidig gav han munkene fri adgang til ligesom de øvrige indbyggere at fælde træer. Af et andet diplom udstedt af samme konge o. 1177 fremgår det, at ærkebiskoppen har overdraget Esrum en skov i Glumstenschog i Faurås herred[152]. Af sammenhængen kan man udlede, at munkene ikke har fået egentlig ejendomsret til skoven, men at der snarere er tale om del i brugsretten til denne skov. Kongen påbyder nemlig herredets beboere at lade munkene bruge skoven på lige fod med dem selv, hvilket vil sige at fælde stående og friske træer, at fjerne det, der er gammelt og af vinden kastet til jorden, at koge salt, at holde svin på olden – og at føre det, de udnytter, bort til de steder, som er deres. Munkene havde altså af kongen fået en jord som decideret ejendom, men tillige dels af konge, dels af ærkebiskop part i brugsretten til skov i sognet.

Når 1178-privilegierne bekræfter Esrums ret til Morup med skove, enge og øvrige tilliggender, er kongens og ærkebispens gaver sikkert indbefattet heri. Det område, hvor munkene besad gods og rettigheder, blev i 1500-tallet kaldt Morup len og svarede nogenlunde til Morup sogn. Skoven Glumstenschog må have ligget ved Glumstenen, som var en stor sten i havet ud for Morup tange i den sydlige del af Morup sogn, hvor idag byen Glommen ligger. Pave Lucius 3. bekræfter da også, at Esrum ejer en strandskov ved Morup[153].

Det er bemærkelsesværdigt, at Esrumbrødrene fik og gennem 300 år beholdt en så afsidesliggende ejendom. Man kan tænke sig flere motiver hertil: Klostret var blevet godt etableret og nød de magtfuldes gunst, hvorfor man sikkert nok mente, at man kunne hævde sin adkomst til en så fjern ejendom. Klostret har givetvis også været interesseret i adgangen til tømmer, selvom Esrum selv lå i en skovegn og allerede havde fået skov i bl.a. Villingehoved, Ørvid og Tømmerup. Det store behov for tømmer kunne tyde på, at klostret har haft store bygningsarbejder i gang i denne periode. Endelig kan også saltudvinding have haft munkenes interesse.

Men indbyggerne i Faurås herred har givetvis set munkene som indtrængende, der ville tiltage sig del i deres brugsret til skoven. Allerede o. 1177 formaner kong Valdemar hallænderne til ikke at hindre munkene i at udnytte skoven[154], men i et dokument udstedt i begyndelsen af 1182 fortæller Absalon, at Johan Mosen, Saltr, Megindors søn, og andre indbyggere i herredet overfor kong Valdemar havde rejst trætte angående Esrum-brødrenes skove, der ligger til Morup[155].

Denne kontrovers må sikkert ses som en del af den uro, der resulterede i det skånskhallandske oprør 1180-82. Johan Mosen har sandsynligvis fremsat sin klage i efteråret 1180, da kongen rejste rundt og påhørte bøndernes klager. Ved den lejlighed tog kongen dog ikke stilling i sagen. Han dømte både munkene og de andre, der havde Morup og de omtvistede skove i besiddelse, til under ed at føre bevis for, at de havde erhvervet disse skove fra de retmæssige ejere. Denne edsaflæggelse skete først i begyndelsen af 1182 overfor kong Knud og ærkebiskop Absalon, og kong Knud tildømte her munkene skovene til evigt eje.

Grunden var måske dels, at klostret sikkert som den eneste part i sagen havde dokumenter på sine rettigheder, dels at oprøret var i færd med at lide nederlag, og at øvrigheden havde genvundet kontrollen med Halland og Skåne. Holm bemærker skarpsindigt, hvorledes brødrene iflg. diplomerne fra før 1182 kun havde adgang til skovene på lige fod med de øvrige indbyggere i herredet. Men i 1182 er der sket en glidning i rettighederne, idet kong Knud nu tilsyneladende tildømmer klostret enebesiddelse af skovene[156]. Man må dog tage højde for tidens upræcise sprogbrug i ejendomsdokumenter. Jeg kan ikke som Holm være sikker på, at Esrum allerede i 1182 kom i besiddelse af hele Morup sogn, og at de klagende bønder blev underlagt klostret som dets landboer. Men en oprindelig brugsret til skov er givetvis blevet forvandlet til egentlig ejendomsret.

De behandlede kilder fortæller, at munkene i Morup ejede jord, skov, enge og øvrigt tilliggende, og pave Lucius 3. kalder i 1184 Morup en landsby[157]. Heraf kan vi dog ikke slutte noget om Morup-godsets struktur, størrelse eller driftsform o. 1178.

I 1178-privilegierne nævnes endelig en ejendom ved navn Saxolfthorp. Der er stor usikkerhed om denne ejendoms beliggenhed. Nogle mener, at den har ligget i Esbønderup sogn, andre, at den lå i Skåne[158]. Når den i 1211-privilegierne nævnes sammen med bebyggelser i Esbønderup sogn[159], taler det i mine øjne for, at også Saxolfthorp har ligget her. En nærmere stedfæstelse er nok umulig, og Saxolfthorp er ikke indtegnet på kortet. Den har sandsynligvis ikke været en større besiddelse.

I en periode må Esrum atter have haft gods i Tjæreby sogn. Godset omtales i to dokumenter i Æbelholtbogen skrevet af Æbelholt klosters abbed Wilhelm mellem 1180 og 1192[160]. Der er øjensynligt tale om udkast til løsning af en konflikt mellem Esrum og Æbelholt kloster. Af dokumenterne, hvoraf det ene er udformet, som om dets udsteder er Esrums abbed Walbert, fremgår det, at Esrum ejede 4 torper i Tjæreby sogn, nemlig Skuerød, Sponholt (eller Spånild), Tuekøb og Strø(dam) (som i det andet brev kaldes Svenstrup)[161]. Det er vanskeligt at stedfæste 3 af disse torper nærmere, da de hverken omtales af FAS, Trap eller Pedersen, men Strødam synes idag at ligge lidt nord for Ullerød[162].

Striden mellem Esrum og Æbelholt var tilsyneladende opstået, fordi Æbelholt havde ret til tiende af Tjæreby sogn[163], mens Esrum var i gang med at omskabe sine torper til grangier, som jo iflg. Esrums privilegier var tiendefri. De to dokumenter giver det klare indtryk, at torperne er blevet forvandlet til grangier ved, at munkene (eller lægbrødre) selv var begyndt at drive dem[164].

For at forlige de to klostre havde Absalon nu stillet bispetienden af landsbyen Lystrup til rådighed. Det ene udkast foreslår, at Æbelholt får den tiende som erstatning for den tiende, som det har mistet på Esrums grangier. Det andet udkast foreslår derimod, at Esrum får bisbetienden af Lystrup, men til gengæld opgiver sin tiendefrihed for grangierne i Tjæreby sogn. Iflg. begge udkast må Esrum for fremtiden kun eje gods i Tjæreby sogn, hvis dette drives af landboer, som jo ikke var tiendefri.

Ingen af disse udkast blev dog tilsyneladende til virkelighed. Iflg. Æbelholtbogen fra o. 1450 ejede Æbelholt da torperne Tuekøb, Sponholt og Skuerød, mens Strødam/Svenstrup ikke nævnes[165].

Dette må rimeligvis betyde, at Æbelholt på et tidspunkt har købt Esrum ud af Tjæreby sogn. Æbelholt fik også bispetienden af Lystrup[166]. Stridens udfald må velnok betragtes som et nederlag for Esrum, der måtte opgive grangierne i Tjæreby sogn og heller ikke fik bispetienden af Lystrup. Dette er nok grunden til, at Esrumbogen ikke med eet ord nævner dette gods. Man var sikkert ikke interesseret i at mindes denne strid. Vi har heller ingen angivelser af, hvornår Esrum erhvervede disse torper, eller hvornår de blev afhændet. Men da abbed Wilhelms udkast er skrevet mellem 1180 og 1192, er det sandsynligt, at Esrum stadig ejede grangier i Tjæreby sogn o. 1180. Afhændelsen er vel sket i slutningen af 1100-tallet eller begyndelsen af 1200-tallet.

Pave Alexander 3. gentager i 1178 klostrets fritagelse for at yde tiende af jord, som brødrene dyrker med egne hænder eller for egen regning samt af afkommet af deres dyr. Han bekræfter endvidere, at Absalon har givet klostret ⅓ af tienden af Esbønderup sogn[167].

Sammenfatning

Fra o. 1158 til o. 1178 voksede Esrums gods stærkt. Vi har ingen oplysninger om, at munkene i denne periode købte gods, og langt den største del af godstilvæksten er da sikkert også sket i form af godsgaver til klostret fra dets velyndere. Imidlertid er det nok umuligt at afgøre, hvor meget gods klostret fik i denne periode. Vi kan se, at godset blev forøget med nyerhvervelser i Asminderød, Grønholt og Nødebo sogne samt i Halland, og iflg. kilderne fik klostret desuden en del gods i sit kerneområde – Esbønderup og Tikøb sogne. Men efter min mening er det sandsynligt, at Esrum herudover fik en del gods, som blot ikke nævnes i kilderne fra perioden.

I jordebogen fra 1497 optræder en masse ejendomme, som ikke omtales i Esrumbogens dokumenter fra før 1497 (se kort 6). Vi ved ikke, hvornår disse ejendomme er erhvervet, men meget af dette gods er sikkert erhvervet i klostrets første tid – dvs. i slutningen af det 12. og begyndelsen af det 13. århundrede. En stor del af disse ejendomme lå i Tikøb sogn, og godskernen har derfor sikkert o. 1178 været større, end det fremgår af kilderne til perioden 1158-78.

Samtidig med at godset voksede i omfang, blev arronderingen af det samlede gods dårligere. Ganske vist betød de to mageskifter, som omtales i periodens kilder – nemlig Gentofte-Ordrup/Tømmerup og Asserbo/jord i Ørvid-skoven – at godsmassen på Sjælland blev bedre samlet. Men erhvervelsen af Morup-Glumstenschog er et klart brud på disse arronderingsbestræbelser. Også godset i Tjæreby sogn lå noget afsides og dertil i et andet klosters interessesfære. Inden for det samlede gods synes der

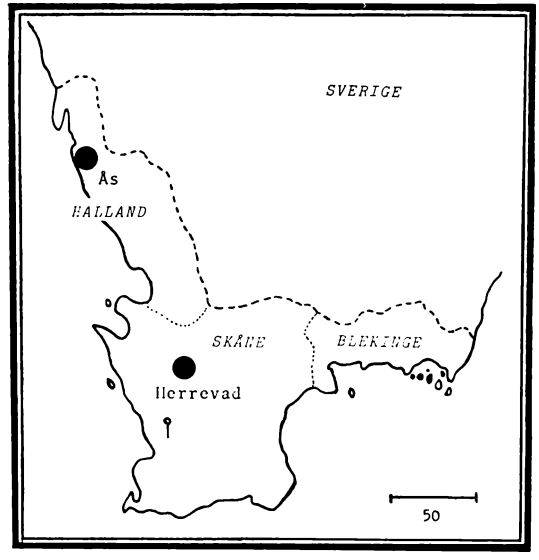

Cistercienserklostre i Lunds Stift. Fra H.N. Garner.

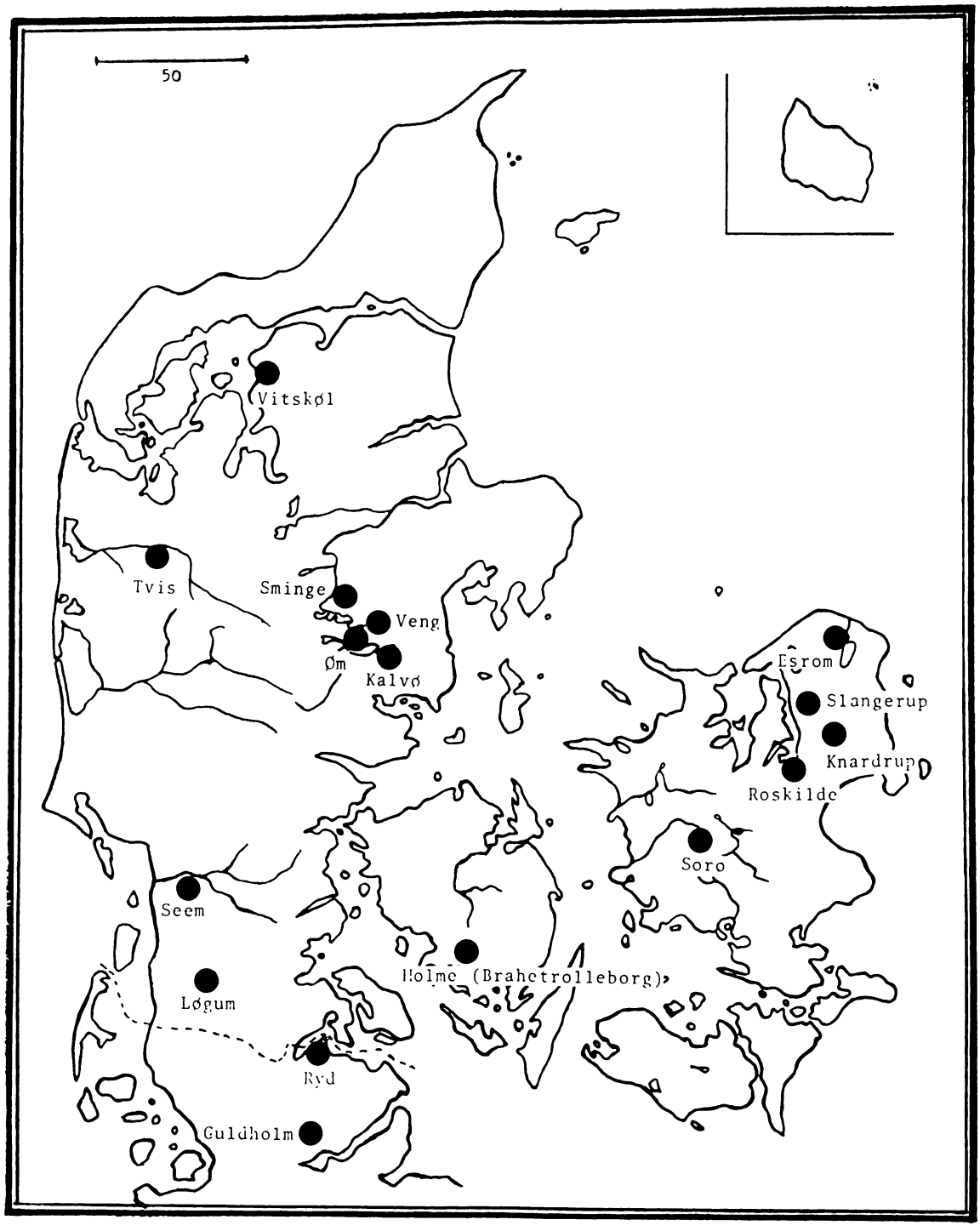

Cistercienserklostre i Danmark og Slesvig. Fra H.N. Garner.

i dette tidsrum at opstå godskomplekser omkring grangier og større besiddelser.

Landsbynedlæggelserne tager fart i dette tidsrum. Davidstorp, Langholm, Eskilsholm og Aholm – samt sikkert også landsbyen Villingerød – blev nedlagt. Derimod kan vi ikke se, hvad der er blevet af Vrmisruth. Nedlæggelserne må ses som udtryk for, at munkene var i færd med gennemgribende omlægninger af den måde, hvorpå godserne blev drevet. Disse landsbynedlæggelser har en helt anden karakter end det 14. århundredes landsbyødelægninger. Her er de et led i munkenes bevidste indgreb i godsdriften, hvorimod 1300-tallets ødelægninger var virkninger af landbrugets krise.

Den anden side af den driftsomlægning, som betød landsbynedlæggelser, var oprettelsen af grangier. 1158-78 dannede munkene, såvidt det kan ses, 6 grangier, nemlig Villingerød, Havreholm, Såne, Stenholt, Borsholm samt een eller flere grangier i Tjæreby sogn, således at klostret med den allerede etablerede grangie i Esrum o. 1178 havde o. 7 grangier[168]. Agnesio og dens tilliggende er dels for svær at lokalisere, dels for spredt beliggende til, at man med nogen sikkerhed kan kalde den en grangie. Kilderne oplyser for lidt om Toelt, Morup og Saxolfthorp frem til o. 1178 til, at der er grundlag for at betegne dem som grangier.

De grangier, som klostret ejede o. 1178, kan med hensyn til godsstruktur og arrondering inddeles i 3 typer: Type 1 er Esrum og Villingerød, der var opstået ved, at omkringliggende torper – sikkert sammen med landsbyerne Esrum og Villingerød – var blevet nedlagt. Tilsyneladende blev jorderne her drevet under eet som en form for hovedgårdsdrift. Type 2 – Såne og Havreholm – var skabt ved, at kun een bebyggelse var nedlagt eller omdannet, og dens tilliggende blev sikkert drevet samlet. Forskellen mellem type 1 og 2 var måske kun, at type 2 var mindre end type 1. Type 3 – Stenholt og Borsholm – adskiller sig fra de to andre typer ved, at de torper, der lå til hovedejendommen, ikke var nedlagt, men antageligvis dels drev deres egen jord, dels deltog i driften af hovedejendommen. Stenholt og Borsholm var derfor også dårligere arronderet end både type 1 og 2. Måske kan man se type 3 som grangier på et tidligt stadium, hvor tilliggendet var i gang med at blive underordnet grangiedriften. Klostrets grangier i Tjæreby sogn kan ses som små grangier skabt af blot een ejendom (type 2).

Badino mener, at det forhold, at landsbyerne under Borsholm, Stenholt og Agnesio i 1178 ikke betegnes som nedlagte, kan tyde på, at Esrum allerede da gradvist var ved at fjerne sig fra det oprindelige grangiesystem og i stedet lod grangierne fungere som hovedgårde for hver sin gruppe landsbyer. Hun betegner dette som en mellemform mellem det egentlige grangiesystem og det rene fæstevæsen og mener, at denne mellemform herskede på klostergodset i det meste af klostrets levetid[169].

Jeg tror snarere, at der er andre årsager til, at 1178-privilegierne nævner bebyggelser, der ikke er nedlagt: Dels kan nogle af disse være så nyanskaffede, at munkene ikke endnu har fået dem nedlagt[170], dels kan nogle af dem have ligget geografisk så uhensigtsmæssigt, at der ikke var nogen mening i at nedlægge dem, og dels har det måske været svært at nedlægge gods i byer, hvor også andre godsejere havde jord. Jeg kan således ikke være enig med Badino, når hun ser forekomsten 1178 af landsbyer, der ikke er nedlagt, som begyndelsen til en gradvis opgivelse af grangiesystemet[171].

Klostret havde i dette tidsrum indflydelsesrige venner blandt rigets mægtigste mænd. Det er derfor ikke forbavsende, at det vandt de tre godstrætter med hhv. Florentius, Peder Scalle og Johan Mosen og indbyggerne i Faurås herred, som det blev involveret i. Afgørelsen af konflikten med Æbelholt om grangierne i Tjæreby sogn hører først hjemme i tidsrummet 1178-1228.

Tiden o. 1178 – o. 1228

I denne periode bliver klostrets vigtigste ejendomme stadfæstet i pavebreve fra 1184, 1189, 1193 og 1228. I 1211 giver Peder og Anders Sunesen Esrum privilegier, der også omtaler mange mindre besiddelser. Kun een godshandel er dokumenteret i kilderne fra denne tid – til gengæld ganske udførligt. Derimod findes der ingen breve på mageskifter fra dette tidsrum. Vi ved derfor ikke, hvorfra og hvornår klostet fik de fleste af de nye besiddelser, der optræder i godsopregningerne.

I dette afsnit vil jeg først beskæftige mig med klostrets grangier og andre større ejendomme – samt disses tilliggende. Derefter vil jeg sogn for sogn gennemgå de mange mindre besiddelser, som ikke umiddelbart kan knyttes som tilliggende til een af de større ejendomme.

Mellem 1178 og 1211 er der muligvis sket en omfordeling af Esrums og Villingerøds tilliggende. Det nedlagte Davidstorps jorder, der i 1178 formodentlig lå under Villingerød, nævnes nemlig i 1211 sammen med Tanges jorder efter Esrum-grangien.

Villingerød fik måske i samme tidsrum tillagt nyerhvervet gods. Peder Sunesen nævner under Villingerød foruden de nedlagte Eskilsholm og Langholm »de jorder på den anden side Gedevase, som den hæderværdige kong Valdemar gav«[172]. Disse jorder omtales ikke sidenhen og kan ikke stedfæstes nærmere. Derfor er de ikke anført på kortet.

I 1211 ligger Aholms jorder øjensynligt stadigvæk til Havreholm. Man kunne af Peder Sunesens privilegium få det indtryk, at Havreholms tilliggende er blevet udvidet, fordi der efter det nedlagte Aholm nævnes »de jorder, hvor landsbyerne Råge og Bouethorp lå«[173]. Det er dog usandsynligt, at Råges jorder har ligget under Havreholm, fordi Råge efter al sandsynlighed har ligget i Vejby sogn – fjernt fra Havreholm[174].

Bouethorp præsenterer flere problemer: Iflg. Peder Sunesens privilegium ejer Esrum hele 2 ejendomme af dette navn. Den ene af disse – nemlig ovennævnte – er nedlagt, den anden tilsyneladende ikke. Anders Sunesen nævner også 2 ejendomme af dette navn, men ingen af dem synes nedlagt. Dette skal man dog næppe tage sig af, da heller ikke Eskilsholm, Langholm eller Aholm (som man kalder Haholm) omtales som nedlagt i hans privilegium.

O. Nielsen mener, at det ene Bouethorp må være Borup Gjørløse sogn, men dette afviser FAS. Det andet Bouethorp skulle iflg. O. Nielsen være identisk med Borup i Tikøb sogn, hvor klostret allerede i 1178 ejede gods. Her er problemet imidlertid, at Peder Sunesens privilegium både nævner Bothorp, dvs. Borup i Tikøb sogn, og 2 gange Bouethorp. Både FAS og Trap mener, at Bouethorp er en forsvunden by i Tikøb sogn[175]. Der råder således stor usikkerhed om den korrekte lokalisering af begge Bouethorp'er, og derfor er de ikke aftegnet på kortet.

Nogle af Borsholms og Stenholts torper, som vi kender fra 1178-privilegierne, omtales ikke i 1211. Det drejer sig om Sacerethorp og Mulnethorp (Borsholm) og Sunsphialholt og Grønholt (Stenholt). Vi har ovenfor set, at klostret alligevel langt senere stadigvæk ejede »gamble Grønolt«. På samme måde er det tænkeligt, at de tre andre torper enten er blevet fuldstændig nedlagt eller inddraget så tæt i de to grangiers godsdrift, at de ikke mere blev opfattet som selvstændige ejendomme.

At dømme efter den rækkefølge hvori ejendommene opremses i Peder Sunesens privilegiebrev lå Horserød i 1211 stadigvæk under Borsholm. Derimod var Nyrup tilsyneladende ikke mere underlagt Borsholm. Når Horserød ikke var blevet nedlagt i 1211, selvom den lå så nær ved Borsholm, kan grunden være, at Esrum måske ikke ejede alt gods i Horserød.

Mulneholt og Birsethorp synes i 1211 stadig at ligge til Stenholt. Efter 1211 nævnes disse to torper ikke igen. Formodentlig er de nedlagt og underlagt Stenholt. Dette forekommer dog mere sandsynligt i tilfældet Mulneholt, der jo som Stenholt lå i Nødebo sogn, end i tilfældet Birsethorp, der lå i Asminderød sogn.

Godset i Torup er tilsyneladende løsgjort fra Stenholt i 1211. Nyrup og Torup er måske løsgjort fra deres grangier, fordi de lå for langt fra disse[176].

Af rækkefølgen i Peder Sunesens privilegium kunne man forledes til at antage, at Såne i 1211 sammen med Højsager, Nyrup og Dagerød var blevet tilliggende til en nytilkommen ejendom ved navn Arnbiornkiep[177]. Men i Anders Sunesens privilegium opføres både Såne og Arnbiornkiep blandt klostrets mere betydende besiddelser, og i pavebrevet fra 1228 optræder Såne stadig som grangie[178]. Det ville også være usandsynligt, at Højsager, Såne, Nyrup og Dagerød kunne danne et tilliggende til Arnbiornkiep, fordi disse 4 ejendomme lå ret langt fra hinanden.

Når man kan få den ide, at brødrene betragtede Arnbiornkiep som en vigtig besiddelse, er årsagen, at Anders Sunesens privilegium nævner den sidst i en opremsning af grangier, og at den stadfæstes med »tilliggender, skove, vande, enge, fiskevande«[179]. Arnbiornkiep har dog sikkert ikke være en grangie. Den er måske blot blevet særlig fremhævet, fordi det var en nyerhvervelse. Den omtales kun i 1211 og er siden forsvundet, uden at årsagen hertil kendes. Jeg har ikke kunnet aftegne den på kortet.

Morup betegnes både i 1211 og 1228 som en grangie[180]. Morupgrangien kan mere præcist identificeres som en større gård – senere kaldet Munkagård – som oprindeligt lå i Morup by[181]. Morups tilliggende omtales lidt mere udførligt end de andre grangiers. Pave Lucius 3. beretter i 1184, at der ligger en strandskov til Morup. Pavebrevene fra 1189 og 1193 taler om Glumstenswigh, som sikkert er den vig, hvor Glumstenskoven lå. Mest udførlig er Peder Sunesen, der stadfæster »grangien Morup i Halland med skove, enge, vande, og fiskevande og alle tilliggender i land og ved hav nær ved Glumstenuuit,« og ydermere »alt, hvad de (dvs. munkene – min anm.) sammesteds kan få ved retmæssige køb eller de troendes gavmildhed«[182]. Man kan altså forestille sig, at munkene har gjort en større gård i Morup til grangie og evt. samtidig har nedlagt landsbyen Morup eller måske kun en del af den. Ordlyden i Peder Sunesens privilegiebrev tyder på, at munkene har været interesseret i at udvide besiddelserne omkring Morup, om nødvendigt med biskoppeligt sanktionerede godskøb. Men de har åbenbart også næret håb om godsgaver i tilslutning til Morup. Det kan derfor ikke afvises, at Esrum også efter 1211 har erhvervet gods i Morup eller det øvrige Halland.

De to godsopregninger fra 1211 nævner, at klostret ejer Skielsholm, Heluesio, Weling og Sineruth. O. Nielsen antager, at disse ejendomme lå i Halland, og at der var tale om tilliggende til Morup[183]. Det er ikke utænkeligt, men så vidt jeg kan se, må O. Nielsen alene basere denne formodning på det forhold, at de fire ejendomme nævnes efter Morup, Glumstenuuit og Peder Sunesens stadfæstelse af alt, hvad munkene sammesteds kan få ved køb og gave. Der kan dog lige så vel være tale om strøgods i Halland eller Skåne eller endog sjællandsk gods, som ikke kendes fra senere tid[184]. O. Nielsen nævner selv, at Weling måske er identisk med Vælinge i Vælinge sogn, Luggude herred i Skåne[185]. Klostret havde da også på et meget senere tidspunkt gods i Vælinge sogn, men det lå i byen Tånga og kan formodentlig ikke identificeres med Weling i 1211[186]. Jeg har ikke kunnet stedfæste disse 4 ejendomme med nogen sikkerhed, og de er derfor udeladt af kortet.

Sandsynligvis har det været i perioden fra

o. 1178 til o. 1228, at Esrum tabte striden med Æbelholt om grangierne i Tjæreby sogn og afhændede dette gods til Æbelholt.

Holløse i Vejby sogn[187] omtales første gang i pavebrevet 1193. Begge 1211-privilegier og pavebrevet fra 1228 kalder Holløse for en grangie. Det fremgår ikke, hvorfra klostret har fået Holløse[188], men det har formentlig ejet hele bebyggelsen. Da klostret i 1495 afhændede Holløse og to gårde i Tånga på Kullen til Poul Laxmand, fik det af hr. Poul til gengæld herfor 30 gårde og gårdsæder fordelt på 9 forskellige landsbyer samt 1 mølle[189]. Når munkene fik så meget gods ved dette mageskifte, tyder det på, at de har ejet hele Holløse og har kunnet give hr. Poul hele byen[190]. I 1682 bestod Holløse af 13 gårde og 2 jordløse huse[191].

Ganske vist sættes Holløse og Råge ikke i forbindelse med hinanden i 1211-privilegierne, men efter min opfattelse er det sandsynligt, at nedlæggelsen af Råge skal ses i sammenhæng med dannelsen af grangien Holløse. Som ovenfor nævnt lå Råge i Vejby sogn, og det ville give god mening, hvis dens jorder var blevet underlagt Holløse[192].

Som før nævnt gav Ebbe Sunesen klostret en ejendom i Nørre Herlev[193]. Det skete rimeligvis efter 1193, da Nørre Herlev ikke omtales i pave Cølestin 3.s privilegium fra dette år[194], og senest i 1208, hvor Ebbe Sunesen døde. Ejendommen optræder i pavebrevet fra 1228, som tilsyneladende kun medtager grangier og benediktinergods, og da jeg før har argumenteret for, at Nørre Herlev-godset ikke stammede fra benediktinertiden, følger, at Esrum sikkert har gjort ejendommen i Nørre Herlev til en grangie. Hele byen kan dog ikke have været på munkenes hænder i 1228, for senere fik de mere gods her[195]. Nørre Herlev lå ganske langt fra godsets kerne, så det er værd at bemærke, at klostret ikke mageskiftede sig til nærmereliggende gods, men holdt fast i dette gods i resten af sin tid[196].

Det er usikkert, om Tømmerup blev gjort til en grangie. Tømmerups historie synes at være en historie om opstigen, storhed og fald: Da Esrum erhvervede sig ejendommen, blev den betegnet som en torp, og i 1178 nævnes den i forbindelse med Agnesio[197]. I 1184 omtales den imidlertid som »landsbyen Tømmerup med jorder, skove, enge, vande og dens andre tilliggender«[198], og også pavebrevene fra 1189 og 1193 samt ærkebispens privilegium fra 1211 opregner Tømmerup som en af klostrets vigtigere besiddelser[199].

Af Peder Sunesens privilegium kunne man derudover få det indtryk, at Tømmerup i 1211 har overtaget den plads i en opremsning af ejendomme, som Agnesio indtog i 1178. Privilegiet taler om »Tømmerup med dets tilliggender, skove og enge og vande og alle tilliggender til landsbyerne Karlsthorp, Hjorteholm, Borup, Toelt, Reerstrup, Stenhas, Flynderup, Rørtang og Bouethorp«[200]. Nogle af disse ejendomme blev i 1178 nævnt i forbindelse med Agnesio, mens andre er nytilkomne. Som tilfældet var i 1178 med ejendommene, der blev omtalt efter Agnesio, synes også de ejendomme, der i 1211 opremses efter Tømmerup, geografisk at ligge for spredt (i 3 sogne) til, at man kan tænke sig, at de har udgjort tilliggende til Tømmerup.

Når Tømmerup nævnes i pavebrevene fra 1184, 1189 og 1193 og fremhæves i 1211-opregningerne, kan grunden dels være, at ejendommen var forholdsvis nyerhvervet, dels måske at munkene arbejdede på at omskabe og udvide den fra en torp til en grangie. Hvis de har næret sådanne planer, må de atter have opgivet dem, for i 1228-bullen nævnes Tømmerup ikke. Næste og sidste gang, Tømmerup optræder i brevbogen, er, da jordebogen registrerer, at klostret i 1497 ejer 1 mindre brug dér. Siden er bebyggelsen helt forsvundet[201].

Toelt var allerede i 1178 een af klostrets vigtigere besiddelser. Den nævnes i godsop-

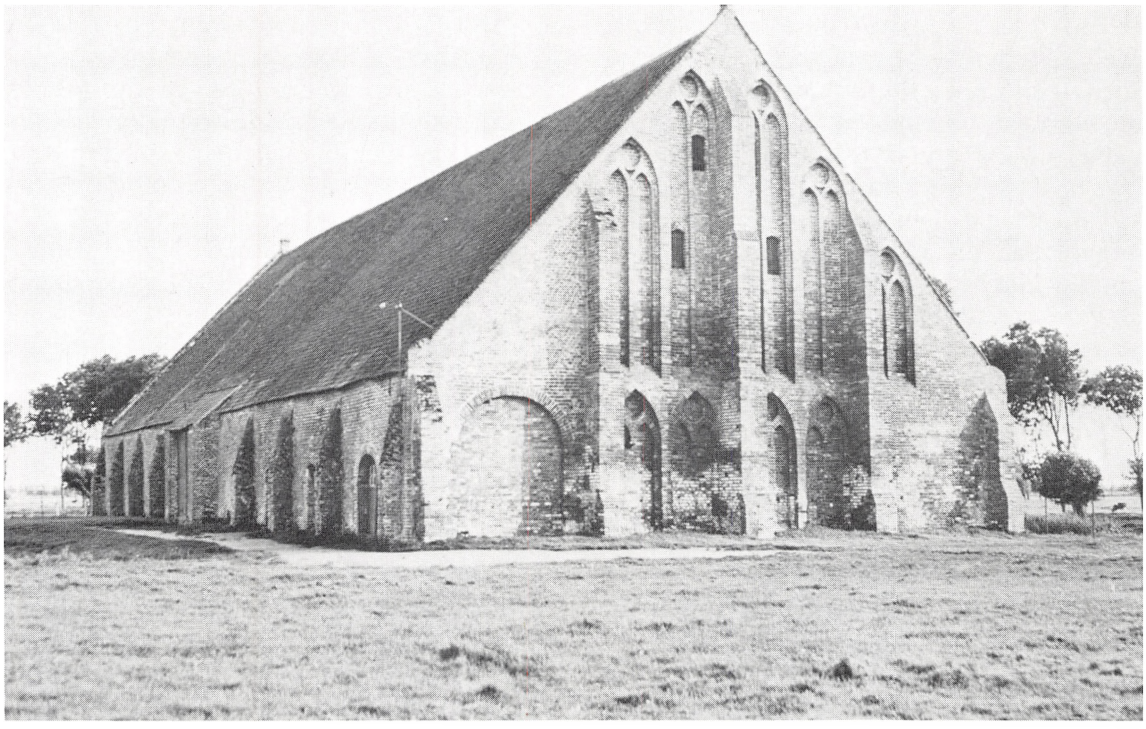

En monumental grangier (ladegård) fra Flanderen, o. 1280. Fra Louis J. Lekai.

regningerne fra 1193 og 1211 og kaldes i 1228 for en grangie. Men tilsyneladende ejede klostret kun halvdelen af Toelt, og Peder Sunesens nævner Toelt blandt en række mindre besiddelser[202]. Toelt-grangien har således sikkert været een af Esrums mindre grangier.

I 1228 havde Esrum iflg. pave Gregor 9.s brev fået hele 3 nye grangier, nemlig Ladebo, Kirkholm og Wfholt[203]. Fælles for dem er, at de er svære at stedfæste. Kirkholm nævnes foruden i 1228-brevet kun een gang til i brevbogen, nemlig i overskriften til et af brevbogens andre diplomer. Overskriften, der givetvis er langt yngre end brevet, fortæller os, at Langholm ligger mellem Kirkholm og Villingerød[204]. Det må vel betyde, at Kirkholm har ligget enten i Esbønderup eller Søborg sogn[205]. Ladebo har måske ligget i Esbønderup sogn[206], mens det forhold, at Wfholt nævnes efter Morup, formentlig er grunden til, at denne grangie antages at have ligget et eller andet sted i Halland[207]. Ladebo og Wfholt nævnes kun denne ene gang i brevbogen.

Måske er disse tre nye gangier dannet af nogle af de småejendomme, som omtales i 1211-privilegierne, men som derefter forsvinder. Der er dog intet i kilderne, der kan underbygge en sådan formodning. De tre grangier synes selv at forsvinde efter 1228, uden at det er muligt at danne sig en mening om hvornår og hvorfor. Der er jo endelig også den mulighed, at de tre ejendomme blot er tre nyerhvervelser, som bekræftes i 1228-bullen. Ladebo, Kirkholm og Wfholt er ikke indtegnet på kortet.

Mellem 1211 og 1214 kom Esrum i besiddelse af de to nabobyer Huseby og Skærød i hhv. Annisse og Ramløse sogn[208]. Det skete ved en blanding af lån mod pant, køb og gave. Niels Grevesøns slægt havde ejet

dette gods igennem flere generationer, men nu havde hr. Niels besluttet sig til at drage på pilgrimsfærd, og han overdrog derfor godset til Esrum for at skaffe kapital til rejsen. Salgsprisen var 20 mr. guld, men hr. Niels skænkede klostret 4 mr. guld som gave. Esrum må altså have givet ham 16 mr. guld. Heraf blev 9 mr. guld ydet i heste og sølv, mens 4 mr. guld skulle tilfalde Niels' brud, hvis der kom sikkert bud om hans død. De resterende 3 mr. guld skulle fordeles som gaver til bl.a. klostre, kirker, præster og fattige. Det var dog en betingelse, at godset igen skulle tilhøre hr. Niels, hvis han vendte tilbage med livet i behold. Før han kunne få godset tilbage, skulle han imidlertid først tilbagebetale klostret det, han havde modtaget som lån i sølv og heste. I mellemtiden skulle klostret oppebære alle indtægter af de to ejendomme, uden at der skulle ske fradrag i hovedstolen. Hvis Niels derimod døde på rejsen, skulle klostret besidde godset til evig tid[209].

Foruden penge til rejsen fik Niels ved denne ordning en sikkerhed for, at hans jorder blev godt behandlet og dyrket, mens han var borte[210]. Godset forblev i klostrets eje lige til 1497, så enten må Niels være død i det fremmede, eller også har han efter sin hjemkomst ikke kunnet betale klostret det, som han havde lånt. Det er første gang vi ser klostret udlåne penge mod pant i gods – en transaktion, som siden fik karakter af køb, da klostret jo beholdt godset. Det kunne dog tyde på, at nogen – måske hr. Niels' arvinger – har bestridt klostrets adkomst til Huseby og Skærød, når brevbogen indholder hele 5 breve fra tiden frem til o. 1230, der bekræfter Esrums ejendomsret til disse ejendomme[211].

Niels Grevesøn har sikkert ejet og skænket begge ejendomme i deres helhed. Der findes nemlig ikke flere adkomstbreve på gods i de to byer i klostets brevbog, og klostret ejer i 1497 alt gods i begge byer[212]. Niels Grevesøns brev kan måske give os en forestilling om, hvordan de to byer er blevet drevet: Huseby overdrages med tilliggende, skove, enge, fiskevande, græsgange, mølle og huse, hvorimod der i forbindelse med Skærød tales om skove, agre, enge, græsgange, fiskevande, landboer og indtægter[213].

Iflg. Olsen forekommer navnet »Huseby« hyppigt i Norge og Sverige, hvor der er tale om stormandssæder og godsadministrationscentrer. Det samme gælder for visse byer i Jylland med dette navn. Brevet oplyser selv, at ejendommene har været i slægtens besiddelse – og dermed antageligvis har været stormandsgods – i flere slægtled. Man kan derfor tænke sig, at Huseby/Skærød var det, som Ulsig kalder et »landsbygods«, dvs. en større gård – evt. brydegård – i Huseby med tilliggende landbogårde i Skærød[214]. Denne tanke bestyrkes af, at pavebrevet fra 1223 bekræfter Esrums besiddelse af Huseby, men ikke nævner Skærød[215]. Det tyder jo på, at Huseby har været hovedejendommen. Olsen antager, at Huseby/Skærød efter klostrets overtagelse kom til at fungere som grangie, men frem til 1228 har dette formentlig ikke været tilfældet. Huseby optræder nemlig ikke i den opremsning af Esrums grangier, som findes i pave Gregor 9.s bulle fra 1228[216].

Jeg vil nu se nærmere på de mindre ejendomme, der optræder i breve fra denne periode, men som ikke umiddelbart synes knyttet til nogen af de ovennævnte større ejendomme. Mange af disse mindre besiddelser er sidenhen forsvundet. Jeg vil se på ejendommene sogn for sogn og herunder være opmærksom på, om de evt. kan grupperes i smågodser.

I Esbønderup sogn ejede munkene i 1211 Hjorteholm, Saxolfthorp og Torup, som allerede er omtalt i privilegiebrevene fra 1178, samt de nytilkomne Krogdal, Kistrup, Sibberup og Horseholm[217].

Krogdal omtales første gang i 1189 og igen i 1193, men når den nævnes i disse pa-

vebreve, betyder det vistnok ikke, at der var tale om en grangie eller større ejendom, men snarere at ejendommen var en nyanskaffelse. Den optræder ikke som een af de vigtigere besiddelser i 1211-privilegierne og medtages ikke i pavebrevet 1228[218]. Vi kan ikke se, om Krogdal i 1211 bestod af eet eller flere brug, men i 1497 ejede klostret 4 gårde her. 1688-matriklen medtager tilsyneladende ikke ejendommen, men senere var Krogdal vistnok en større gård[219].

Kistrup og Sibberup var to mindre bebyggelser, hvor klostret åbenbart havde fået gods mellem 1178 og 1211. Klostret ejede antageligvis hele Kistrup, for i 1497 nævner jordebogen 1 gård her, og i 1682 bestod Kistrup af 1 gård og 1 hus med jord[220].

Derimod ejede Esrum i 1211 formentlig ikke alt gods i Sibberup. I 1496 skødede kong Hans nemlig klostret en gård i denne by[221].

Horseholm optræder kun een gang i brevbogen, nemlig i Anders Sunesens privilegium fra 1211. Bebyggelsen kan ikke lokaliseres nærmere og er siden forsvundet.

Hjorteholm, der i 1178 blev opregnet efter Agnesio, nævnes i 1211 i forbindelse med Tømmerup[222]. Efter 1211 nævnes Hjorteholm ikke mere i brevbogen, men den eksisterede øjensynligt stadig i år 1500, da den nævnes i en anden kilde fra dette år[223]. Sidenhen er bebyggelsen forsvundet.

1211 er også sidste gang, at Saxolfthorp nævnes. Hvad enten den nu har ligget i Esbønderup sogn eller i Skåne, er dens videre skæbne ukendt.

Pavebreve fra 1189 og 1193 stadfæster endnu en ejendom i Esbønderup sogn, nemlig Hjernerup[224] – sikkert fordi der var tale om endnu en nyerhvervelse. Hjernerup nævnes imidlertid hverken i 1211 eller senere i brevbogen. Sandsynligvis er den efter 1193 blot ikke fundet værdig til separat omtale, selvom Esrum stadig ejede den. Iflg. FAS var Hjernerup en gård, som først blev nedlagt i begyndelsen af det 17. århundrede. Christensen-Hørsholm beretter, at Hjernerup i 1619 var afbrudt og indlagt under Esrum klosters stodvange[225].

Alt i alt synes klostrets mindre besiddelserr i Esbønderup sogn at have bestået af ejendomme på antageligvis 1 – 4 brug – sikkert spredte skovtorper – hvoraf flere efterhånden enten blev nedlagt eller blot ikke længere blev betragtet som selvstændige ejendomme. Kun Krogdal, Torup, Kistrup og Sibberup har kunnet aftegnes på kortet.

I Tikøb sogn ejede klostret foruden dets grangier og større besiddelser en række mindre ejendomme, som, så vidt jeg kan se, falder i 3 geografiske grupper: 1) Dagerød i sognets vestlige del, 2) Borup, Rørtang og Flynderup i dets østlige ende og 3) Nyrup, Holgestrup og Reerstrup i den sydlige del af sognet på grænsen til Asminderød sogn[226].

Vi kan ikke af 1211-privilegierne udlede om Dagerød var underlagt en grangie (f.eks. Havreholm), eller om den var en selvstændig driftsenhed. Efter 1211 nævnes den ikke i brevbogen, men som før nævnt har den nok tilhørt klostret i hele dets levetid.

I den østlige del af Tikøb sogn ejede Esrum allerede i 1178 gods i Borup, men i 1211 har det desuden fået de nærliggende ejendomme Flynderup og Rørtang. Det er usikkert, om klostret ejede hele Borup, men derimod synes det at have haft alt gods i begge de nytilkomne besiddelser[227]. I 1497 ejede munkene stadig Flynderup og Rørtang, og disse to byer var da så nært forbundne, at de ydede sommerskat og gæsteri sammen. Borup nævnes derimod ikke i jordebogen. Selvom det kunne synes oplagt, at munkene skulle omdanne Borup-Flynderup-Rørtang til en grangie, er dette øjensynligt ikke sket. Ingen af disse ejendomme fremhæves særligt i 1211-brevene eller medtages i pavebullen 1228.

I den sydlige part af Tikøb sogn havde klostret også en gruppe ejendomme, nemlig Nyrup, Reerstrup og Holgestrup[228]. Nyrup

og Holgestrup havde i 1211 allerede været klostergods i 30 år, hvorimod Reerstrup omtales for første gang i 1211-privilegierne. Klostret har sikkert ejet alt gods i denne by[229]. Reerstrup og Holgestrup lå tæt ved hinanden med Nyrup i nogen afstand mod nord.

Lige på den anden side af sognegrænsen – i Asminderød sogn – havde klostret også gods, nemlig foruden Toelt-grangien Nybo, Danstrup/Veksebo og Højsager. I Asminderød sogn lå også Birsethorp, som synes at have ligget til Stenholt, og Stenhas, som ikke kan lokaliseres mere præcist og ikke omtales efter 1211.

Nybo, Reerstrup og Holgestrup kan pga. deres beliggenhed tænkes at have været Toelts tilliggende i 1211. Spørgsmålet er så bare, hvorfor ingen af disse ejendomme synes nedlagt, således at deres jorder kunne inddrages under Toelts godsdrift. Een grund var måske, at klostret – så vidt man kan se – stadig kun ejede halvdelen af Toelt. Dette kan have begrænset brødrenes handlefrihed med hensyn til deres godsdrift. For Nybos vedkommende kan det have haft betydning, at byen var gammel benediktinergods og som sådant muligvis underlagt særlige regler for sin godsdrift. Alt dette er dog blot løst baserede gisninger, idet kilderne ikke antyder, at Nybo, Reerstrup og Holgestrup skulle have været tilliggende til Toelt.

Højsager optræder kun i 1211 i brevbogens dokumenter. Esrum ejede vistnok kun en del af godset i denne by. Jacob Bosen ses f.eks. i 1314 skænke gods i Højsager til Æbelholt kloster. Efter 1211 har Esrum sikkert afhændet sit gods i denne by[230].

Klostret har også mellem 1178 og 1211 fået gods i Sletelte i Valby sogn[231], men det har aldrig ejet alt gods i denne landsby[232].

I 1211 ejede munkene også Karlsthorp, som kun kan lokaliseres til Holbo herred. Den nævnes allerede i 1178, men ikke efter 1211, og bebyggelsen er siden forsvundet – tilsyneladende sporløst.

Endnu længere borte havde brødrene fået en andel i Veddelev i Himmelev sogn, Sømme herred[233]. Dette stadfæstes af begge Sunesen-brødrene og af pave Honorius 3. i 1223[234]. Dette gods må munkene have skilt sig af med efter 1223, da brevbogen ikke senere nævner det. Det har sikkert ligget for langt væk.

I 1189 og 1193 stadfæstes det også, at klostret ejer »domos sancti Martini«, dvs. skt. Mortens huse. O. Nielsen mener, at disse sammen med Hjernerup og Krogdal var identisk med Saxolfthorp. Dette anser jeg dog for meget usikkert. Efter O. Nielsens opfattelse må skt. Mortens huse have ligget i Esbønderup sogn, men den antagelse må hvile på et ganske spinkelt grundlag[235]. Jeg har ikke afsat denne besiddelse på kortet.

Nogle af kilderne omtaler den arbejdskraft, som på denne tid drev godset Esrum kloster. Selvom pavebrevene var baseret på standardformuleringer, er det ganske troligt, at arbejdsstyrken for en stor del stadig bestod af lægbrødre[236], men f.eks. i høstens tid har klostret sikkert måttet benytte daglejere[237] for at få arbejdet gjort. Klosterjord, som ikke blev drevet fra grangier af lægbrødre og munke med hjælp af daglejere, er nok blevet dyrket af landboer[238] – bl.a. i Skærød. Derimod nævnes der ikke bryder i diplomerne fra dette tidsrum, hvilket kunne tyde på, at grangiesystemet i hovedsagen fungerede tilfredsstillende.

De tre pavebreve fra 1184, 1189 og 1193 samt et pavebrev, som sandsynligvis stammer fra tiden 1198-1215 (Innocens 3.s privilegium) bekræfter, at Esrum var fritaget for at betale tiende af gods, som munkene selv dyrkede[239]. Derimod afspejler Gregor 9.s brev fra 1228 de ændrede forhold efter Laterankoncilliet 1215. Dette pavebrev fritager kun Esrum for at yde tiende af besiddelser, som de havde før 1215, samt af nyopdyrket jord. Det var fortsat en betingelse, at gods for at være tiendefrit skulle dyrkes af munkene selv eller på deres bekostning[240].

Sammenfatning

I tiden 1178-1228 fortsætter den kraftige tilvækst i godsmassen. Klostret fik især gods i Tikøb og Esbønderup sogne. Det er bemærkelsesværdigt, hvor godt arronderet hovedparten af klostrets sjællandske gods var i begyndelsen af 1200-tallet – især i betragtning af, at godstilvæksten vel for hovedparten er sket ved godsgaver. Munkene må have været dygtige til at formidle deres godsønsker til potentielle velgørere, således at disse skænkede dem netop det gods, som de ønskede[241]. Huseby/Skærød fik klostret dog ikke som gave, men som pant for et lån.

Man har imidlertid ikke helt kunnet undgå gaver af meget fjerntliggende strøgods som Veddelev-godset, men dette blev sidenhen afhændet igen. Men selvom størsteparten af godsmassen var velarronderet, synes Esrum-brødrene nu i større omfang end før 1178 at beholde fjernereliggende besiddelser som Holløse, Nørre Herlev, Huseby/Skærød og Sletelte foruden det meget fjerne Morup. Grunden var vel bl.a., at klostret i dette tidsrum er blevet den dominerende godsbesidder i Esbønderup og Tikøb sogne. Her var der sikkert ikke mere så meget gods, som klostret kunne få fat i. I dette tidsrum måtte man dog også afgive gods, nemlig grangierne i Tjæreby sogn, men det er vel nok ikke sket med Esrum-munkenes gode vilje.

Godset i Sletelte må rimeligvis betegnes om arronderet strøgods, hvorimod Huseby/Skærød, Holløse og Nørre Herlev må betragtes som selvstændige smågodser snarere end som strøgods til Esrum. Det arronderede strøgods var altså på denne tid kun af beskedent omfang. Huseby/Skærød synes at have været et velarronderet landsbygods, mens Holløse og antageligvis også Nørre Herlev blev gjort til grangier.

Fra tiden 1178-1228 giver kilderne os kun udtrykkeligt besked om nedlæggelse af 2 landsbyer, nemlig Råge og Bouethorp, men tilsyneladende er bebyggelserne Saceretthorp, Mulnethorp, Sunsphialholt og skt. Mortens huse også forsvundet før 1211. Efter 1211 forsvinder yderligere Mulneholt, Birsethorp, Horseholm, Saxolfthorp, Arnbiørnkiøp, Bouethorp, Skielsholm, Heluesio, Sineruth, Ladebo, Kirkholm og Wfholt. I en del af disse tilfælde er der sandsynligvis tale om, at klostrets godsledelse har besluttet at nedlægge bebyggelsen. En ejendom behøver dog ikke at være fuldstændig nedlagt, blot fordi den ikke mere omtales i kilderne. Den kan – som f.eks. Grønholt – være blevet lagt så tæt ind under en hovedejendom, at man ikke mere opfattede den som en selvstændig besiddelse. Man kan heller ikke afvise muligheden af, at nogle af de ejendomme, som tilsyneladende er nedlagt, senere optræder i kilderne – f.eks. jordebogen 1497 – under andre navne.

Kilderne giver os nys om to konflikter, som Esrum var indblandet i i denne periode: De mange stadfæstelser af ejendomsretten til Huseby/Skærød tyder på , at Niels Grevesøns arvinger ikke uden videre har givet slip på dette gods. Men i denne sag – som i de godstrætter vi tidligere har behandlet – formåede Esrum at hævde sin ret.

Derfor er udfaldet af den anden tvist så meget mere bemærkelsesværdigt, idet Esrum formentlig har lidt nederlag i striden med Æbelholt om grangierne i Tjæreby sogn. I de hidtidige konflikter havde Esrum under beskyttelse af rigets mægtigste mænd stået overfor verdslige modstandere – eller dog ubetydelige gejstlige som Florentius. Nu stod cistercienserklostret imidlertid overfor gejstlige, som også nød de mægtiges gunst og i abbed Wilhelm havde en leder, som måske endog havde større prestige og indflydelse, end Esrum kunne mønstre. Desuden lå det omstridte gods klart i det, der kunne kaldes Æbelholts interessesfære.

Badino maler et billede af et grangiesystem i begyndende opløsning allerede fra 1178, men hun mener alligevel, at munkene

endnu efter 1211 har nedlagt landsbyer. Snart efter 1211 forlod Esrum-munkene dog iflg. Badino helt det rene grangiesystem[242].

Iflg. McGuire var Esrum i 1211 færdig med at danne grangier af nærliggende besiddelser og koncentrerede sig om at få fat i landsbyer, som lå bekvemt i nærheden. Han mener ikke, at der er dannet nye grangier i 1228, idet han identificerer Ladebo og Kirkholm med den ejendom, som i 1211 blev kaldt Saxolfthorp, og tilsyneladende ser bort fra Wfholt. Han rejser det spørgsmål, om man allerede i 1211 kan se tegn til en begyndende omdannelse af grangier til fæstebondegods i form af landsbyer[243].

Der er dog ting i kilderne, der kan tolkes som svaghedstegn for grangiedriften o. 1228: Når Tømmerup efter 1211 synes at miste sin status som en mere betydningsfuld besiddelse, kan det tydes som en fiasko for planer om at skabe en grangie her. Det kan dog på den anden side også bare være udtryk for omlægninger af godsdriften.

Hvis Ladebo, Kirkholm og Wfholt – som det synes – i 1228 var nyoprettede grangier, har de sikkert været mindre og ubetydeligere end de ældre grangier, al den stund at vi ikke siden hører noget til dem. Også dette kan ses som tegn på grangiesystemets begyndende svaghed.

Når Huseby/Skærød, der kom til klostret mellem 1211 og 1214, ikke i 1228 omtales som grangie, kunne også det skyldes, at klostret f.eks. manglede lægbrødre til at drive dette gods. Godset var erhvervet før 1215 og ville derfor være tiendefrit, hvis det blev drevet som grangie. Derfor må der have været vægtige grunde til, at det ikke opføres som grangie i 1228-bullen. Det var der da sikkert også, idet Niels Grevesøns arvinger givetvis stadig forsøgte at vinde godset tilbage. Formelt havde Esrum måske stadigvæk godset som pant og kunne derfor ikke gribe så dybt ind i godsets driftsform som at omdanne det til en grangie.

Det strøgods, som klostret fik – f.eks. i Sletelte – kunne sikkert ikke drives under grangiesystemet. Det måtte nok dyrkes af de landboer, som allerede optræder i kilderne mellem 1151 og 1158, og som også omtales i tidsrummet 1178-1228. Man kan se forekomsten af landboer som et svaghedstegn ved grangiesystemet, men på den anden side har grangiedrift i rendyrket form som dikteret af ordensreglen sikkert allerede fra cistercienserordenens tidligste tid været en sjældenhed.

Efter min opfattelse er der imidlertid mange tegn på, at grangiesystemet i hovedsagen stadig fungerede i begyndelsen af 1200-tallet: I 1178 havde klostret ca. 7 grangier, i 1211 var tallet antageligvis vokset til 10, nemlig Esrum, Villingerød, Havreholm, Borsholm, Stenholt, Såne, Holløse, Morup og (formodentlig) Nørre Herlev og Toelt. Dette var sket på trods af, at klostret i samme tidsrum havde måttet afgive en eller flere grangier i Tjæreby sogn. I 1228 var der måske yderligere kommet 3 små grangier til.

Det er også et tegn på grangiesystemets fortsatte styrke, at munkene fastholdt fjernere besiddelser og drev dem som grangier (Morup, Holløse, Nørre Herlev), ligesom de mange forsvundne mindre besiddelser kunne tolkes som et fingerpeg om, at munkene blev ved med at nedlægge ejendomme og deres jord under grangierne. Bryder forekommer ikke i klostrets breve frem til 1228 – heller ikke i brevene ang. Huseby og Skærød. Klostergodset synes drevet af munke, lægbrødre, daglejere og landboer. Alt i alt var der, så vidt jeg kan bedømme det, ikke tale om, at grangiesystemet var i opløsning. I hovedsagen fungerede det stadig i 1228, selvom der kan påvises svaghedstegn.

Tiden o. 1230 – o. 1300

Efter 1228 har vi ikke flere opregninger af hele klostergodset før jordebogen fra 1497. De følgende afsnit vil derfor basere sig på adkomstbreve på enkelte ejendomme. For perioden o. 1230 til o. 1300 vil jeg forst søge at opridse periodens godshistorie og dernæst beskrive godsets struktur og driftsmåde o. 1300. Klostret fik i dette tidsrum gods i en række landsbyer, hvor det ikke før havde haft jord. Men jeg vil begynde med at behandle oplysninger fra denne periode om byer, hvor klostret også havde gods før 1230.

Fra 1246 har vi et brev på gods i Nødebo. Heri opgiver Saxe Thorbernsen alle sine krav på Nødebo pånær 1 øre skyldjord, som han dog også skøder til klostret[244]. Kilden viser, at der i tiden frem mod 1246 må have været strid om ejendomsretten til Nødebo mellem hr. Saxe og klostret. I brevet hævder Saxe stadig, at hans kone Malild ved arv eller på anden vis havde krav på landsbyen[245]. Olsen mener, at Nødebo ligefrem en tid var kommet klostret af hænde, men nu i kraft af 1246-brevet blev givet tilbage[246]. Dette fremgår dog ikke af kilden, så vidt jeg kan se. Men når Saxes søn, Peder Saksesen, i 1304 stadfæster sine forældres gaver til Esrum – og heriblandt hele landsbyen Nødebo[247] – kan det betyde, at der også efter 1246 har været strid om denne by.

Esrums adkomst til Huseby og Skærød var før 1230 blev fastslået i hele 5 dokumenter, men trods dette måtte kong Erik Plovpenning i 1249 igen stadfæste klostrets ret til disse byer. Munkene havde øjensynligt klaget til kongen, fordi de blev plaget og forfulgt pga. disse besiddelser[248], og havde forelagt ham alle tidligere breve på ejendommene. Kongen godkendte nu disse og bekræftede selv klostrets ret til det omstridte gods. Åbenbart har dog heller ikke denne stadfæstelse betegnet afslutningen på striden. I 1304 fastslås klostrets ejendomsret for syvende og sidste gang – denne gang af Peder Saksesen[249].

I 1259 skænkede C. – enten Christine eller Cecilie – enke efter Harald, tidligere marsk hos kongen, og deres søn Oluf klostret 2 ørtug skyldjord i Torup. Det var ikke fromhed, der var motivet hertil. Marsk Harald havde lånt 30 mr. penge af klostret, og med godsoverdragelsen blev denne gæld nu bragt ud af verden[250].

Fromhed var øjensynligt heller grunden til, at Ingerd, hr. Barvids enke, i 1290 billigede, at hendes bror Oluf Næse havde skødet Esrum det gods, som hun havde i Borup og Hallendrup. Der var simpelthen tale om, at Esrum havde købt godset[251].

I Borup havde Esrum allerede haft gods siden 1178. Byen optræder imidlertid ikke i jordebogen 1497, hvilket må betyde, at klostret mellem 1290 og 1497 igen har skilt sig af med sit gods dér. Dette er svært at forstå, fordi jeg vil mene, at Borup-godset lå godt for munkene – tæt op ad andre Esrum-besiddelser som Rørtang og Flynderup.

Hallendrup lå vistnok i Esbønderup sogn, men bebyggelsen er tilsyneladende nedlagt (i 1700-tallet?) og kan ikke umiddelbart lokaliseres præcist[252]. Når klostrets jordebog imidlertid nævner Hallendrup i en remse efter Krogdal, Torup og Kistrup og før Sibberup og Boserup[253], vil jeg gætte på, at bebyggelsen lå et sted i den skovbevoksede sydlige del af Esbønderup sogn. Esrum havde dog ikke ved denne handel fået alt gods i Hallendrup. Fra 1496 har vi vidnesbyrd om, at Esrum igen fik gods her[254].

Nedenfor vil jeg gennemgå de godstransaktioner, som Esrum iøvrigt var part i fra o. 1230 til o. 1300:

I 1239 købte munkene ejendommene Brethas og Arløgsbørnruth af Valdemar 2[255]. Det er meget usikkert, hvor disse ejendomme lå. Brethas placeres af FAS og Trap i Esbønderup sogn[256], mens de samme værker stedfæster Arløgsbørnruth til Tikøb sogn[257]. 14 år efter bekræfter kong Kristof-

fer 1., at Esrum-brødrene ejer alle de besiddeler i Brethas og Lokaas, som de har fået af kong Valdemar[258]. FAS antager, at Lokaas har ligget i Esbønderup sogn, men er dog ikke mere sikker i sin sag, end at man også anser det for muligt, at Lokaas er identisk med Arløgsbørnruth[259]. Trap nævner ikke Lokaas. Der har nok været tale om mindre ejendomme, og de nævnes ikke i brevbogen efter 1253. Det sandsynligste er vel, at de er blevet nedlagt. Jeg har ikke aftegnet dem på kortet.

I 1248 foretager klostret et mageskifte med Jon Jonsen Lille. Hr. Jon giver klostret 19 øre og 1 ørtug skyldjord i Lille Værløse i Værløse sogn, Smørum herred[260], og til gengæld giver Esrum ham 1 mr. og 2 ørtug skyldjord i Langerød i Asminderød sogn, 1 mr. skyldjord i Ordrup (Gentofte sogn) samt i gård i skt. Maria sogn i København[261]. Vi får ingen oplysninger om, hvorledes ejendommene i Langerød, Ordrup og København er kommet til klostret. I Ordrup havde Esrum jo før haft gods[262], men det Ordrup-gods, som afhændes i 1248, har næppe noget at gøre med det gods i Ordrup, som klostret afhændede mellem 1164 og 1178. I modsat fald ville vi formentlig have mødt det i godsopregninger fra den mellemliggende tid. Esrum opnåede ved dette mageskifte med hr. Jon at få een samlet – men ganske vist fjerntliggende – ejendom i stedet for 3 spredte.

Men munkene slog sig ikke til tåls med det. Senere i århundredet – i 1271 – afgav klostret igen alle sine besiddelser i Lille Værløse. Modtageren var kong Erik Glipping, som i bytte gav munkene Sode mølle i Esbønderup sogn[236], i klostrets umiddelbare nærhed. Iflg. O. Nielsen lå denne mølle ved det afløb fra Esrum sø, der løber i havet ved Dronningemøllen[264]. Iflg. 1271-dokumentet ejede kong Erik stadig Hulerød mølle, som lå længere nede af åen. Brevet indeholder en lang række bestemmelser, som skal sikre, at de to møller ikke skader hinanden i deres virksomhed. McGuire betragter det som et mindre offer for klostret at måtte afstå Lille Værløse-godset, fordi erhvervelsen af Sode mølle gav Esrum økonomisk uafhængighed i dets hjemegn. Munkene har iflg. McGuire sikkert selv haft en mølle nærmere ved klostret, men nu havde de ikke mere konkurrence fra kongens mølle[265]. Sode mølle forblev da også i klostrets eje indtil 1497[266].

Det gods i Langerød, som klostet i 1248 havde givet Jon Lille gav han atter klostret i 1299. I et brev fra dette år skøder han med sin hustru Ingefreds samtykke brødrene bl.a. »alt det gods, som vi vides at have haft i Langerød«[267]. Heri indgår sikkert det gods, som han fik af klostret i 1248, men herudover kan hr. Jon og fru Ingefred have ejet mere gods i Langerød, uden at det fremgår af brevet.

Indtægterne af godset skulle bruges til at holde de to giveres årtid samt til et årligt mindemåltid til munkene. Imidlertid må Esrum på et tidspunkt igen have afhændet sit gods i Langerød, for ingen af brevbogens dokumenter efter 1299 omtaler gods i Langerød, og byen optræder heller ikke i jordebogen fra 1497. Det kan altså ikke siges, hvornår eller hvorfor munkene igen har afhændet Langerød-godset.

I 1265 bevidner kong Erik Glipping, at Jakob Thuresen har givet munkene en sjælegave af gods i Blovstrød (Blovstrød sogn)[268]. Kilden giver ikke yderligere oplysninger om godset.

Fra 1271 har vi et brev, hvori Jakob, søn af grev Niels af Halland, godkender, at hans afdøde bror Niels i sit testamente har skænket Esrum-munkene »alt, hvad vore forfædre vides at have haft i Skallerød«[269]. En tredje bror, Anders, har også beseglet brevet. Skallerød lå i Nødebo sogn[270] – tæt ved byen Nødebo. I 1497 havde klostret kun een gård her, og i 1682 bestod bebyggelsen tilsyneladende kun af 1 gård[271], så sandsynligvis har klostret ejet hele Skallerød.

I løbet af 1200-tallet modtog klostret flere gange gods i Kollerød, Lynge sogn[272]: I 1274 skænker fru Cecilie, Peder Ebbesens datter, klostret »landsbyen Kollerød« som sjælegave[273]. Herved kan klostret dog ikke have fået alt gods i byen, for 10 år senere giver Absalon Andersen brødrene 1 ørtug skyldjord, og endnu et år efter – i 1285 – giver Jon Jonsen Lille dem ½ mr. skyldjord i samme landsby[274]. Indtægterne af hr. Jons gave skulle gå til indkøb af voks, hvoraf der skulle støbes 2 lys, som altid skulle brænde ved højalteret. For sin livstid forbeholdt hr. Jon sig forvaltningen af indtægterne til dette formål, men efter hans død skulle klostrets sakristan overtage dette hverv. I 1299 bekræfter Jon Lille på Slangerup ting sin godsgave[275]. Med disse godsgaver var klostret formentlig blevet ejer af det meste gods i Kollerød hvis ikke alt[276].

I det samme dokument, hvori Absalon Andersen i 1284 giver brødrene jord i Kollerød, skænker han dem også nogle »jorder, som (han) ved skødnings ret har haft i Lerelte efter (sin) hustru«[277]. Lerelte lå i Karlebo sogn og har sikkert været en mindre ejendom – antageligvis kun een gård. Ejendommen omtales i 1682 som øde. Når jordebogen ikke nævner Lerelte kan grunden enten være, at Esrum har afhændet ejendommen før 1497, eller at Lerelte måske allerede i 1497 lå øde[278].

I 1275 fik klostret af Anders Pedersen Vædder, som handlede på vegne af fru Cecilie, datter af Jon Regmodsen, gods i Pederstrup (Nødebo sogn) og Øverup (Esbønderup sogn)[279]. Formentlig fik Esrum herved alt gods i begge disse mindre bebyggelser, men måske har man på et tidspunkt inden 1497 atter skilt sig af med Øverup, som ikke er opført i jordebogen[280].

I 1279 stadfæster fru Cecilie, enke efter Oluf Haraldsen, den godsgave, som hendes mand på sit dødsleje testamenterede til Esrum. Det drejer sig om alt det gods, som han ejede i Vejby (Vejby sogn)[281]. 20 år senere skøder Jon Lille til abbed og konvent i Esrum alt det gods, som han havde haft i Vejby[282]. Ingen af disse breve angiver størrelsen af godsgaverne, men o. 1300 kan Esrum kun have ejet en del af Vejby, da det i det 14. århundrede modtog mere gods her.

Fra 1286 har vi vidnesbyrd om et mageskifte mellem Esrum-munkene og kongens foged på Søborg, Poul Hvid[283]. Iflg. dokumentet havde en vis Anders Ingemarssen testamenteret munkene 6 øre skyldjord i Grimstrup (Ølsted sogn)[284]. Kilden fortæller ikke, hvornår dette var sket, men nu skødede klostret dette gods til Poul Hvid, som på sin side gav abbed og konvent 5 ørtug og 3 penninge skyldjord i Tisvilde[285].

Det, der kan undre ved mageskiftet med Poul Hvid, er, at det virker så ulige. Klostret afgiver 6 øre og får kun 5 ørtug og 3 penninge. Badino tænker sig, at fogeden sikkert har været en mægtig mand og dermed også en besværlig nabo, som klostret gerne ville give noget for at slippe af med. Derfor blev mageskiftet i den grad til hans fordel[286]. Dette er en ganske rimelig tanke, men klostret havde måske også visse fordele af mageskiftet. Så vidt jeg kan se, fik det nemlig herved sit gods bedre samlet. I nærheden af Grimstrup havde det ikke andet gods, hvorimod Tisvilde-godset lå tæt ved klostrets grangie i Holløse.

Fra 1290 fortæller to dokumenter os om en godstrætte, som Esrum var indblandet i. En mand ved navn Jens Tolfsen havde, da han lå for døden, testamenteret Esrum sin del af møllen i Ginindi i Hälsingborg. Imidlertid havde Jens Bosen på vegne af Jens Tolfsens arvinger bemægtiget sig denne sjælegave. Ved retten i Lund dømte ærkebisp Jens nu Jens Bosen til at tilbagegive klostret det omstridte gods plus de indtægter, som han havde haft heraf fra Jens Tolfsens dødsdag[287]. Man bemærker, at mens klostret i 1248 havde afhændet købstadsgods (i København), kæmper det nu for at fastholde en ejendom i Hälsingborg.

Fra 1290 findes også et brev, der beretter, at klostret – uvist hvornår – af Jens kaldet Paa har købt ejendom i Snostrup (Snostrup sogn, Jørlunde herred)[288]. Nu får munken broder Jens fuldmagt til at skøde denne ejendom til Konrad Franz, som er borger i Roskilde[289]. Måske har købet af gods i Snostrup vist sig som en »fejlinvestering«, da dette gods jo lå ret langt fra andet gods, som hørte til Esrum, og Snostrup-godset derfor kunne være svært at inddrage i klostrets godsdrift.

I 1291 testamenterede Knud Røds enke, Margrethe, Esrum alt sit gods i Boserup i Esbønderup sogn[290]. Herved fik klostret efter alt at dømme hele bebyggelsen, der formentlig var en enestegård. Esrum-bogen indeholder ikke flere breve på gods i Boserup, og jordebogen fortæller, at klostret i 1497 ejede en større gård her[291].

Jakob Herbjørnsen valgte i 1299 sit gravsted i Esrum og testamenterede i den forbindelse 20 mr. penge til klostret. Han havde dog åbenbart ikke denne sum, så i

Kalkmaleriet fra Elmelunde kirke, o. 1480, viser senmiddelalderbonden på markarbejde.

stedet gav han munkene 2 ørtug skyldjord i Græsted i Græsted sogn[292] som pant herpå. Hvis hans arvinger ikke inden 1 år havde indløst pantet, skulle klostret frit kunne råde over godset[293]. Pantet blev sikkert ikke indløst, for i 1497 synes Esrum stadig at eje dette gods. Men efter 1299 fik klostret tilsyneladende ikke mere gods i Græsted[294].

12. maj år 1300 skrev præsten[295] i Blistrup, Niels Attesen, testamente[296]. Han gav heri Esrum alt sit gods, nemlig 12 øre skyldjord i Ludshøj (Blistrup sogn)[297], 2 øre skyldjord i Unnerup (Vejby sogn)[298], 2½ penning mindre end 5 ørtug i Dønnevælde (Græsted sogn)[299] samt endelig det gods i Ørby (Vejby sogn)[300], der tilkom ham i arv efter Jens Ingesen. Til gengæld blev han optaget i munkenes broderskab og givetvis sikret begravelse i klostrets jord.

Niels Attesens bror, Atte, der var præst i Tibirke, skænkede i 1301 og 1304 mere gods i Ludshøj til Esrum, og i den forbindelse omtalte han også broderens godsgave[301]. Han skriver, at Niels gav Esrum den sydlige gård i Ludshøj, og at denne gård var på 4½ øre skyldjord. Dette strider jo mod oplysningerne i hr. Niels' testamente. Hr. Niels skriver jo, at han giver alt 12 øre i Ludshøj. Spørgsmålet er nu, hvor de resterende 7½ øre er blevet af.

Her ser det ud til, at Niels testamenterede klostret mere, end han reelt kunne disponere over. Det gods, som Atte gav Esrum, udgjorde nemlig ialt 7½ øre, således at de to brødres godsgaver i Ludshøj tilsammen var på 12 øre. Atte har måske ment, at de 12 øre skyldjord måtte være tilstrækkeligt til, at ikke kun bror Niels, men også han selv kunne få sjælefrelse efter døden. Klostret fik altså sikkert kun 4½ øre skyldjord i Ludshøj af Niels Attesen, selvom testamentet taler om 12 øre.

Det gods, som Niels Attesen testamenterede Esrum i Unnerup og Ørby, nævnes ikke sidenhen i brevbogen, og vi kan ikke se, hvad der er blevet af det. Det må undre, hvis munkene har afhændet dette gods i betragtning af, at klostret ellers erhvervede meget gods i de omliggende byer. Måske har Niels Attesen ligesom i tilfældet med Ludshøj også i Unnerup og Ørby givet noget, som han faktisk ikke kunne disponere over. Hvis det er tilfældet, er godset i Unnerup og Ørby aldrig kommet til klostret.

Derimod har klostret sandsynligvis virkelig fået og beholdt det gods i Dønnevælde, som Niels Attesen gav det. I Dønnevælde fik man senere mere gods[302].

Fra tiden mellem 1230 og 1300 rummer brevbogen en række pavelige privilegier. I modsætning til pavebrevene fra før 1230 er de oftest holdt i almindelige vendinger og meget kortfattede, og de rummer ikke mange oplysninger af interesse for Esrums godshistorie[303].

Det interessanteste pavelige dokument er et brev fra 1234, hvori pave Gregor 9. skriver, at Esrum-brødrene har klaget til ham over dem, som tiltager sig deres besiddelser, tilbageholder det, som testamenteres til dem, eller tager tiende af gods, som retteligt burde være tiendefrit. Gregor 9. pålægger nu Danmarks gejstlighed fra ærkebiskoppen og nedefter at bandlyse verdslige og suspendere gejstlige personer, som gør sig skyldige i den slags ting[304].

Dette brev kunne tænkes at have forbindelse med de konflikter, som vi har set, at klostret var involveret i mht. Nødebo og Huseby/Skærød. Men man bliver i tvivl herom, når man ser, at paven samme år udsendte næsten enslydende breve til Sorø og Løgum klostre og måtte beskikke biskop Gunner af Viborg til sammen med to andre gejstlige at beskytte alle danske cistercienserklostre. Mackeprang mener da også, at man skal fortolke de pavelige beskyttelsesbreve mindre som rettet mod specifikke overgreb på f.eks. Esrum og mere som generelt vendt mod overgreb på klostrene. McGuire mener, at det først og fremmest var Sorø kloster, som var udsat for over-

greb, mens bullerne til Esrum og Løgum mere havde forebyggende karakter[305].

Fra denne periode gemmer brevbogen også en række kongelige privilegier – samt et enkelt hertugeligt – hvori klostret i almindelige vendinger tages under udstederens beskyttelse[306]. Disse kilder indeholder ingen godsoplysninger. Imidlertid omtales godsets arbejdsstyrke i privilegier fra 1250, 1252, 1268, 1273 og 1289. Alle disse kilder nævner klostrets landboer, mens bryder første gang omtales i 1259 og gårdsæder først nævnes i 1268[307].

Tilsynekomsten af bryder og gårdsæder på klostergodset er et fingerpeg om, at grangiedriften var i færd med at miste terræn, men det er svært at fastslå, hvor langt fremskreden denne udvikling var. Så sent som i 1268 fritager Erik Glipping nemlig klostrets lægbrødre, som bor på dets grangier, for de samme byrder, som også bryder, landboer og gårdsæder under Esrum fritages for[308]. Vi må altså tro, at klostret i 1268 stadig havde grangier, som var beboet og i hvert fald delvis drevet af lægbrødre[309].

Sammenfatning

Godsgaverne synes efter 1230 i almindelighed at blive mindre, og godstilvæksten sker langsommere. Årsagen kan være, at kirkens stilling var svækket efter fejden mellem konge og ærkebisp, at tiderne var urolige i perioden mellem Valdemar 2.s død og Valdemar Atterdags tidsalder, samt endelig at det nu oftere end før 1230 var folk fra lavere sociale lag, der gav godsgaverne[310].

Meget af det gods, som klostret fik i denne tid, lå i byer og sogne, hvor Esrum-cistercienserne ikke før havde ejet jord. Det betyder dog ikke, at strøgodset voksede særlig meget, eller at klostergodsets arrondering blev ringere i løbet af 1200-tallet. Tværtimod udgjorde det arronderede strøgods i denne periode øjensynligt kun en ubetydelig del af godset, og der synes at være et mønster i klostrets godspolitik med to fremtrædende træk: 1) decideret strøgods blev konsekvent afhændet, og 2) munkene samlede gods omkring deres hovedbesiddelser.

Ang. 1): Munkene skilte sig i dette tidsrum af med gods i Ordrup, Lille Værløse, Snostrup, Grimstrup samt sikkert også det gods i Veddelev, som de endnu ejede i 1223. Et fællestræk for disse ejendomme er, at de lå langt fra klostergodsets kerne og heller ikke i nærheden af een af klostrets hovedbesiddelser. Måske er denne tendens til at afhænde fjerntliggende gods også baggrunden for, at munkene i 1248 bortmageskiftede en gård i København. Når de derimod i 1290 kæmpede for den del af Ginindi-møllen i Hälsingborg, som de havde fået som sjælegave, kan årsagen dels være, at denne ejendom lå meget nærmere – selv om den lå på den anden side af Sundet – men dels måske også, at munkene nu var blevet interesserede i at eje købstadsgods.

Ang. 2): Omkring grangierne i Esbønderup sogn samlede Esrum i dette tidsrum gods i Torup, Hallendrup, Boserup og Øverup samt Sode mølle. Brethas, Arløgsbørnruth og Lokaas har sikkert også ligget til enten Esrum- eller Villingerød-grangien. Det gods, som man fik i Græsted og Dønnevælde må vel betegnes som arronderet strøgods ligesom det, man allerede havde i Sletelte. Det samme kunne siges om gården i Ludshøj, men her fik Esrum meget hurtigt efter 1300 hele byen, der så kom til at danne en selvstændig godsenhed og ikke mere kan kaldes arronderet strøgods.

Ved Stenholt fik man gods i Pederstrup og Skallerød, mens man kan forestille sig, at Langerød-godset lå til Toelt. Vejby og Tisvilde, hvor man også modtog godsgaver, var nabobyer til grangien i Holløse, og omkring Nørre Herlev fik klostret gods i Kollerød, Blovstrød og Lerelte. Derimod mangler vi for dette tidsrum helt oplysninger om forholdene på de hallandske besiddeler.

Kilderne omtaler ikke landsbynedlæggel-

ser i tiden fra o. 1230 til 1300, men når Brethas, Arløgsbørnruth og Lokaas forsvinder på et tidspunkt efter 1253, er det muligvis, fordi disse ejendomme er blevet nedlagt.

Klostret erhvervede gods på flere forskellige måder: Kilderne bevidner mellem 1230 og 1300 11 sjælegaver til klostret. Herved fik det gods i Langerød, Kollerød, Vejby, Blovstrød, Skallerød, Lerelte, Pederstrup, Øverup, Grimstrup, Boserup, Græsted, Dønnevælde og Ludshøj. Desuden fik klostret gods ved 3 mageskifter, nemlig Langerød-Ordrup-København/Lille Værløse, Lille Værløse/Sode mølle og Grimstrup/Tisvilde. Men munkene købte også gods, nemlig i Borup, Hallendrup, Brethas, Arløgsbørnruth og Snostrup. Snostrup-godset solgte de dog igen. Endelig lånte munkene penge ud – uden at vi dog kan fastslå omfanget af denne virksomhed – og et lån ses tilbagebetalt med gods i Torup.

Esrum var part i 3 konflikter i disse år, nemlig om Nødebo, Huseby/Skærød og Ginindi-møllen. I alle tre tilfælde fik klostret sine rettigheder bekræftet, men for Nødebo og Huseby/Skærøds vedkommende er stridighederne tilsyneladende fortsat.

Ingen kilder omtaler konflikter, som klostret har tabt, men det er vel muligt, at noget af det gods, som vi kan se er kommet fra klostret, uden at vi kan se hvornår og hvorfor, kan være afstået mod munkenes vilje. Mageskiftet med Poul Hvid er måske et eksempel på, at Esrum har søgt at undgå en konflikt.

Badino skriver, at driftsformen efter o. 1230 og det meste af klostrets levetid var en mellemform mellem det egentlige grangiesystem og det rene fæstevæsen, idet grangierne kun var grangier af navn, da de blot fungerede som hovedgårde for hver sin gruppe af landsbyer[311]. McGuire ser tegn på, at omdannelsen af grangier til fæstegods grupperet i landsbyer på Esrums gods er begyndt allerede o. 1211. Det er tidligere end på Sorø klosters gods, hvor denne omdannelse iflg. Nørlund først begynder omkring midten af det 13. århundrede[312].

Mig forekommer det, at der er to forhold, der snarere peger på, at ændringen i driftssystemet på Esrum gods er sket på nogenlunde samme tid som på Sorøs gods. For det første dukker bryder først op i Esrums privilegier fra 1259, mens lægbrødre og grangier stadigvæk nævnes i 1268. For det andet gjaldt cistercienserklostrenes tiendefrihed gennem hele 1200-tallet stadig kun jord, som munkene dyrkede selv eller for egen regning – dvs. grangier. Denne bestemmelse må have været en vægtig grund til at opretholde grangiesystemet. Badino erkender da også, at det i denne periode må have været en fordel for munkene at have så lidt af jorden som muligt bortfæstet[313].

I Sorø havde man fra midten af 1200-tallet stigende besvær med at skaffe lægbrødre til at arbejde på grangierne. McGuire mener, at det også forholdt sig sådan i Esrum[314]. Det er meget muligt, at han har ret heri, men den eneste kilde, som vi har fra denne periode, fortæller os ikke om mangel på lægbrødre. Den lader os bare konstatere, at lægbrødre faktisk stadig var en del af arbejdsstyrken på Esrums gods i anden halvdel af 1200-tallet.

Grangiedriften tabte nok terræn i det 13. århundredes sidste halvdel, men den blev ikke afløst af fæstegodssystemet – i hvert fald ikke i hovedsagen. Når kilderne begynder at omtale bryder og gårdsæder sammen klostrets landboer, når godset o. 1300 stadigvæk er godt arronderet, og når godssamlingen århundredet igennem foregår omkring hovedbesiddelserne, vidner det om, at det gods, som ikke mere blev drevet som grangier, hovedsageligt nu blev drevet som brydegods. Brydegodssystemet kan bl.a. være trængt ind på klostergodset ved, at munkene holdt op med at omskabe driftssystemet på det gods, som de erhvervede. Det arronderede strøgods er dog formentlig blevet drevet som fæstegods.

Tiden o. 1300 – o. 1350

I 1301 giver føromtalte Atte Attesen Esrum den østligste gård i Ludshøj, som var på 4½ øre. Han beholder selv den nordlige gård, som er på 3 øre skyldjord. Til den østlige gård hører en gårdsædetoft med jord, men iflg. 1301-brevet skal denne gårdsædetoft nu lægges til den nordlige gård. Efter Attes død skal gårdsæden dog tilhøre Esrum. I 1304 testamenterer Atte så endelig den nordlige gård i Ludshøj samt en vindmølle sammesteds til klostret[315].

Brødrene Niels og Atte Attesen gav altså klostret ialt 3 større gårde, 1 gårdsæde og 1 vindmølle i Ludshøj, og på den måde blev Esrum givetvis ejer af hele byen[316]. Ludshøjs jorder blev altså omkring år 1300 drevet af gårde på hhv. 4½, 4½ og 3 øre samt en gårdsæde. Ulsig skriver, at denne driftsform måske har været almindelig på det mere beskedne herremands- og bondegods, der ikke kunne drives efter brydegodssystemet. Han mener, at den slags halvbolsgårde, som kunne drives ved hjælp af en gårdsæde eller tyende, oftest faldt uden for brydegodssystemet[317]. Gårdene i Ludshøj var altså af størrelse som brydegårde, men de fungerede sikkert som større bøndergårde i nyere tid.

I 1303 gav Peder, søn af Jakob Erlandsen og forhenværende gælker i Skåne, munkene sin gård i Osebirke[318]. Det er ikke sikkert, hvor Osebirke kan have ligget, for bebyggelsen er siden forsvundet. O. Nielsen antager, at den enten lå i Vinderød eller Herlev sogn, mens FAS placerer den i Kregme sogn, og Trap slet ikke nævner Osebirke[319]. Brevbogen omtaler ikke besiddelsen efter 1303, men hvis det er korrekt, at Osebirke lå i Kregme sogn, hvor klostret ellers ikke ejede gods, er det meget muligt, at munkene har afhændet den igen. Osebirke er ikke medtaget på kortet.

I 1304 stadfæstes for sidste gang klostrets ejendomsret til hele Nødebo, hele Huseby og hele Skærød – denne gang af Peder Saksesen, som var søn af ovenomtalte Saxe Thorbernsen[320].

I 1306 får Esrum endnu en godsgave af sin store velynder, Jon Lille. Han giver det nemlig landsbyen Uvelse i Uvelse sogn[321], og der er tale om en stor godsgave, for gavebrevet fortæller, at gaven består af en større og en mindre brydegård, 16 landbotofter, »alle« gårdsædetofter og en mølle[322].

Hr. Jon fastlægger nøje retningslinier for, hvordan afkastet af denne ejendom skal anvendes. Det skal bl.a. gå til et årligt måltid til munkene, messer for hr. Jon og hans familie men også til messer for deres sjæle, hvis beneficier og gods hr. Jon har erhvervet og benyttet, og hvem han måske ikke altid har ydet passende godstgørelse (!). Hr. Jon forbyder endvidere Esrum at sælge Uvelse-godset igen.

Ulsig betragter Uvelse som et godt eksempel på et brydegods. Brydegårdene yder korn, kvæg, får, svin og mælkeprodukter i ikke nærmere fastsat mængde – måske fordi de gav en kvotadel af avlen. Møllen gav 12 mr. penge, mens landboerne hver gav 1 mr. penge, som blev anvendt til at opføre bygninger på godset og til udstyr til grangierne og brydegårdene[323].

Vi ser altså, at klostret her har fået et brydegods, men samtidig kan man bemærke, at der iflg. gavebrevet eksisterer grangier på klostergodset ved siden af brydegårdene. Hr. Jons gave bestod sikkert af hele landsbyen Uvelse, og klostret beholdt den frem til 1497. Jordebogen opremser desværre kun navnene på 15 fæstere i byen. Herudfra kan man ikke slutte noget som helst om, hvordan Uvelses jord blev drevet i 1497, og vi kan heller ikke se, om Uvelses godsstruktur har forandret sig i tiden 1306-1497[324].

Jon Lilles datter, Cecilie, testamenterer i 1307 brødrene sin gård i Smørum(ovre) i Smørum sogn[325] samt 60 mr. penge. Indtægten af gården skal gå til konventets bespisning, når det holder fru Cecilies årtid[326].

40 år senere er det efter alt at dømme fru Cecilies godsgave, der indgår i en aftale mellem Esrum-munkene og en vis Niels Manderup. Esrum giver hr. Niels sit gods i Smørumovre, som udgør 1 bol i skyldjord, samt 13 ørtug i (Kirke) Hyllinge (Hyllinge sogn, Volborg herred[327]), som han skal have til fri brug og rådighed, så længe han lever. Til gengæld giver Niels klostret til evigt eje 9 øre skyldjord i Oppe Sundby (Oppe Sundby sogn, Jørlunde herred[328]). Hr. Niels har fået dette gods som pant af Peder Troelsen – uvist hvornår[329].

Begge parter opnår fordele ved denne aftale, men Esrum får de største. Niels Manderup får afgiftsfrit et gods, som er større end hans 9 øre i Oppe Sundby, men godsets to dele ligger godt nok besværligt langt fra hinanden, skulle man mene. Klostret får Oppe Sundby-godset til evigt eje og afgiver kun godset i Smørumovre og Kirke Hyllinge, så længe hr. Niels lever. Tilsyneladende blev aftalen overholdt, for i 1497 ejer Esrum stadigvæk en større gård i Smørumovre og 2 »mansiones« i Kirke Hyllinge[330].

De 13 ørtug skyldjord i Kirke Hyllinge, som indgik i overenskomsten med Niels Manderup, er sandsynligvis identisk med det gods, som klostret i 1334 fik af Jens Bentsen. Hertuginde Ingeborg af Sverige, Halland og Samsø bevidner nemlig i et diplom fra dette år, at Jens Bentsen på sit dødsleje og med sine slægtninges billigelse skødede Esrum alt sit gods i Hyllinge mod at få sit gravsted i Esrum kloster[331].

Jordebogen omtaler godtnok 2 gårde i Kirke Hyllinge, men den opgiver kun, hvad den ene af disse yder i afgifter[332]. Hvis klostret i 1497 rent faktisk ejede 2 gårde i denne landsby, må den ene af dem være er-

Kalkmaleriet fra Reerslev kirke, o. 1450, viser bonden sæde og høste.

hvervet i de allernærmeste år før 1497. Både fra 1437 og 1497 har vi bevaret forpagtningskontrakter, hvori Esrum bl.a. bortforpagter gods i Kirke Hyllinge, og begge kilder omtaler kun een gård i denne by[333]. Det virker utænkeligt, at klostret skulle have ejet 2 så fjerntliggende gårde, men kun bortforpagtet den ene af dem. Sandsynligvis har klostret i alt fald frem til 1493 kun ejet een gård her, og jordebogens oplysning om 2 gårde kan nok betvivles.

Esrum-brødrene ser ud til at have fået en del gods i Oppe Sundby i 1340'rne. De 9 øre, som de fik af Niels Manderup i 1347, er allerede omtalt, men allerede i 1341 havde Ølrik Skafts hustru, Ingerd Pedersdatter, i sit testamente givet klostret en gård i denne by mod til gengæld at blive begravet i klostrets jord[334]. I 1342 stadfæster fru Ingerds mor, fru Margrethe, der er enke efter ridderen Peder Karlsen, denne gave, og hun fortæller samtidig, at der var tale om en brydegård på 9 øre minus 1 ørtug skyldjord[335].

I løbet af 1340'rne må munkene altså have erhvervet 18 øre minus 1 ørtug i Oppe Sundby, men noget af dette gods, må de igen have afstået, for i 1497 ejer klostret kun 2 gårde i denne by, og den ene af disse var erhvervet så sent som den 16. januar 1497. Den anden gård yder kun 3 pd. korn og kan derfor højst være identisk med en del af det gods, som klostret modtog i 1340'rne[336].

Esrum fik også gods i Skåne i det her behandlede tidsrum. En mand ved navn Jens Jakobsen skænkede testamentarisk klostret 2 bol jord i Gislöv i Gislöv sogn, Vemmenhögs herred[337]. Vi har ikke bevaret testamentet, men godsgaven bliver omtalt første gang, da Niels Tuesen fra Klågerup, Anders Pedersen fra Bollerup og Niels Jakobsen fra Harrie i 1314 giver afkald på deres ret til det testamenterede gods[338]. Niels Jakobsen var giverens bror, og de to andre må også have været i familie med ham.

Efter 1314 må der imidlertid være opstået strid om dette gods mellem Esrum og giverens slægt. Fra 1329 har vi en bekræftelse af 1314-brevet udstedet af rådet i Lund, og fra det følgende år findes der hele 3 diplomer, som drejer sig om retten til dette gods[340].

Det fremgår, at der lå 8 tofter på de 2 bol jord, som var stridens genstand. I det første af dokumenterne fra 1330 tildømmer grev Johan 3. Esrum dette gods til evigt eje. I de to andre breve fra dette år bekræfter hhv. Anders Pedersen og Niels Jakobsen, at de giver afkald på godset. De lover, at de og deres efterkommere for fremtiden ikke vil hindre klostret i at besidde dette gods. Af Niels Jakobsens brev kan man få den tanke, at han en tid har bemægtiget sig ejendommen, men nu tilbagegiver den til Esrum[341].

Godset i Gislöv omtales ikke mere i brevbogen. Det opregnes heller ikke i jordebogen, der jo ikke medtager gods udenfor Sjælland. Det er derfor svært at sige, om Esrum stadig ejede Gislöv-godset o. år 1500. Godset lå jo langt fra klostret, og selvom Jens Jakobsens slægt i 1330 gav afkald på det, kan familien senere have genoptaget sine krav. På den anden side kan man spørge, hvorfor munkene har syntes, at dokumenterne om Gislöv skulle afskrives i brevbogen, hvis klostret ikke ejede gods her, da brevbogen blev udarbejdet. Muligvis ville man fastholde sit krav på godset, selvom det var kommet klostret af hænde. Alt i alt er det nok umuligt at sige, om Esrum har kunnet fastholde besiddelserne i Gisløv eller ej.

I 1316 bevidnede kong Erik Menved, at Morten Due havde skødet brødrene alt sit gods i Eskemoseholt[342]. I 1497 havde klostret stadig gods her, nemlig 1 gård beboet af Peder Skrædder, som i afgift til klostret gav 7 skilling grot og holdt 1 gæstning selv[343]. Bebyggelsen bestod formentlig kun af dette ene brug og forsvandt efter 1497.

Klostret må også have fået gods i Store Rørbæk i Snostrup sogn[344], uden at vi kan se, hvornår det er sket, og hvem giveren var. I 1322 giver munkene nemlig ved et ma-

geskifte Anders Olufsen det gods, de har i Store Rørbæk. I stedet får de af hr. Anders det gods, han ejede i Sørup[345]. I 1327 udstedte Anders Olufsen et brev, hvori han stadfæstede 1322-mageskiftet. Det hedder heri, at Esrum til gengæld for sit gods i Store Rørbæk fik »landsbyen Nørre Sørup«[346].

Spørgsmålet er nu, hvor dette (Nørre) Sørup lå. O. Nielsen og FAS mener, at der er tale om Sørup i Grønholt sogn[347]. Men da klostrets jordebog opregner Sørup blandt Esrums besiddelser i Holbo herred og i en remse før Krogdal og Torup, er det i mine øjne mere sandsynligt, at Anders Olufsen gav klostret en landsby i Esbønderup sogn, som også hed Sørup. Denne antagelse forstærkes, når Christensen-Hørsholm fortæller, at der i 1619 under klostrets stodvange bl.a. var indlagt den afbrudte by Sørup. Hvis denne lokalisering af Sørup er rigtig, har mageskiftet med Anders Olufsen betydet, at klostergodset blev bedre arronderet. I 1497 ejede klostret kun eet brug i Sørup, men dette brug kan meget vel have udgjort hele bebyggelsen[348].

I 1337 skænker Ingefred, datter af ridder Peder Jonsen, Esrum-brødrene landsbyen Uggeløse i Uggeløse sogn[349]. Til gengæld skal klostret holde hendes og hendes forældres årtid, ligesom godsgaven skal bekoste en årlig bespisning af konventet og et evigt brændende vokslys.

Her var givetvis tale om en stor godsgave. I klostrets jordebog er indført navnene på 17 fæstere – hvoraf dog 1 gårdsæde – og når vi ser, at Uggeløse i 1682 bestod af 17 gårde og 9 jordløse huse, og at brevbogen ikke rummer flere adkomstbreve på gods i Uggeløse, må det betyde, at fru Ingefred skænkede klostret næsten hele Uggeløse[350]. Det ser dog ud til, at degnen i København også ejede gods i Uggeløse, men det kan sikkert ikke have været mere end højst et par gårde[351]. Hverken fru Ingefreds gavebrev eller jordebogen giver os oplysninger om Uggeløses godsstruktur eller driftsform.

Samme fru Ingefred har åbenbart haft en række forretninger med munkene. I et brev fra 1340 fortæller hun selv, at de flere gange har hjulpet hende økonomisk. Hun tilføjer, at munkene for nylig har lånt hende 100 mr. sølv – hvilket var en formidabel sum. Munkene havde fremskaffet denne sum ved svære afståelser af deres eget gods, men som sikkerhed for lånet pantsætter fru Ingefred nu indtil den sidste tingdag på Try herreds ting inden førstkommende kyndelmisse alt sit gods i Lindholm og Mørdrup – begge i Uggeløse sogn[352] – til klostret. Hvis den fastsatte termin ikke bliver overholdt, skal godset for evigt tilfalde munkene[353].

McGuire ser dette brev som vidnesbyrd om, at klostret sommetider har fungeret som bank. Det kan ikke have stået helt dårligt til med Esrums økonomi, når klostret midt i en national økonomisk krise havde rede penge at låne ud mod pant[354].

Pantet blev åbenbart ikke indløst, og i brevbogen findes da også 2 breve fra hhv. 1437 og 1465, der fortæller, at Esrum ejede Lindholm og 2 gårde i Mørdrup. Jordebogen nævner 2 4pd.s gårde i Mørdrup, men omtaler derimod ikke Lindholm[355]. Alligevel må vi regne med, at klostret også ejede Lindholm i 1497. I 1499 får Esrum nemlig birkeret i Lindholm[356], hvilket jo ikke giver mening, hvis klostret ikke ejede denne ejendom. I 1682 bestod Mørdrup og Lindholm af hver 2 gårde[357], men når de ovennævnte breve fra 1437 og 1465 omtaler 2 gårde i Mørdrup, men ikke i Lindholm, kunne man tænke sig, at Lindholm i hvert fald indtil 1465 har bestået af kun een – sikkert større – gård.

I Hälsingborg fik klostret i 1338 to boder. Giveren hed Peder Pedersen og var sikkert borger der i byen. Som modydelse blev Peder optaget i munkenes broderskab, og klostret skulle sørge for ham og hans kone, såvel mens de levede som efter deres død[358].

Vi har set, at Esrum allerede før år 1300 havde fået gods i Vejby. Fra året 1339 har vi

nu en hel serie af dokumenter, hvorved ridderen Peder Mogensen giver klostret 1 brydegård og 4 gårdsæder i Vejby på ialt 9 øre skyldjord[359]. Den 29. juni 1339 udstedte hr. Peder ialt 5 breve, som tilsammen giver os et ganske detaljeret billede af omstændighederne ved denne godsoverdragelse.

Hr. Peder ville tilsyneladende først sætte godset som pant for et lån på 12 mr. sølv[360]. Men han ombestemte sig – måske under indtryk af et bedre tilbud fra munkene – for herefter udsteder han hele to breve, hvori han til lægedom for sin sjæl skøder klostret godset til evigt eje[361]. Her er der sikkert tale om, at hr. Peder sælger munkene godset forklædt som sjælegave. Endnu samme dag giver hr. Peder sin fuldmægtig, Svend Degn, beføjelse til på sine vegne at skøde godset til klostret[362]. Endelig forpligter han sig i dagens femte dokument til inden den 8. august at skaffe sin søstersøn Gjord Mogensens segl under skødet[363].

Munkene har sikkert – belært af erfaringen – søgt at sikre sig mod, at hr. Peders slægt efter hans død skulle stille krav om at få godset tilbage. 12. juli 1339 bevidner Holbo herredsting, at godset på rette vis er blevet skødet til klostret[364]. Hermed havde klostret dog ikke samlet alt gods i Vejby, og også efter 1350 samlede det gods her.

Hermed har vi set på de godstransaktioner, som Esrum var involveret i i den første halvdel af det 14. århundrede. Men i denne periode skete der samtidig nogle væsentlige ændringer i cistercienserordenens privilegier, som også må have fået konsekvenser for Esrum klosters godsdrift.

Pave Bonifacius 8. udsendte i 1302 en bulle, der for hele cistercienserordenen fastsatte, at gods, der hidtil havde været tiendefrit (fordi det lå under grangier), fortsat skulle være tiendefrit, selvom klostrene skulle overlade det til verdslige personer at drive det. Brevbogen rummer en bekræftelse af denne bulle givet i 1306 af biskop Oluf af Roskilde[365].

Dette pavebrevs bestemmelser betød, at munkene nu mistede ethvert motiv til at bevare grangierne. De kunne nu bortforpagte grangierne, lade dem drive som brydegods eller udstykke dem i fæstegårde uden at miste godsets tiendefrihed[366]. McGuire mener, at bullen måske bare tillod en tilstand, som reelt havde eksisteret længe[367]. For Esrums vedkommende må vi dog tage Jon Lilles brev fra 1306 som vidnesbyrd om, at grangier stadig fandtes og fungerede på klostergodset i begyndelsen af 1300-tallet[368].

Fra tiden 1300-1350 findes iøvrigt kun 2 pavebreve i brevbogen. De er begge udstedt i 1309 af Clemens 5. Det ene stadfæster meget kortfattet Esrums privilegier[369], mens det andet pålægger dekanen i Slesvig at forsvare cistercienserne mod forfølgelser – uden at man dog ud fra dette brev kan se noget om Esrums situation[370]. Mellem 1309 og 1382 har vi ingen pavelige bekræftelser af Esrums privilegier, hvilket sikkert må ses som tegn på pavestolens svækkede stilling[371].

Som noget nyt fastslår kong Erik Menved i 1308, at alle sager mod Esrum skal føres ved kongens retterting[372]. Valdemar Atterdag bekræfter i 1343 denne bestemmelse og udbygger den ved at udpege en værge og forsvarer for munkene, nemlig Niels Eriksen af Hørsholm. Sager mod klostrets undergivne skal føres for kongen eller hr. Niels[373]. 1300-tallets første halvdel var urolige tider, og en værge for klostret kunne måske nok være påkrævet, men på den anden side kunne en sådan værge vel også betyde en uønsket indblanding i klostrets anliggender.

I 1301 gav Erik Menved Esrum ret til frit at købe pæle, træ, jernnøgler og andet i Hälsingborg[374], og i 1310 fritog han munkene og deres tjenere for at betale told over Øresund[375]. Det sidste bekræfter, at klostret stadigvæk havde store interesser på den anden side af Øresund – både i Hälsingborg og andetsteds.

Når kilderne hyppigere omtaler bryder, landboer og gårdsæder og brugstyperne brydegård, landbotoft og gårdsædetoft[376], kan det bl.a. være, fordi brydegårdssystemet og fæstegodssystemet trængte frem på klostergodset. Lægbrødre nævnes ikke i periodens kilder, og grangier omtales kun een gang, nemlig i 1306, hvor de nævnes på linie med brydegårde[377].

Sammenfatning

Sjælegaver var – også i denne periode – den måde, hvorpå brødrene hyppigst fik gods. Ved sjælegaver fik de gods i Ludshøj, Uvelse, Smørumovre, Kirke Hyllinge, Oppe Sundby, Gislöv, Uggeløse og Hälsingborg. Formentlig var godset i Osebirke og Eskemoseholt også sjælegaver, selvom kilderne ikke udtrykkeligt siger det. Vi har efter alt at dømme også et eksempel på, at et godskøb blev forklædt som sjælegave – nemlig Peder Mogensens gods i Vejby. Vi kan derimod ikke vide, om nogle af de andre sjælegaver, som klostret fik i dette tidsrum, rent faktisk også var kamouflerede godskøb.

Klostret fik også gods ved et mageskifte, idet det afgav gods i Store Rørbæk og fik gods i Sørup. Endvidere fik munkene gods som pant for lån – nemlig Lindholm og Mørdrup. Endelig indgik munkene en aftale med Niels Manderup, som er det første eksempel i brevbogen på en forpagtningsaftale. Det var en ret speciel forpagtningsaftale, idet hr. Niels skulle sidde afgiftsfrit i hele sin levetid. Men man må anse det gods, som han gav klostret til gengæld herfor, som en slags eengangsforpagtningafgift.

Munkene undgik heller ikke i denne periode en godskonflikt, idet Jens Jakobsens slægt tilsyneladende ikke godvilligt gav slip på godset i Gislöv. I 1330 synes klostret dog at have sat sin ret igennem. I 1339 ser vi munkene prøve at forebygge en lignende strid om gods i Vejby. Peter Mogensen, som skødede dem godset, måtte love at få hængt sin søstersøns segl under skødet.

Nogle af de ejendomme, som Esrum fik i denne tid, har vel ikke været store – f.eks. gården i Osebirke – men i flere tilfælde var gaverne af ganske betragtelig størrelse. Uvelse, Uggeløse, Lindholm og Mørdrup betegnes tilsammen af Ulsig som et stort godskompleks med en stærk arrondering[378]. Disse ejendomme var nok større end nogen af de godsgaver, som Esrum fik mellem 1230 og 1300.

De to karakteristiske træk ved Esrums godspolitik, som vi lagde mærke til i perioden 1230-1300 – nemlig godssamling omkring hovedbesiddelserne og afhændelse af decideret strøgods – præger også første halvdel af 1300-tallet. Esrum fik dog ikke meget gods i selve klostergodsets kerne. I Esbønderup sogn fik man kun den lille bebyggelse Sørup, i Tikøb sogn tilsyneladende intet. Der var sikkert ikke meget gods tilbage i dette område, som klostret kunne få fat i.

Godssamlingen skete derimod omkring to af klostrets hovedbesiddelser – Holløse og Nørre Herlev – men det nyerhvervede gods blev tilsyneladende ikke tilliggende til disse hovedbesiddelser. Der var tværtimod ofte tale om selvstændige landsbygodser med een eller flere brydegårde. I nærheden af Nørre Herlev fik munkene således Uvelse, Uggeløse, Lindholm og Mørdrup, og ved Holløse fik man brydegods i Vejby samt 3 gårde i Ludshøj, som øjensynlig ikke var brydegårde, men alligevel udgjorde en godsenhed, der kunne hvile i sig selv.

Klostret afhændede strøgods i Store Rørbæk og sandsynligvis også i Osebirke. På et senere tidspunkt har man formodentlig også afgivet gods i Oppe Sundby. Disse afhændelser er i god overensstemmelse med det mønster, som vi hidtil har fundet i klostrets godspolitik.

Men et nyt træk ved godspolitikken er, at munkene nu beholdt noget af det strøgods, som de fik, helt frem til 1497. Det bedste eksempel på dette er klostrets besiddelse i det

fjerne Kirke Hyllinge, men også ejendommene i Smørumovre og Eskemoseholt må betegnes som strøgods.

Herudover må vi imidlertid antage, at det gods, som klostret før 1300 ejede i Toelt, Langerød, Borup, Øverup og evt. Lerelte, på et eller andet tidspunkt igen er kommet fra klostret. Kilderne fortæller os intet om, hvornår dette kan være sket, men jeg har valgt på kortet at angive, at det er foregået i den her behandlede periode, fordi der fra denne tid ikke mere findes positivt belæg for, at klostret ejede godset.

Disse afhændelser synes umiddelbart at stride mod den godspolitik, som klostret ellers synes at have ført. Toelt var sikkert en grangie, og de øvrige ejendomme, der blev afhændet, kan ikke kaldes strøgods. Man kan tænke sig, at noget af dette gods er tabt i godsstridigheder, som vi ikke har kendskab til, og noget af det er måske nedlagt (Lerelte?). Andet gods kan være afstået, da munkene rejste de 100 mr. sølv til fru Ingefred, og endelig har munkene måske afhændet Toelt, fordi de ikke kunne komme i besiddelse af hele bebyggelsen. Det forbliver dog altsammen løse gisninger.

Strøgodset voksede altså i denne tid, fordi klostret nu i modsætning til tidligere beholdt noget af det strøgods, som det fik. Alligevel blev arronderingen af det samlede klostergods på Sjælland ikke meget dårligere, fordi periodens store godserhvervelser typisk var velarronderede ejendomme, som lå nær ved nogle af klostrets gamle hovedbesiddelser.

De to boder, som Esrum erhvervede i Hälsingborg, anser McGuire – sikkert med rette – for tegn på, at Esrum blev stadig mere involveret i kommerciel virksomhed[379].

McGuire skriver, at det gamle grangiesystems sammenbrud efter nedgangen i rekrutteringen af lægbrødre synes at være blevet efterfulgt af opgivelsen af store godser med bønder som arbejdskraft til fordel for individuelle jorder dyrket af landgildeydende fæstere. Han mener, at dette var det dominerende landbrugssystem for de danske cistercienserklostre fra o. 1300 til reformationen[380].

Efter min opfattelse tegner kilderne til Esrums godshistorie i tiden 1300-1350 et mere nuanceret billede. Perioden har givetvis været præget af store omlægninger i klostrets godsdrift. Lægbrødre nævnes slet ikke i kilderne, og man må vel formode, at Esrum har haft mangel på lægbrødre ligesom andre cistercienserklostre på denne tid – både i Danmark og i udlandet[381].

Grangier omtales endnu i Jon Lilles brev fra 1306, men bestemmelserne i pavebullen af 1302 betød sikkert sammen med manglen på lægbrødre, at Esrum i denne periode i vidt omfang opgav grangiedriften.

I stedet var det formentlig brydegodssystemet, der bredte sig på klostergodset, bl.a. fordi meget af det gods, som klostret modtog, var organiseret som brydegods. Et andet driftsystem møder vi i Ludshøj, hvor jorden var delt mellem halvbolsgårde, der nærmest fungerede som store fæstegårde. Endelig blev strøgodset sikkert enten drevet som fæstegods eller forpagtet bort (Kirke Hyllinge, Smørumovre).

O. 1350 blev en stor del af klostergodset således sikkert drevet som brydegods, mens grangiedriften givetvis var stærkt på retur, og fæstegodssystemet var lidt mere udbredt end før 1300.

Tiden o. 1350 – o. 1400

Esrum-cistercienserne foretog i 1352 et mageskifte med Slangerup nonnekloster, hvorved nonnerne fik alt det gods, som Esrum ejede i Blovstrød, mens munkene fik alt nonneklostrets gods i Nørre Herlev. Fra Esrums side var det en betingelse, at nonnerne tillod munkene og deres undergivne fortsat at drive deres svin på olden i Blovstrød skov, og at Esrums undergivne ligesom før skulle svare oldengæld til munkene[382].

Resultatet af dette mageskifte var, at Esrums gods i området blev bedre arronderet, og at det meste – hvis ikke alt – gods i Nørre Herlev nu tilhørte Esrum. I 1497 ejede Esrum øjensynligt hele denne by, idet jordebogen nævner 16 gårde dér, hvoraf de 14 hver ydede 2 pd. korn, 1 lam, 1 gås og 4 høns foruden en række penge- og arbejdsydelser. De sidste 2 gårde gav hver 6 pd. korn[383]. Disse to større gårde, som i 1497 fandtes i Nørre Herlev, kan enten være resterne af Esrums grangie, som var blevet delt i to, eller der kan være tale om, at Esrum og Slangerup før 1352 har haft hver sin grangie i byen, som altså begge i 1497 er blevet til en større fæstegård. I 1395 bortforpagtede Esrum tilsyneladende alt sit gods i Nørre Herlev til Niels Ågesen Jernskæg[384].

Klostret søgte åbenbart i 1350'erne at samle gods i Tisvilde, hvor det jo allerede i 1286 havde fået jord ved mageskiftet med Poul Hvid. I 1353 skødede Jakob Øvesen 1 øre skyldjord i Tisvilde til klostret[385]. Fire år senere gav han yderligere 8 ørtug skyldjord i denne by som pant for et lån på 12 mr. sølv[386]. Det var dog en noget særpræget pantsættelse, for iflg. diplomet fik brødrene evig og fuldstændig fri råderet over godset[387]. Tilsyneladende har det altså ikke været hr. Jakobs hensigt at få godset tilbage. Men tilsyneladende havde han heller ikke overgivet godset til klostret, da diplomet blev udstedt, idet de urolige tider forhindrede den endelige godsoverdragelse. I brevet lover hr. Jakob dog at give munkene godset, når rigets tilstand er sådan, at de kan stille krav til ham og hans arvinger om det[388].

Det er sikkert samme Jakob Øvesen, der i 1355 var blandt de mænd, der på Holbo herredsting bevidnede, at Frænde af Tisvilde for 8 mr. sølv pantsatte en gård i Tisvilde til klostret. Iflg. tingsvidnet kunne Frænde pány indløse godset på nærmeste tingdag for skt. Mikkelsdag i det år, han selv ønskede. Mens klostret havde godset i pant, skulle det oppebære alle indtægter heraf, uden at det skulle fratrækkes i gældens hovedstol. Når Frænde atter overtog godset, skulle han betale klostret for de bygninger, som det i mellemtiden måtte have ladet opføre på godset[389].

I 1389 tilskødede Henrik Margretor, indbygger i Helsingør, med sin kone Cristine Frændesdatters samtykke al den ret, som gennem hende tilkom ham i en gård i Tisvilde[390]. Henriks kone har sikkert været datter af ovennævnte Frande, som jo iflg. 1355-brevet havde ret til at indløse pantet i et hvilket som helst år, han måtte ønske. Denne bestemmelse betød, at klostret ikke kunne være helt sikker i sin besiddelse af godset, idet indløsningsretten, selvom Frænde var død, jo sikkert blot overgik til hans arvinger. 1389-brevet løser dette problem for klostret. Kilden viser os ikke Henrik Margretors motiv til at skøde gården endeligt til Esrum. Man kunne forestille sig, at han har erkendt, at han ikke havde mulighed for at indløse godset, og måske har han fået nogle genydelser af munkene til gengæld for afståelsen.

Hvorom alting er, så synes klostret bl.a. ved ovennævnte godstranskationer at være blevet enebesidder af Tisvilde. Men byen optræder ikke i klostrets jordebog, for 16. januar 1497 indgik den i et tre-sidet mageskifte mellem kong Hans, Poul Laxmand og Esrum. Klostret skødede 12 gårde i Tisvilde

samt en del andet gods til Poul Laxmand[391]. Det er sandsynligt, at disse 12 gårde udgjorde hele Tisvilde, for i 1682 bestod byen af 10 gårde og 2 huse med jord samt 4 jordløse huse[392]. En del af godset i denne by må klostret have fået ved gaver, panttagning eller køb, som ikke er dokumenteret i Esrumbogen. Kilderne giver os ingen oplysninger om godsstruktur eller godssystem i Tisvilde.

Arvingerne til fru Ingefred af Ganløse var ikke uden videre til sinds at give afkald på Uggeløse, som fru Ingefred havde givet klostret. Ridder Hartvig Krummediges kone Sophie var nærmeste arving til fru Ingefred, og i 1353 søgte hr. Hartvig at bestride Esrums ret til Uggeløse[393]. Sagen blev både behandlet ved et retterting i Antvorskov og på Sjællands landsting og Lynge herredsting. Herefter fandt kong Valdemar Atterdag det godtgjort, at fru Ingefred havde skødet landsbyen til klostret på fuldt lovlig vis[394].

Det forhold, at brevbogen indeholder en vidisse af kong Valdemars dom givet klostret i 1360 af biskop Henrik og kapitlet i Roskilde[395], tyder imidlertid på, at hr. Hartvig ikke har opgivet sit krav, selvom dommen var gået ham imod i 1353. Først i 1362 frafalder han og hans sønner kravet, efter at fru Sophie indtrængende har anmodet dem om det, da hun lå for døden. Hr. Hartvig udsteder et brev, hvori han erkender, at det på Sjællands landsting, Lynge herredsting og rettertinget i Roskilde i 1353 var blevet påvist, at Uggeløse havde været i Esrums fredelige og ukærede eje i mere end 7 år før fru Ingefreds død[396].

I Vejby fortsatte klostret sin godssamling. Jens Jakobsen, kannik i Århus, tilskødede i 1354 klostret alt sit gods dér – nemlig 1 mr. 5 penninge skyldjord – som sjælegave[397]. Endvidere testamenterede en mand ved navn Torben Pedersen af Vejby, da han lå på sit yderste, en halv hovedlod til Esrum. Testamentet er ikke bevaret, så vi ved ikke, hvornår dette skete. Men fra 1358 har vi 2 dokumenter, der fortæller, at Niels Pilt og Jakob Bodilsen, der begge var selvejerbønder i Ammendrup og hvis hustruer var Torben Pedersens arvinger, havde tilbageholdt Esrums arvelod. Imidlertid indgår klostret i 1358 forlig med hr. Torbens slægtninge, således at slægtningene tilskødede Esrum 13 ørtug skyldjord i Vejby som dækning dels for den halve hovedlod, dels for det løsøre, som de havde forbrugt, mens de havde tilbageholdt klostrets arvelod[398].

Det er vistnok samme Jens Jakobsen, præst og kannik i Århus, der i 1354 gav klostret gods i Vejby, som i 1359 udsteder hele 4 breve til klostret, hvoraf de 3 dog nok må ses som udkast til det fjerde. Dette fjerde brev er dateret omkring 24. juni 1359, men Jens Jakobsen var sandsynligvis død allerede 3. juni dette år. Diplomatarium Danicum forklarer dateringen af brevet således, at hr. Jens er død, inden den endelige skødning på tinge har kunnet foretages, og at munkene efter skødningen har efterdateret brevet[399]. De tre udkast er ikke dateret, men den rækkefølge, hvori de er aftrykt i Diplomatarium Danicum, synes at være den rigtige, fordi læseren herved præsenteres for en logisk udvikling i forhandlingerne og den endelige overenskomst mellem munkene og hr. Jens.

I det første udkast pantsætter hr. Jens alt sit gods i Saltrup i Esbønderup sogn[400], nemlig ½ mr. skyldjord, til Esrum for 12 mr. sølv, som han skal betale tilbage til næste Mortensdag[401]. Det andet udkast fortæller, at godset består af en gård på ½ mr., som hr. Jens stadig pantsætter for 12 mr. sølv. Men nu betinger munkene sig åbenbart, at Jens Jakobsen ikke må indløse pantet de første 10 år. I den tid skal de have alle indtægter af gården, men samtidig skal de årligt nedskrive hr. Jens' gæld med 1 mr. sølv[402]. Efter McGuires mening er dette andet udkast mere fordelagtigt for hr. Jens end det første, fordi han ikke behøver at betale gælden før om 10 år, og fordi aftalen in-

debar, at han efter disse 10 år kun skyldte 2 mr. sølv[403]. McGuire har muligvis ret, men for munkene må det også have været fordelagtigt, at de havde sikret sig godset i mindst 10 år.

Det tredje og sidste udkast viser os, at hr. Jens nu har besluttet at sælge gården i Saltrup sammen med endnu 2 gårde – een i Pårup i Græsted sogn[404] og een i Bannebjerg i Valby sogn[405]. Den samlede pris for disse ejendomme er 20 mr. sølv, som munkene dog forlængst har betalt ham[406]. Hr. Jens har altså sikkert haft en gæld til Esrum på 20 mr. sølv, og overdragelsen af godset skulle nu bringe denne gæld ud af verden. Iflg. den fjerde og endelige udgave af skødet skænker hr. Jens imidlertid klostret de 3 gårde til frelse for sin og sine forældres sjæle, hvorimod penge ikke omtales i dokumentet[407]. Hr. Jens' gældsbetaling eller klostrets godskøb er blevet kamoufleret som sjælegave.

Senere fik Esrum-brødrene yderligere 2 gårde i Saltrup[408], men den halvbolsgård, som de fik af Jens Jakobsen, er rimeligvis identisk med den 4 pd.s gård, som iflg. jordebogen i 1497 fæstes af Lasse Mattissen[409]. Det er dog ikke sikkert, at Esrum i 1497 ejede alt gods i Saltrup, som i 1682 bestod af 5 gårde og 2 huse uden jord[410].

I Pårup fik klostret ikke mere gods, men man beholdt den gård, som man havde fået af Jens Jakobsen, helt frem til 1497[411]. Munkene modtog heller ikke mere gods i Bannebjerg, men i 1497 ejede de også her stadigvæk den gård, som hr. Jens havde skødet til dem. Jordebogen meddeler, at denne jord havde en fjerdel af al den jord, som lå til Bannebjerg – når kirkejorden ikke regnedes med[412].

Iflg. et tingsvidne fra 1355 pantsatte Svend Henkilsen i dette år til Esrum en gård i Sletelte for 10 mr. sølv. Svend kunne indløse gården omkring skt. Mikkelsdag i et hvilket som helst år, men indtil dette skete, skulle han årligt betale alle de kongelige afgifter af gården og samtidig svare en afgift til klostret for at blive boende på gården samt yderligere give Esrum halvdelen af afkastet af gårdens frugttræer og humle[413]. De betingelser, som munkene bød Svend, forekommer i mine øjne ret hårde, og de afspejler måske, at Svend var i en økonomisk hårdt presset situation. Klostret ejede allerede i 1211 gods i Sletelte, og det er muligt, at det har beholdt dette gods gennem de næste mere end to et halvt århundrede. Sammen med Svend Henkilsens gård, som sikkert ikke er blevet indløst, udgør det sandsynligvis det gods, som Esrum i 1497 ejede i Sletelte, nemlig een 4 pd.s og een 2 pd.s gård[414].

Fra 1398 har brevbogen bevaret vidnesbyrd om et mageskifte mellem ærkedegnen i Roskilde, Peder Lykke, og Esrum-munkene. Hr. Peder skøder munkene 3 brydegårde på ialt 9 øre skyldjord beliggende i Dønnevælde, og Esrum giver ærkedegnen gods i Tranegilde i Ishøj sogn, Lille herred[415]. Kilden fortæller ikke, hvordan Esrum havde fået godset i Tranegilde, men munkenes hensigt med mageskiftet har givetvis været at slippe af med det fjerntliggende gods og arrondere klostergodset bedre.

I Dønnevælde havde klostret jo allerede i 1300 fået gods, og 1398-mageskiftet gjorde sikkert klostret til eneejer af byen. I 1497 ejede Esrum 3 gårde i Dønnevælde, men der er tegn på krise på dette gods. Een af gårdene ligger øde, og de to andre kan ikke mere kaldes brydegårde. Peder Lykkes brydegårde var givetvis små, men i 1497 må de efter deres ydelser blot betegnes som almindelige landbogårde. Den ene gav 2 pd. korn og 2 sk. grot, den anden ½ td. smør, og de ydede hver 2 slettedage og 10 læs ved[416]. Her ser vi måske svage spor af den senmiddelalderlige krise, som jo bl.a. resulterede i nedlæggelse eller formindskelse af brug og fald i landgilden.

10. februar 1400 skænkede dronning Margrethe Esrum Egebjerg og nogle gårde

i Lestrup – altsammen i Egebjerg sogn, Ods herred[417]. Til gengæld skulle brødrene hver dag holde messe for hendes mor samt årtid for hendes familie og hende selv. Men allerede 4 dage efter tog hun godset tilbage. Fra 14. februar 1400 har vi bevaret et brev fra Esrums abbed samt dronning Margrethes genbrev herpå. Iflg. disse breve overlader klostret atter godset til dronningen eller en anden person, som hun vil overlade det til, for dronningens eller den anden persons livstid. Til gengæld skal Esrum have en årlig landgilde af godset på 3 lødige mr. – betalt enten af dronningen eller af den person, som hun videregiver godset til. Efter Margrethes eller den anden persons død skal godset imidlertid vende tilbage til Esrum[418].

Ulsig betegner Egebjerg som et velarronderet, mindre gods[419], og det har antageligvis bestået af en mindre hovedgård med tilliggende. Men samtidig var det det mest fjerntliggende sjællandske gods, som Esrum indtil da ses at have erhvervet. I 1444 skriver den lavadelige Claus Meinstrup sig af Egebjerg. Ulsig mener, at det må betyde, at godset efter dronning Margrethes død pany er kommet til klostret, som så har bortforpagtet det til hr. Claus. Der er dog intet i kilden, der udtrykkeligt siger, at Claus Meinstrup har Egebjerg i forlening af Esrum[420].

Hvis vi imidlertid antager, at klostret faktisk stadig ejede Egebjerg/Lestrup i 1444, må det have afgivet dette gods mellem 1444 og 1497. Jordebogen nævner nemlig hverken Egebjerg eller Lestrup[421]. Men når klostret sikkert ikke ejede godset i 1497, må vi spørge, hvorfor man så alligevel har optaget adkomstbreve på godset i brevbogen. En mulig forklaring er, at munkene ikke har afgivet Egebjerg/Lestrup godvilligt, og at de i brevbogen har villet fastholde deres ret til det.

Men dronning Margrethe gav øjensynligt Esrum endnu en sjælegave. Den bestod af gods i Melby sogn på Halsnæs, nemlig 3 bol

Bonde høster med sejl. Fanefjord kirke o. 1480.

minus 1½ øre i Evetofte samt en 5 pd.s gård med 3 gårdsæder i Hågendrup[422]. Dette gods havde i 1366 tilhørt Niels Ågesen af Karsholm, som i dette år skødede kong Valdemar »hyele byen Evetofte og hele torpen Hågendrup i Halsnæs.« Mærkværdigvis ejede Niels Ågesens arvinger fortsat godset i 1399, da dronning Margrethe købte det af dem[423].

Vi kan ikke fastslå præcist, hvornår Margrethe gav Esrum Halsnæsgodset, men samme dag, hvor hun tog Egebjerg/Lestrup-gaven tilbage – 14. februar 1400 – kom en lignende ordning i stand med hensyn til godset på Halsnæs. Klostret overlod hende atter godset, og hun kunne for sin livstid disponere over det og videregive det til en anden person for dennes livstid. Esrum skulle til gengæld årligt have en landgilde på 1 mr. korn. Tilsyneladende var det allerede bestemt, at dronningen ville videregive godset til provsten i Roskilde, Jakob Knudsen[424].

Losman betragter blot denne ordning som en omfordeling af midler indenfor gejstligheden, idet godset jo, selvom det blev taget fra munkene, tilfaldt en anden gejstlig[425]. Hertil må man vel sige, at der måske nok fra dronningens synsvinkel blot var tale om en omfordeling af midler, men for Esrum-munkene betød det, at de mistede gods, som de havde fået, og det har de vel ikke været glade for.

Linton mener, at dronningen tog sine godsgaver tilbage, for at kun kunne rejse kontakter ved at pantsætte eller bortforlene dem. Han ser hendes donationer til Esrum som typiske eksempler på hendes donationspolitik, hvor et vigtigt træk var, at hun altid forbeholdt sig dispositionsretten over gods, som hun egentlig havde skænket bort[426]. Det var altså ikke kun Esrum-munkene, der måtte opleve, at dronningen tilbagekaldte sjælegaver.

7. februar 1400 havde væbneren Jens Olsen af Ledøje solgt 3 ottingsgårde i Hågendrup og 1 ottingsgård i Tollerup i Melby sogn til Jakob Knudsen, som sikkert er identisk med den ovennævnte provst i Roskilde[427]. Her ud fra må vi først drage den konklusion, at før omtalte Niels Ågesen af Skarsholm sikkert har overdrevet, da han i 1366 skrev, at han ejede hele torpen Hågendrup. I 1399 ejede Niels Ågesens arvinger som ovenfor omtalt en 5 pd.s gård med 3 gårdsæder i Hågendrup – men herudover må der altså have ligget 3 ottingsgårde i byen[428].

3. august 1400 tilskødede Jakob Knudsen nu Esrum det gods, som han havde købt af Jens Olsen, som sjælegave, og hr. Jakobs sjælegave figurerer da også i 1497 i klostrets jordebog[429]. Af det brev, som Jens Olsen gav Jakob Knudsen, fremgår det, at gården i Tollerup og den ene af gårdene i Hågendrup lå øde. I 1497 omtales den ene af gårdene i Hågendrup stadig som øde, hvorimod Tollerup-gården ikke betegnes som sådan[430].

Klostret fik altså i år 1400 2 sjælegaver af gods på Halsnæs. Hr. Jakobs gave er stadigvæk i klostrets besiddelse i 1497, hvorimod dronning Margrethes sjælegave hverken optræder i jordebogen eller andre af brevbogens dokumenter. Man kan kun gætte på, hvad der er sket med godset. Jakob Knudsen skulle givetvis have det i forlening, så længe han levede, men godset er sikkert ikke kommet tilbage til klostret efter hans død. Man kunne tænke sig, at hr. Jakob har givet Esrum de 4 gårde i Hågendrup og Tollerup til gengæld for det gods, som Esrum havde fået af dronningen, og at hr. Jakobs slægt efter hans død har beholdt Evetofte/Hågendrup-godset. Sådan en transaktion må dog have været ufordelagtig for Esrum, fordi dronningens godsgave var meget større end hr. Jakobs. Jeg har ikke kunnet fastslå, hvad der er blevet af dronningens gave. Mellem 1400 og 1497 må den være kommet munkene af hænde.

Brevbogen indeholder 2 meget kortfattede pavelige privilegiebekræftelser fra hhv. 1382 og 1391 samt et brev fra 1383, hvori pave Urban 6. forbyder sognepræster at kræve tiende af cisterciensernes tyende og gårdsæder[431]. Disse giver os ingen nye oplysninger om Esrum klosters godsdrift.

Endelig rummer brevbogen 3 kongelige privilegier fra det her behandlede tidsrum. De er bemærkelsesværdigt nok alle 3 givet klostret af svenske konger. Et fjerde privilegium var allerede i 1348 udstedt til Esrum af kong Magnus af Sverige[432]. Klostret har åbenbart haft behov for at få svenskekongernes stadfæstelse af dets rettigheder i Halland og Skåne, mens disse landskaber var under svensk herredømme. Iøvrigt adskiller de 3 privilegiebreve sig i indhold ikke fra de privilegier, som klostret tidligere havde fået af danske konger. Alle 3 kongelige privilegier omtaler bryder, landboer og gårdsæder på Esrums gods[433], hvilket må betyde, at i det mindste en del af klostrets gods øst for Øresund blev drevet som brydegods.

Sammenfatning

I den her behandlede periode fik munkene sjælegaver i Vejby, Egebjerg, Lestrup, Evetofte, Hågendrup og Tollerup. Desuden fik de som pant for lån gods i Tisvilde, Vejby og Sletelte, og et pant kamoufleret som sjælegave gav dem yderligere gods i Saltrup, Pårup og Bannebjerg. Endelig var klostret part i 2 mageskifter, hvorved det skaffede sig gods i Nørre Herlev og Dønnevælde mod at afgive gods i Blovstrød og Tranegilde. Begge disse mageskifter forbedrede klostergodsets arrondering.

Det er dog et spørgsmål, hvor stort udbytte Esrum fik af de sjælegaver, som dronning Margrethe gav det, og i hvilket omfang klostret faktisk kom i besiddelse af disse gaver. Dispositionsretten over godset forblev på dronningens hænder eller blev overladt til andre end munkene. Herved kan Esrums ejendomsret til godset være blevet »svækket«, således at andre lettere har kunnet bemægtige sig det. Antageligvis er dispositionsretten over Egebjerg/Lestrup efter dronningens død kommet tilbage til Esrum. Det er derimod mere tvivlsomt, om klostret genvandt dispositionsretten over dronningens sjælegave i Halsnæs efter hendes død.

Nørlund har sammenlignet det antal godsgaver, som hhv. Sorø og Esrum fik under forskellige regenter. Han konstaterer, at antallet af godsgaver for begge klostres vedkommende faldt stærkt under Valdemar Atterdag. Under dronning Margrethe steg antallet af godsgaver til Sorø, hvorimod antallet af gaver til Esrum forblev på samme lave niveau som forud[434].

De enkelte godsgaver til Esrum var i denne periode som oftest små. Større godsgaver fik Esrum dog af Jens Jakobsen, som gav 1 mr. 5 penninge i Vejby, ½ mr. i Saltrup, 1 gård i Pårup og 1 gård i Bannebjerg, og af dronning Margrethe dels i Ods herred, dels i Halsnæs.

Kilderne til Esrums godshistorie i tiden 1350-1400 er fordelt i tidsrummet på en påfaldende måde. Hovedparten af de kilder, der omtaler godstransaktioner, stammer fra 1350'erne eller fra år 1400. Hvis man skal tro kilderne, får Esrum ikke nyt gods tilført mellem 1359 og 1398 – altså i næsten 40 år. Det er selvfølgelig muligt, at gods er kommet til klostret, uden at det har efterladt spor i kilderne, men alligevel må man nok se manglen på kilder til godserhvervelser som et udslag af periodens krise i landbruget.

Mange verdslige godsejere har sikkert haft svært ved at klare sig økonomisk. Vi ser, at Esrum i 1350'erne i hele 4 tilfælde måtte give godsejere lån mod pant i gods – hvoraf eet pant dog blev forvandlet til en sjælegave – og ingen af panterne er tilsyneladende blevet indløst. Måske har munkene heller ikke været særlig interesserede i at få godsgaver eller låne penge ud mod pant i gods, hvis det var vanskeligt at få jorden dyrket pga. manglen på arbejdskraft.

Ingen kilder nævner landsbynedlæggelser i denne periode, men det siger måske mere om kildematerialet end om forholdene på klostergodset. Imidlertid ser vi, at 1 brug i Dønnevælde er lagt øde mellem 1398 og 1497, og 2 andre brug i byen er rimeligvis nedsat i afgift. I 1400 var 1 gård i Hågendrup og 1 i Tollerup øde. I 1497 er gården i Hågendrup fortsat øde, mens gården i Tollerup vistnok atter er beboet. Måske er årsagen til disse ødelægninger den arbejdskraftmangel, som på landsplan synes at toppe o. 1400. For gårdene i Melby sogn kan sandflugt dog også tænkes at være årsag til ødelægningen[435].

Det kan også ses som tegn på krise i Esrum kloster, når pave Gregor 11. i 1377 tillader dronning Margrethe at lade liget af hendes mor, dronning Helvig, flytte fra Esrum til Sorø kloster, fordi Esrum trues af temmelig alvorlig ødelæggelse[436].

Esrum-brødrene var også mellem 1350 og 1400 part i nogle godskonflikter. Uoverensstemmelsen med Hartvig Krummedige om

Uggeløse blev løst til deres fordel, og det samme gjaldt striden med Torben Pedersens slægt om hr. Torbens halve hovedlod i Vejby. Derimod kan vi måske ane omridset af et nederlag for Esrum, hvis vi antager, at munkene gerne har villet beholde den sjælegave, som dronning Margrethe gav dem i Evetofte/Hågendrup. Måske har munkene ganske enkelt ikke kunnet fastholde den, måske er de blevet spist af med de 4 ottingsgårde i Hågendrup og Tollerup. Dronningens sjælegave er dog sikkert først kommet fra Esrum efter år 1400.

Klostrets godspolitik fulgte i anden halvdel af det 14. århundrede kun til en vis grad det hidtidige mønster med godssamling om hovedbesiddelser og afhændelse af strøgods. I klostrets kerneområde fik munkene øjensynligt kun en halvbolsgård i Saltrup, i Nørre Herlev erhvervede man resten af byen, og omkring Holløse fik man gods i Vejby og Tisvilde.

Derimod synes Esrum ikke før år 1400 at have haft en hovedbesiddelse i Halsnæs, som nyerhvervelser kunne slutte sig til. Men de to godsgaver i Melby sogn synes at komplettere hinanden og udgøre en lille, velarronderet godsenhed. Man kan derfor ikke i første omgang betegne godset på Halsnæs som strøgods.

Logikken er imidlertid svær at se, når brødrene siden afgav 3 bol minus 1½ øre i Evetofte og en brydegård i Hågendrup, men beholdt 1 øde og 2 beboede ottingsgårde i Hågendrup og 1 øde ottingsgård i Tollerup. Det bestyrker mistanken om, at munkene ikke frivilligt afstod Evetofte/Hågendrup-godset. Det gods, der herefter blev tilbage, og som Esrum beholdt frem til 1497, må betegnes som strøgods.

Så vidt jeg kan se, havde Esrum heller ikke haft gods i Ods herred før år 1400. Erhvervelsen af Egebjerg/Lestrup betød derfor nok, at arronderingen af det samlede klostergods blev ringere, men Egebjerg/Lestrup var i sig selv et lille, velarronderet gods og kan ikke betegnes som strøgods. Man kan spørge sig, hvorfor Esrum afhændede dette gods. Muligvis kan munkene have ønsket at få gods, der lå nærmere ved klostergodsets kerne. Imidlertid indeholder brevbogen ingen vidnesbyrd om mageskifte eller salg af dette gods, men alligevel må godset være afhændet, for det nævnes ikke i jordebogen 1497. Måske har ovennævnte Claus Meinstrup ikke været forpagter, men ejer af Egebjerg/Lestrup. Under alle omstændigheder forbliver afhændelsen af Egebjerg/Lestrup lidt af en gåde.

Vi har set, at klostret fik lidt decideret strøgods i Halsnæs. Det arronderede strøgods voksede med ejendomme i Sletelte, Pårup, Dønnevælde og Bannebjerg.

Vi har kun få oplysninger om, hvordan klostergodset blev drevet i denne tid. Om det hallandske og skånske gods får vi kun at vide, at det blev drevet af bryder, landboer og gårdsæder. På Sjælland er nogle af nyerhvervelserne tilsyneladende landbogårde – f.eks. Jakob Øvesens gods på hhv. 1 øre og 8 ørtug i Tisvilde, gårdene i Pårup og Bannebjerg, de 3 ottingsgårde i Hågendrup, ottingsgården i Tollerup og sandsynligvis også godset i Lestrup. Andet nyerhvervet gods var sikkert brydegods – således 5 pd.s gården i Hågendrup med dens 3 gårdsæder, de 3 små brydegårde i Dønnevælde og måske også Jens Jakobsens gods på 1 mr. 5 penninge i Vejby. I Egebjerg fik Esrum en mindre hovedgård, mens halvbolsgården i Saltrup måske blev drevet ligesom gårdene i Ludshøj.

Kilderne fortæller os intet om godssystemet på hovedmassen af klostrets gods. Men sandsynligvis var klostrets forhenværende grangier o. 1400 holdt op med at fungere som grangier. Kilderne omtaler i hvert fald intetsteds grangier eller lægbrødre. Nørre Herlev blev i 1395 bortforlenet til en verdslige godsejer. På dette tidspunkt var denne besiddelse givetvis ikke mere en grangie.

Iøvrigt kan man gætte på, at godssyste-

met på den del af godset, som klostret havde fået før 1350, har udvist samme brogede variation, som vi ser på det gods, der blev erhvervet mellem 1350 og 1400. Det har formodentlig været en blanding af større og mindre hoved- og brydegårde og større og mindre fæstegårde samt gårdsæder – i en række kombinationer såsom hovedgårdsdrift, brydegodssystem og fæstegodsdrift.

Grangier og brydegårde o. 1230 – o. 1400

Klostrets grangier omtales for sidste gang som grangier med navns nævnelse i pavebullen fra 1228. Nedenfor har jeg prøvet at undersøge, hvad der skete med hver enkelt grangie efter o. 1230. Jeg har især ønsket at få at vide, hvorledes hver enkelt af de forhenværende grangier var organiseret og blev drevet o. 1400, som jo er slutpunktet for denne artikel. Desværre svigter kildematerialet. Der findes ikke i brevbogen nogen kilde, der kan fortælle os, hvorledes de tidligere grangier blev drevet o. 1400.

Derimod rummer brevbogen nogle kilder, der kan fortælle os om godsstruktur og godssystem på de forhenværende grangier hundrede år senere. Det drejer sig især om klostrets jordebog fra 1497 og en notits fra 1512 om indtægterne af Esrums og Sorøs gods i Halland[437]. Ved at slutte tilbage fra disse kilder vil vi ganske vist ikke præcist kunne sige, hvorledes de tidligere grangier blev drevet o. 1400. Men vi vil kunne få et indtryk af, hvilken retning udviklingen i de tidligere grangiers godssystem havde, efter at grangiedriften var opgivet.

Esrum-grangien nævnes ikke i brevbogen efter 1228, men eksisterede nok alligevel som klostrets ladegård i hele tidsrummet frem til 1497 – og såmænd også derefter. I 1682 var denne ladegård på 114,36 td. htk.[438].

Heller ikke Villingerød-grangien omtales i brevbogen efter 1228. I 1497 var Villingerød iflg. jordebogen blevet til en landsby med 9 gårde, hvoraf 3 hver ydede 3 pd. 6½ skp. rug og holdt 1 fodernød, mens de 6 andre gårde hver gav 2 pd. 6½ skp. rug og holdt 1 fodernød. Der var således tale om en såkaldt reguleret landsby – dvs. en landsby, hvor gårdenes ydelser var gjort eensartede[439]. Grangien i Villingerød er åbenbart nedlagt i 1497. Måske er de 3 større gårde rester af denne grangie. Ladebo og Kirkholm er tilsyneladende blot forsvundet og optræder ikke efter 1228 i brevbogen.

Mellen 1228 og 1497 er Havreholm blevet omdannet til en landsby, der bestod af 6 lige store gårde, der hver ydede 5 td. havre og 1 pd. rug i landgilde, 1 lam, 1 gås og 4 høns som småredsel og 8 skp. havre for gæstning – samt nogle arbejdsydelser[440]. Også her er grangien altså forsvundet, og dens jord er givetvis blevet fordelt mellem byens gårde.

Heller ikke Borsholm omtales mellem 1228 og 1497 i brevbogen. I jordebogen er de oprindelige notitser om denne ejendom tilsyneladende blevet slettet. I stedet har en hånd fra det 16. århundrede indført 9 navne – formodentlig fæstere i byen. Derimod er der ikke anført noget om disse formentlige fæsteres ydelser[441].

Vi kan dog få et indtryk af Borsholms godsorganisation af en 50 år yngre kilde. Esrums abbed solgte nemlig i 1547 til Sander Leygel, borgmester i Helsingør, klostrets by Borsholm med hovedgård, 8 landbogårde og 2 gårdsædegårde[442]. Det ser altså ud til, at den forhenværende grangie i Borsholm ikke som grangierne i Villingerød og Havreholm er blevet nedlagt og udstykket, men derimod omdannet til en hovedgård. En del af Borsholms jorder blev jo endnu i 1547 drevet af en større gård. I klostrets brevbog nævnes adskillige gange mellem 1485 og 1497 væbneren Peder Ly, som øjensynligt boede på og forpagtede hovedgården Borsholm[443].

I Såne ejede klostret i 1497 en større gård, der gav 8 pd. korn i landgilde. Her var tilsyneladende ikke sket nogen opdeling af grangien, men i 1497 blev Såne velnok drevet som en mindre hovedgård[444].

Toelt omtales ikke efter 1228 i brevbogen. Denne grangie synes afhændet – måske til Æbelholt kloster, som i 1377 ejede gods i Toelt[445]. Når Esrum skilte sig af med Toeltgrangien, kunne jeg som før nævnt tænke mig, at grunden var, at Esrum ikke kunne blive enebesidder af Toelt.

Ulsig taler om, at der på dronnning Margrethes tid lå en væbnergård i Stenholt, og at denne tilhørte Esrum[446]. Formentlig henfører Ulsig med denne betegnelse til den tidligere grangie i Stenholt, der nok ikke har været stor. Når brevbogen i 1492 og 1496 omtaler hhv. Jens Bjørnsen og Niels Bjørnsen i Stenholt[447], må man regne med, at der er tale om forpagtere af gården.

Stenholt optræder imidlertid ikke i klostrets jordebog. 16. januar 1497 – formentlig før jordebogen blev affattet – indgik gården nemlig i et trekantet mageskifte mellem kong Hans, Poul Laxmand og klostret. Kongen og Poul Laxmand gav Esrum ialt 14 gårde i 8 landsbyer, mens klostret skødede hr. Poul 12 gårde i Tisvilde samt Byrtingsburgh, Fiælolt, gamle Grønholt, Stenholt og Stenholt mølle[448]. Kong Hans modtog ikke gods af Esrum.

Hvis ovennævnte mageskifte har været nogenlunde ligeligt, bestyrker det formodningen om, at Stenholt på dette tidspunkt ikke kan have været nogen stor ejendom. Derfor kan man godt blive noget forbavset, når Trap omtaler Stenholt som en hovedgård og fortæller, at Stenholts ejer – Thale Ulfstand – i 1560 mageskiftede Stenholt til kronen til gengæld for Bosjökloster[449]. Det ser imidlertid ud til, at Stenholt først blev gjort til en sædegård, efter at Esrum havde afstået ejendommen. Det skete formentlig i første halvdel af det 16. århundrede. I et brev fra 14. august 1541 giver kongen nemlig fru Birgitte, Peder Laxmands efterleverske, frihed for kongeskat og anden tynge for ugedagsmænd til Stenholt, som er »nu nylligen opbygt och icke tilfornne hafver verit sedegaard«[450].

Efter 1228 har vi først nye oplysninger om Holløse fra 1495, og disse er endda meget sparsomme. I dette år overdrog klostret Holløse og 2 gårde i Skåne til Poul Laxmand og fik herfor af ham 30 gårde og gårdsæder samt 1 mølle. Dette gods lå i 9 landsbyer[451]. Dokumentet meddeler os intet om Holløses godsstruktur i 1495, og vi kan således ikke se, om grangien i Holløse var blevet nedlagt og udstykket, eller om en del af byens jord fortsat blev drevet af en større gård.

I 1228 ejede Esrum ikke al jord i Nørre Herlev. Grangien dér var altså i samme situation som grangien i Toelt. Men hvor godset i Toelt øjensynligt blev afhændet, skete det modsatte i Nørre Herlev. Her mageskiftede munkene sig til Slangerup-nonnernes gods mod at give dem Esrums gods i Blovstrød[452]. I 1497 er Nørre Herlev en reguleret landsby, hvor 14 landbogårde yder lige meget, og hvor to 6 pd.s gårde rimeligvis er rester af den eller de grangie(r), som tidligere lå i byen[453]. I 1395 skriver Niels Ågesen Jernskæg sig af Herlev, og i 1429 omtales Niels Olufsen af Nørre Herlev[454]. Begge har sikkert haft Nørre Herlev i forlening af klostret.

Efter 1228 er kilderne tavse om Morup indtil 1445. I dette år kvitterer Esrums abbed Bernardus for at have modtaget den årlige landgilde for Morup af Åge Axelsen Thott[455]. Munkene har altså på den tid foretrukket af udleje det hallandske gods frem for selv at drive det. Åge Axelsen koncentrerede netop sine godserhvervelser til Halland – især Årstads og Faurås herreder. Fra 1464 havde han Varberg slot og len med Nordhallands købstæder som pantelen på livstid[456]. Hans forpagtning af Morup passer godt ind i dette mønster.

Et lille indblik i Morup-godsets størrelse

og driftsform giver den føromtalte notits, som redegør for indtægterne af Esrums gods i Halland for året 1512. Det fremgår heraf, at klostret havde 45 landboer i Halland, hvilket må siges at være et betragteligt antal – også i forhold til klostrets sjællandske gods, der i 1497 var på 311 fæstegårde[457].

Umiddelbart vil man måske være tilbøjelig til at tvivle på, at Esrum har haft så meget gods i Halland, men 1512-notitsens oplysninger bekræftes fra anden side: Fra 1561 til 1586 havde Eiler Grubbe det gamle klostergods Morup i forlening under benævnelsen »Morup len«. 1586-89 og igen fra 1591 lå Morup len under Varberg len, og i jordebogen for Varberg len for 1591/92 opregnes under overskriften »Thette Effterskreffne guodtz haffde Eiiller grubbe vdy forlænning – Morup lehn« 44 fæstere – inklusive Munkegården[458].

Munkegården indtog iflg. 1512-notitsen en særstilling på det hallandske gods, fordi den ikke gav biskopstiende, men derimod altid holdt gæsteri, dvs. at den ikke som landboerne havde fået gæsteriet afløst med en pengeydelse. Hver af landboerne ydede 2 dages arbejde – rimeligvis til Munkegården[459]. Den forhenværende grangie – Munkegården – fungerede altså, så vidt det kan ses, i 1512 som hovedgård med tilliggende fæstegods.

Wfholt omtales ikke efter 1228.

En stadig større del af klostergodset blev, som vi har set, dyrket under brydegodssystemet. Nedenfor har jeg ligesom for grangiernes vedkommende undersøgt, hvad der skete med hver enkelt af de brydegårde, som vi kan se, at klostret erhverver frem til o. 1400. Kildematerialet gør det også her umuligt at sige konkret, hvordan disse ejendommes godssystem var o. 1400. Også her må jeg slå mig til tåls med at undersøge senere kilder – først og fremmest jordebogen fra 1497 – og herudfra danne mig et indtryk af, hvordan situationen kan have været o. 1400.

Mellem 1382 og 1397 omtales en Peder Pedersen Steen (Due) til Huseby[460]. Det må betyde, at munkene i slutningen af 1300-tallet ikke selv drev denne ejendom, men havde bortforlenet den. Iflg. jordebogen bestod Huseby og Skærød af hver 7 gårde,

Esrum klosters smukke økonomigård, hvis vestlige del stammer fra sidst i 1300-tallet og den østlige fra ca. 1450, er den eneste til vore dage bevarede klosterbygning. Tegning fra J.B. Løffler.

som alle ydede det samme i landgilde[461]. Den brydegård, som vi har formodet lå i Huseby i 1223, var altså i 1497 nedlagt og udstykket. Hvornår brydegården er nedlagt, og hvornår reguleringen er foretaget, kan man ikke sige noget om. At Huseby i 1304 ligesom Skærød betegnes som en landsby kan ikke tages som indicium for, at brydegården allerede da var nedlagt[462].

Iøvrigt fortæller kilderne kun lidt om godsudviklingen på de brydegårde, som klostret fik før o. 1400. Esrum afhændede givetvis den brydegård i Oppe Sundby, som Ingerd Pedersdatter gav det i 1341. Det samme er formodentlig tilfældet med den 5 pd.s gård i Hågendrup, som dronning Margrethe skænkede.

Da Jon Jonsen Lille i 1306 gav klostret landsbyen, Uvelse, var der i byen 1 større og 1 mindre brydegård. Jordebogen kan imidlertid ikke fortælle os, hvad der er sket med dem. Under Uvelse noterer den nemlig blot en række navne på fæstere uden yderligere oplysninger[463].

Resultatet af klostrets godssamling i Vejby var, at det iflg. jordebogen havde 14 fæstere her. Det må betyde, at i hvert fald hovedparten af byen var i Esrums besiddelse i 1497[464]. Vejby var imidlertid ikke i 1497 en reguleret landsby som f.eks. Huseby. De enkelte bønder havde vidt forskellige afgiftsforhold, hvilket sandsynligvis afspejler det forhold, at klostret gennem o. 150 år havde samlet gods fra flere forskellige godsejere, som har haft hver deres individuelle fæsteordninger på deres gods. Måske har en regulering ikke været gennemførlig, fordi klostret ikke ejede hele byen.

3 af fæsterne i Vejby betegnes i 1497 som bryder, men også deres ydelser er indbyrdes helt forskellige – måske fordi de førhen har tilhørt hver sit verdslige brydegods. Den ene af disse tre brydegårde er velnok den, som Peder Mogensen gav klostret i 1339, mens den anden måske var en del af det gods, som Jens Jakobsen skænkede i 1354. Det er dog ikke muligt at udpege præcist, hvilke af de 3 brydegårde, der omtales i 1497, der kan være tale om. Selvom de 3 gårde i 1497 blev drevet af såkaldte bryder, har de formentlig blot fungeret som større fæstegårde.

I Dønnevælde fik Esrum i 1398 af Peder Lykke 3 brydegårde på ialt 9 øre skyldjord. Allerede da var disse brydegårde små, men i 1497 var de 2 øjensynligt reduceret til almindelige fæstegårde, mens den tredje lå øde[465].

Sammenfatning

O. år 1500 havde klostret i stedet for grangier dels nogle regulerede landsbyer – nemlig Villingerød, Havreholm og Nørre Herlev – og dels nogle større gårde – nemlig ladegården ved Esrum, Borsholm, Såne, Munkegården i Morup samt to større gårde i Nørre Herlev. Disse større ejendomme synes ofte at have været bortforpagtet. Vi ser endvidere, at også Huseby, der sikkert oprindeligt havde været en brydegård, o. 1500 er nedlagt, og at Huseby ligesom Skærød er blevet gjort til en reguleret landsby. I Vejby og Dønnevælde finder vi rester af brydegårde, som i hvert fald for nogles vedkommende er blevet formindsket, og som sikkert alle fungerede som større eller almindelige fæstegårde.

Hvorledes kan vi nu fra det her opridsede billede af godsorganisationen på nogle af de tidligere grangier og brydegårde o. år 1500 slutte noget om stituationene hundrede år før? C.A. Christensen peger på årene lige efter år 1400 som det tidsrum, hvor folkemanglen og ødelægningen kulminerede på landsplan[466]. Nu er det ganske vist farligt at slutte fra nogle generelle tendenser til lokale forhold, men den godsorganisation, som vi møder o. 1500 på de forhenværende grangier og brydegårde, kan tolkes som et resultat af, at også Esrum kloster var blevet berørt af landbrugskrisen. Vi kan ikke sige nøjagtigt, hvornår krisen har gjort det nød-

vendigt for klostret at ændre klostergodsets organisation og driftsform, men i slutningen af 1300-tallet og begyndelsen af 1400-tallet var ændringer formodentlig enten undervejs eller i færd med at blive sat i værk.

Det kan ses som resultat af krisen, at godsledelsen har måttet nedlægge grangierne Villingerød og Havreholm samt brydegården i Huseby og omdanne dem til fæstegårds. Årsagen kan have været mangel på arbejdskraft til at drive disse ejendomme. Måske er reguleringen af landsbyerne sket i forbindelse med nedlæggelsen af grangie- og brydegodset – det kan vi ikke vide. Men under alle omstændigheder må reguleringen have betydet, at det er blevet nemmere at administrere fæstegodset. Fæsteforhold som f.eks. i Vejby må derimod have været besværlige at administrere. Mens altså nedlæggelsen af grangie- og brydegodset sikkert var sket, fordi der var krise i klostrets godsdrift, kan reguleringen ses som godsledelsens forsøg på at effektivisere administrationen af fæstegodset.

Formindskelsen af grangien Stenholt og de to brydegårde i Dønnevælde samt ødelægningen af den tredje brydegård i Dønnevælde kan også ses som udslag af krisen. Hertil kommer, som vi tidligere har set, at der år 1400 var 2 øde ottingsgårde i hhv. Hågendrup og Tollerup.

Det forhold, at klostret begyndte at udleje gods, kan også være et tegn på, at Esrum har mærket krisen. Lekai skriver, at en klosterøkonomi, der alene baserede sig på landbrug, altid ville være ustabil på trods af al planlægning. Allerede i 1200-tallet begyndte cistercienserklostre derfor at sprede deres økonomiske aktiviteter og herunder at udleje gods. Udlejning af gods løste iflg. Lekai en række problemer for et kloster, men først og fremmest sikrede det klostret en mere stabil økonomi gennem faste årlige lejeindtægter[467]. Udlejning af gods var således ikke kun et krisetegn. Munkene har sikkert ofte set deres fordel i, at de slap for den praktiske ledelse af godsdriften og alligevel kunne modtage en fast årlig indtægt af godset.

Første gang kilderne til Esrums godshistorie fortæller om godsudlejning, er, da Niels Manderup i 1347 for sin livstid forpagter Esrums gods i Smørumovre og Hyllinge. Her var tale om fjerntliggende og mindre vigtigt gods, men i slutningen af 1300-tallet ser vi klostret udleje et par af sine hovedejendomme, nemlig Huseby og Nørre Herlev. Munkene må altså have fundet det mere fordelagtigt at bortforlene disse ejendomme mod en årlig leje end selv at drive dem.

Det er vanskeligere at bedømme de arrangementer, hvorved klostret i år 1400 tilbagegav dronning Margrethe hendes sjælegaver i Ods herred og Halsnæs. Åbenbart blev klostret sikret en fast årlig indtægt af disse godser, men det måtte til gengæld give afkald på selv at bestemme, hvem der skulle have godset i forpagtning. Dette betød måske i sidste ende, at godset – og vel dermed også lejeindtægten – gled fra klostret. I det 15. århundrede ser vi Esrum bortforlene forhenværende grangier som Morup, Borsholm, Stenholt og Nørre Herlev, men også senere erhvervet gods som Uvelse, Uggeløse, Lindholm og Mørdrup[468].

Måske kan man også se den stigende interesse, som klostret især i anden halvdel af 1400-tallet udviste for at erhverve sig købstadsgods, som et led i klostrets bestræbelser på at sprede sine økonomiske aktiviteter og dermed stabilisere sin økonomi. I 1400-tallet erhvervede Esrum sig gods i Søborg[469], Roskilde[470], Helsingør[471], Hälsingborg[472], København[473] og Slangerup[474].

Vi må altså formode, at klostergodset i slutningen af det 14. og begyndelsen af det 15. århundrede har mærket krisen. Det er umuligt at fastslå, hvor alvorligt krisen berørte klostergodset, men den har efter alt medført en omstilling af klostrets godsdrift.

Konklusion

Der synes at have været en kraftig tilvækst til klostergodset fra klostrets grundlæggelse og frem til o. 1230. I sidste halvdel af det 13. århundrede blev godsgaverne almindeligvis mindre, og godset voksede langsommere end før. Imidlertid sker der i første halvdel af 1300-tallet øjensynligt atter en forøgelse af godstilvæksten, og klostret modtager flere store godsgaver. I sidste halvdel af århundredet synes godstilvæksten i lang tid helt at være gået i stå, men omkring århundredeskiftet fik klostret igen et par store godsgaver, som det dog snart igen synes at miste.

Den mest almindelige måde, hvorpå klostret fik gods, var ved, at dets velyndere gav det sjælegaver. Her var munkene tilsyneladende gode til at få deres velgørere til at skænke dem gods, som kunne slutte sig bekvemt til det øvrige klostergods. Når endelig klostret en gang imellem modtog gods, der lå langt fra andre af dets besiddeelser, blev det som oftest mageskiftet bort til fordel for nærmereliggende gods.

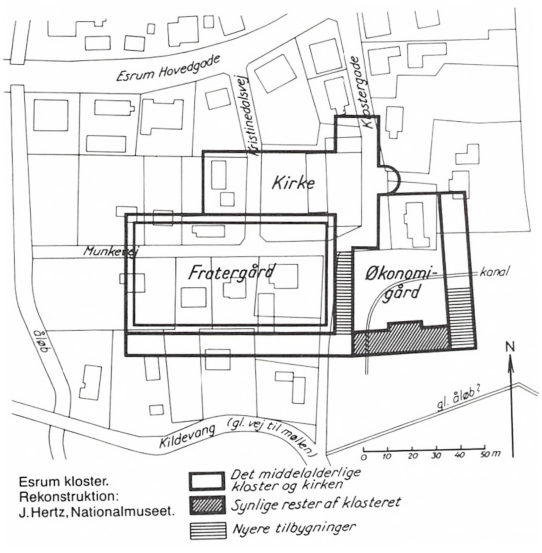

Rekonstruktion af Esrum klosters beliggenhed i forhold til det nuværende Esrum.

Allerede fra klostrets tidligste tid erhvervede det også gods ved køb. I 1100-tallet synes munkene helt eller delvist at have købt gods i Tjæreby, Vrmisruth og Stenholt, og i 1200-tallet købte man gods i Borup, Hallendrup, Brethas, Arløgsbørnruth og Snostrup. Cistercienserordenens ordensregel synes således ikke at have forhindret munkene i at købe gods.

Klostret fik også meget gods ved at låne penge ud mod pant i gods. Første gang kilderne omtaler noget sådant er, da Esrum tager Huseby og Skærød som pant for et lån til Niels Grevesøn. I eet tilfælde ser vi, hvordan et godspant blev forklædt som sjælegave – måske for at munkene kunne undgå at blive anklaget for åger.

Klostret fik endelig også gods ved at mageskifte sig til det. Formålet med at mageskifte var altid på een eller anden måde at forbedre godsets arrondering.

Esrums godssamling i Vejby viser os, hvor vedholdende og målbevidst munkene kunne arbejde på at samle gods i en by. Der skulle en række godstransaktioner over et tidsrum på o. 150 år til, før Esrum o. 1497 var kommet i besiddelse af det meste – hvis ikke alt – gods i Vejby.

Esrums godshistorie må få een til at se mere kritisk på dogmet om, at klostre kun sjældent afhændede gods, som de een gang havde erhvervet. Vi ser, at Esrum ganske hyppigt afhændede gods i forbindelse med mageskifter. Munkene synes også at have solgt gods (Snostrup), og andet gods blev tabt i godstrætter eller afstået for at rejse penge. Når munkene selv kunne bestemme, afhændede de øjensynligt helst strøgods.

Før 1300 var klostrets godspolitik præget af to kendemærker: 1) man samlede gods omkring hovedbesiddelserne, og 2) man afhændede strøgods. Efter 1300 – og især efter 1350 – blev denne godspolitik gennemført med mindre konsekvens. I 1300-tallet be-

holdt Esrum et vist strøgods – især arronderet strøgods – ligesom munkene øjensynligt afhændede en del gods, som ikke kan kaldes strøgods.

Esrum klosters gods var forbavsende velarronderet gennem hele det undersøgte tidsrum, selvom godstilvæksten hovedsagelig skete ved donationer fra velgørere. Man kan naturligvis sige, at erhvervelsen af f.eks. Morup forringede arronderingen af det samlede klostergods. Men Morup blev hurtigt selv et velarronderet gods. På samme måde skete godstilvæksten på Sjælland ved, at der opstod en række mindre godser – først og fremmest grangier – som i sig selv oftest var velarronderede.

I jordebogen fra 1497 optræder en hel del gods, som ikke bliver omtalt i kilderne før 1497[475]. Vi ved ikke, hvornår klostret erhvervede dette gods. Det kan lige så godt være sket før som efter år 1400. Størstedelen af dette gods lå i Tikøb sogn i nærheden af godskernen. Selvom noget af dette gods måtte være erhvervet før år 1400, bestyrker det kun det indtryk, at klostergodset var velarronderet.

Det er dog alligevel meget tænkeligt, at klostret i det undersøgte tidsrum har haft mere strøgods, end det fremgår af kortene. Esrum kan gennem tiden have ejet en del gods – herunder strøgods – hvorom vi intet ved, fordi adkomstbreve på dette gods enten aldrig har eksisterret eller er fulgt med godset til dets nye ejer, når Esrum afhændede det. Alt i alt vil jeg dog mene, at kortene giver et ganske troværdigt rids af godsets arrondering.

Da Aksel E. Christensen i 1938 undersøgte landsbynedlæggelserne i Frederiksborg amt, fandt han, at det fortrinsvis var yngre landsbyer, der var blevet nedlagt, nemlig ca. 36% af de yngre landsbyer i amtet, som omtales i FAS. Blandt de ældre landsbyer var nedlæggelserne minimale[476].

Så vidt jeg kan se, kan man opdele landsbynedlæggelserne i 2 grupper efter årsagen til nedlæggelsen. I 1100-tallets slutning og begyndelsen af 1200-tallet ser vi munkene nedlægge landsbyer, for at klostret kunne oprette eller udvide sine grangier. Disse landsbynedlæggelser var udtryk for, at godsledelsen ønskede at omlægge godsdriften i overensstemmelse med ordensreglens bestemmelser. Yngre landsbyer har givetvis haft større risiko for at blive nedlagt end ældre, men på Esrums gods var det i klostrets første århundrede i høj grad hensynet til grangiedriften, der afgjorde, om en landsby blev nedlagt[477].

Under 1300-tallets landbrugskrise var årsagen til landsbynedlæggelser derimod som oftest folkemangel. Denne type landsbynedlæggelser optræder ikke i kilderne til Esrums godshistorie. Dette siger måske mest om kildematerialets utilstrækkelighed, og vi kan ikke gå ud fra, at sådanne landsbynedlæggelser ikke forekom på klostergodset, blot fordi vi ikke har kildebelæg for det.

Vi har også fundet tilfælde af mindre ødelægning, nemlig 2 øde ottingsgårde i hhv. Hågendrup og Tollerup og formindskelse af 3 små brydegårde i Dønnevælde. Herudfra kan dog ikke sluttes noget som helst om omfanget af eller årsagen til nedlæggelsen af enkelte brug på klostergodset.

I slutningen af 1300-tallet og begyndelsen af 1400-tallet har klostret formentlig været berørt af den senmiddelalderlige landbrugskrise. Denne antagelse kommer jeg til, når jeg noterer mig, at Esrum på et tidspunkt har været nødt til at nedlægge tre af sine hovedbesiddelser og opdele dem i fæstegårde. Når munkene tilsyneladende stadig hyppigere udlejer deres hovedejendomme, kan grunden være, at de ville stabilisere klostrets økonomi, som måske var svækket af krisen. Det kan dog også være, fordi munkene så deres fordel i at overlade den praktiske drift af deres ejendomme til forpagtere, mens de selv stadig kunne få en fast indtægt heraf. Det er umuligt at sige, hvor hårdt krisen ramte klostergodset.

Så vidt jeg har kunnet konstatere, har ingen af de driftssystemr, som vi træffer på klostergodset, på noget tidspunkt eksisteret i renform. Klostergodset er f.eks. aldrig udelukkende blevet drevet om grangiegods. Flere forskellige driftsmåder har gennem lang tid eksisteret sammen på klostergodset. Grangiesystemet har dog givetvis været den dominerende driftsmåde i 1100-tallet og første halvdel af 1200-tallet. Vi ser, hvorledes antallet af grangier vokser fra 1 i 1158 over ca. 7 i 1178 til 10 i 1211 og – måske – 13 i 1228. Men også i 1100-tallet er noget af Esrums gods blevet dyrket af landboer, dvs. som fæstegods.

Jeg mener at have fundet 3 typer grangier – eller måske snarere grangier på 3 udviklingsstadier – nemlig 1) store, velarronderede grangier som f.eks. Villingerød, 2) små, velarronderede grangier som f.eks. Havreholm og 3) grangier med dårligere arronderet tilliggende af torper, som ikke er blevet nedlagt – f.eks. Borsholm.

Jeg har ikke fundet belæg for den af Badino fremførte opfattelse, at munkene allerede fra o. 1178 skulle have begyndt at afvikle grangiesystemet. Jeg kan heller ikke tilslutte mig McGuire, der synes at mene, at Esrum fra 1211 begynder at omdanne grangier til fæstegods. Når bryder først nævnes i en kilde fra 1259, mens lægbrødre endnu optræder i en kilde fra 1268, tager jeg det som tegn på, at grangiesystemet i hovedagen endnu fungerede efter hensigten i 1200-tallets første halvdel.

Efter 1228 oprettede klostret – så vidt vi kan se – ikke nye grangier, og grangiesystemet begynder sikkert fra midten af det 13. århundrede at tabe terræn. Vi har belæg for, at der endnu kort efter år 1300 fandtes grangier på klostergodset, men o. 1350 må grangiedriften være stærkt på retur, hvis den ikke er helt afviklet. Grangiedriften blev dog ikke bare afløst af fæstegodsdriften. Nogle grangier blev ganske vist nedlagt og opdelt i fæstegåde, men andre blev givetvis drevet videre som hoved- eller brydegårde – sikkert ofte af en forpagter. Grangiedriften var formentlig i hovedsagen afviklet, før den senmiddelalderlige krise for alvor satte ind.

I 1200-tallet – sikkert især fra anden halvdel af århundredet – vinder brydegodssystemet større udbredelse på klostergodset. Det skyldes sikkert, at munkene modtog mange godsgaver, der bestod af brydegods, og at de efterhånden lod være med at gribe ind og omdanne godsgavernes driftssystem. Men senere hen blev en del grangiegods formentlig også omskabt til brydegods (Stenholt, de to større gårde i Nørre Herlev). Mens grangiedriften var ved at blive afviklet i første halvdel af det 14. århundrede, modtog klostret øjensynligt fortsat meget brydegods. Brydegodsdriften kom dog tilsyneladende også i krise – men åbenbart senere end grangiedriften. Fra o. 1497 har vi vidnesbyrd om, at også brydegods er blevet nedlagt og omdannet til fæstegods.

Endelig vinder fæstegodssystemet efterhånden frem på klostergodset, dels fordi klostret især i 1300-tallet fik en del strøgods, dels pga. udstykning af grangie- og brydegods. Fæstegodset bestod øjensynligt ikke kun af almindelige landbogårde. Også halvbolsgårde som de 3 brug i Ludshøj fungerede som en slags større fæstegårde. Fæstegods har dog givetvis eksisteret på klostergodset gennem hele det undersøgte tidsrum – men det blev formentlig ikke det dominerende godssystem før allertidligst i anden halvdel af det 14. århundrede og måske først efter år 1400.

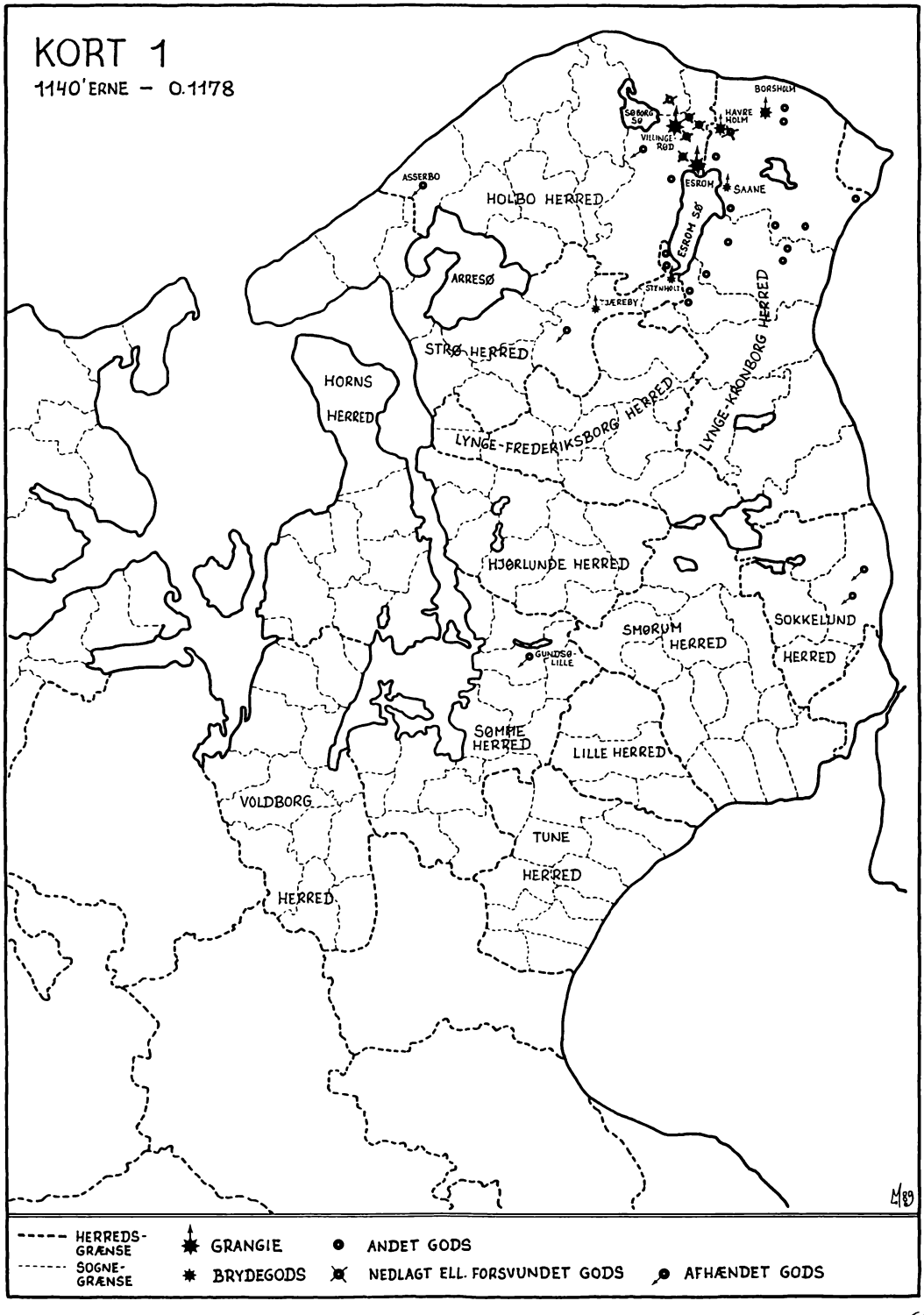
KORT 1
1140'ERNE – 0.1178
BORSHOLM
SØBORG SØ
HAVRE HOLM
VILLINGE-RØD
ESROM
SAANE
ASSERBO
HOLBO HERRED
ESROM SØ
ARRESØ
STENHOLT
JÆREBY
STRØ HERRED
HORNS HERRED
LYNGE-KRONBORG HERRED
LYNGE-FREDERIKSBORG HERRED
HJØRLUNDE HERRED
SMØRUM HERRED
SOKKELUND HERRED
GUNDSØ LILLE
SØMME HERRED
LILLE HERRED
VOLDBORG HERRED
TUNE HERRED
HERREDS-GRÆNSE
SOGNE-GRÆNSE
GRANGIE
BRYDEGODS
ANDET GODS
NEDLAGT ELL. FORSVUNDET GODS
AFHÆNDET GODS

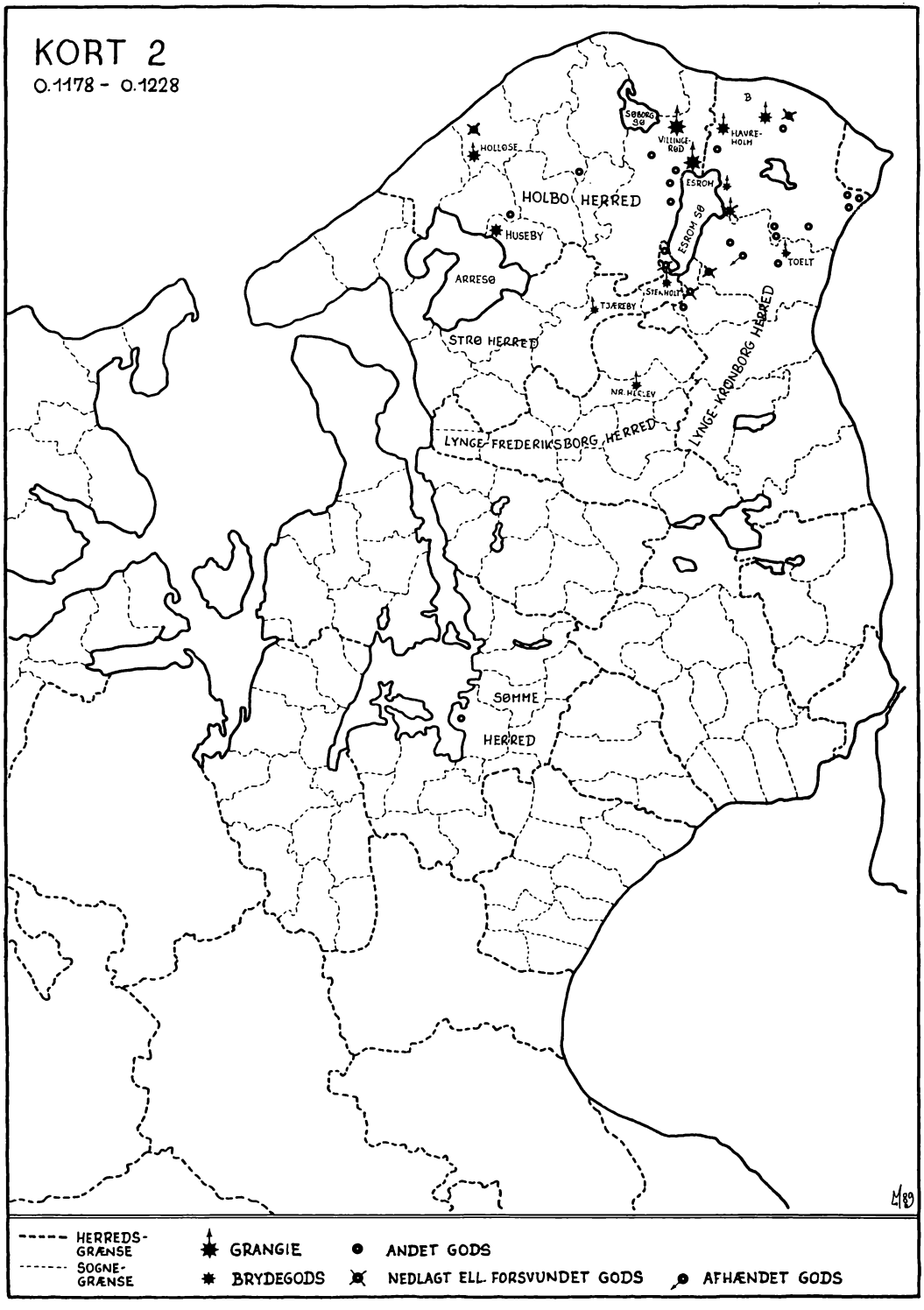
KORT 2
0.1178 - 0.1228
SØBORG SØ
VILLINGE-RØD
HAVRE-HOLM
HOLLOSE
HOLBO HERRED
ESRØM
ESRØM SØ
HUSEBY
TOELT
ARRESØ
STENHOLT
TJÆREBY
STRØ HERRED
NR. HØGLEV
LYNGE-KRONBORG HERRED
LYNGE-FREDERIKSBORG HERRED
SØMME HERRED
HERREDS-GRÆNSE
SOGNE-GRÆNSE
GRANGIE
BRYDEGODS
ANDET GODS
NEDLAGT ELL. FORSVUNDET GODS
AFHÆNDET GODS

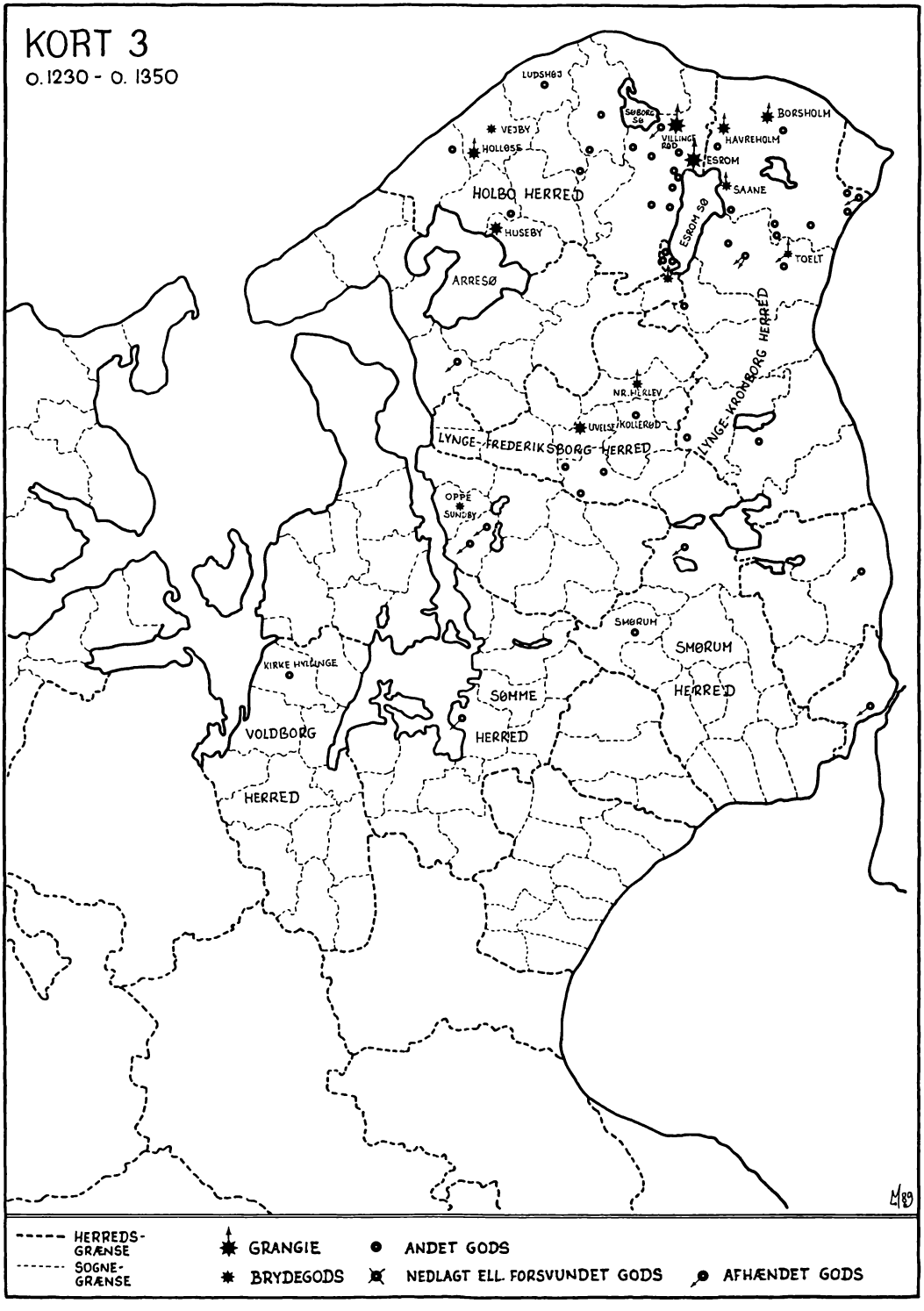
KORT 3
o. 1230 - o. 1350
LUDSHØJ
SOBORG SØ
VEJBY
HOLLØSE
VILLINGE RØD
BORSHOLM
HAVREHOLM
ESROM
SAANE
HOLBØ HERRED
HUSEBY
ESROM SØ
TOELT
ARRESØ
LYNGE-KRONBORG HERRED
NR. HELSLEV
UVELSE
KOLLERØD
LYNGE-FREDERIKSBORG-HERRED
OPPE SUNDBY
SMØRUM
SMØRUM HERRED
KIRKE HYLLINGE
SØMME HERRED
VOLDBORG HERRED
HERREDS-GRÆNSE
SOGNE-GRÆNSE
GRANGIE
BRYDEGODS
ANDET GODS
NEDLAGT ELL. FORSVUNDET GODS
AFHÆNDET GODS

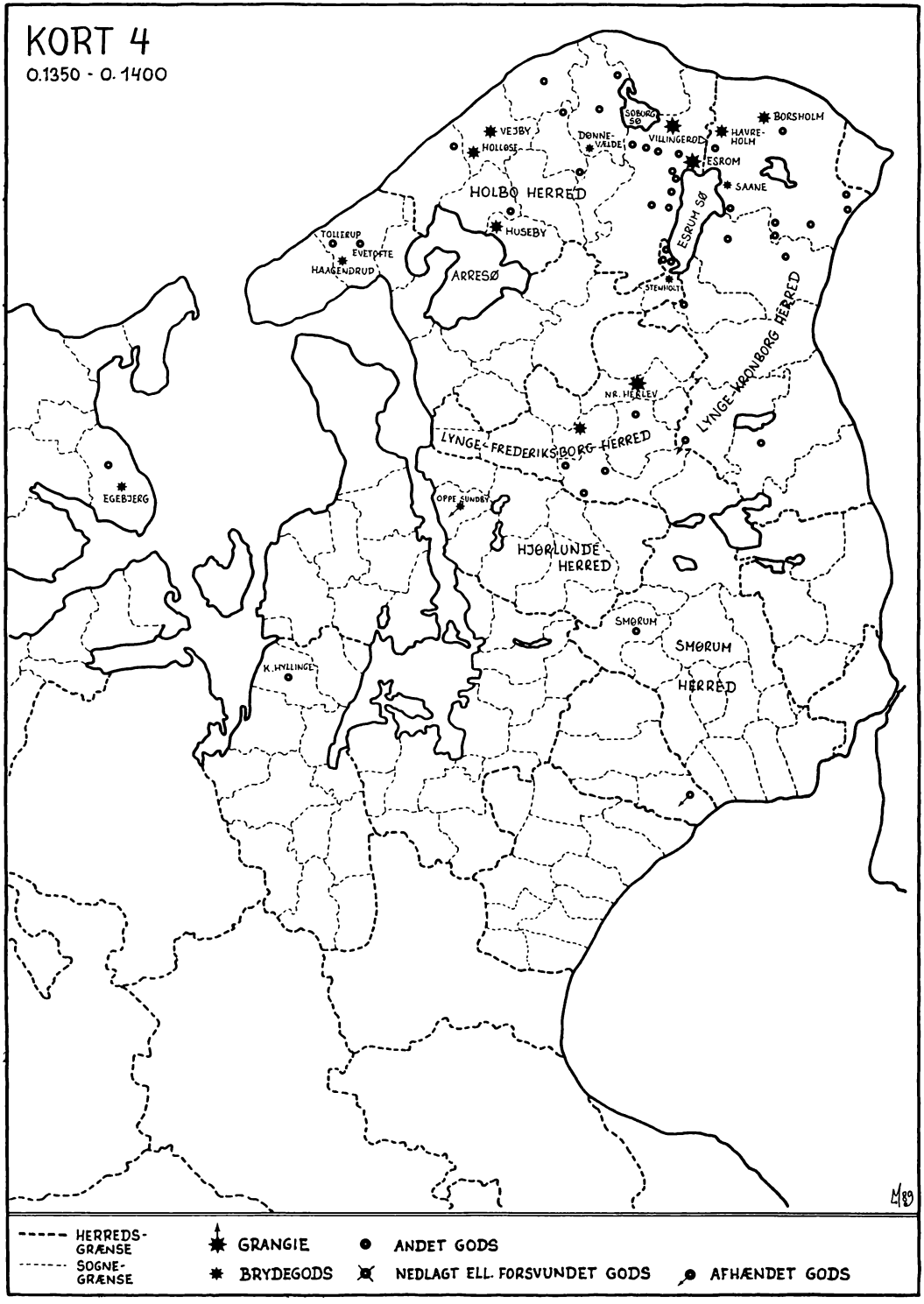
KORT 4
0.1350 - 0.1400
VEJBY
HOLLØSE
DØNNE-VÆLDE
SØBORG SØ
VILLINGERØD
HAVRE-HOLM
BORSHOLM
ESRUM
SAANE
HOLBØ HERRED
ESRUM SØ
HUSEBY
TOLLERUP
EVETOFTE
HAAGENDRUP
ARRESØ
STENHOLT
LYNGE-KRONBORG HERRED
NR. HERLEV
LYNGE-FREDERIKSBORG HERRED
EGEBJERG
OPPE SUNDBY
HJØRLUNDE HERRED
SMØRUM
SMØRUM HERRED
K. HYLLINGE
HERREDS-GRÆNSE
SOGNE-GRÆNSE
GRANGIE
BRYDEGODS
ANDET GODS
NEDLAGT ELL. FORSVUNDET GODS
AFHÆNDET GODS

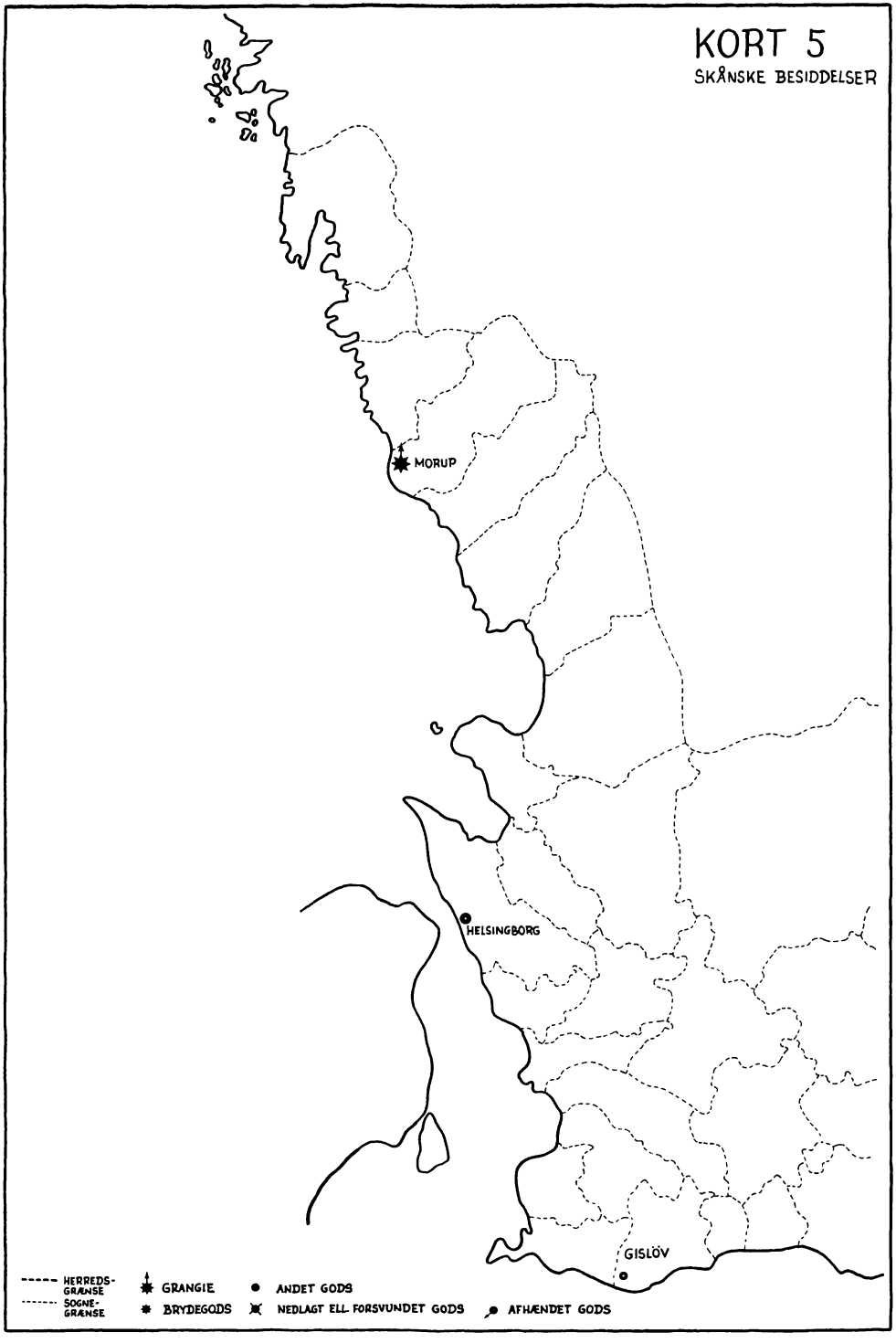
KORT 5
SKÅNSKE BESIDDELSER
MORUP
HELSINGBORG
GISLÖV
HERREDS-GRÆNSE
SOGNE-GRÆNSE
GRANGIE
BRYDEGODS
ANDET GODS
NEDLAGT ELL. FORSVUNDET GODS
AFHÆNDET GODS

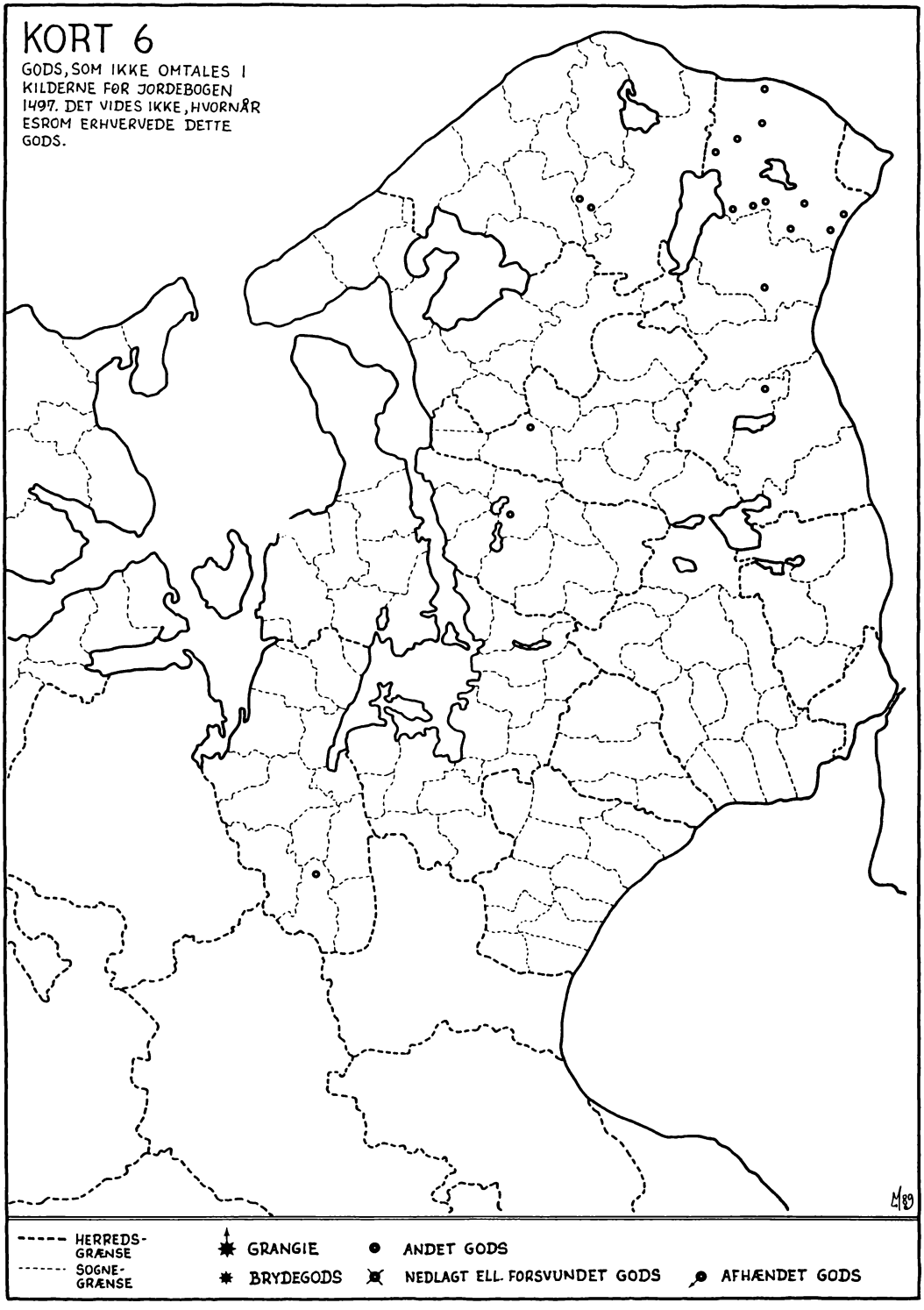
KORT 6
GODS, SOM IKKE OMTALES I KILDERNE FØR JORDEBOGEN 1497. DET VIDES IKKE, HVORNÅR ESROM ERHVERVEDE DETTE GODS.
4/89
HERREDS-GRÆNSE
SOGNE-GRÆNSE
GRANGIE
BRYDEGODS
ANDET GODS
NEDLAGT ELL. FORSVUNDET GODS
AFHÆNDET GODS

Noter

1. Papirhåndskrift i kvart, kaldet Codex Esromensis, Kgl. Bib. E. donation variorum 4to nr. 140. Udg. af O. Nielsen, Kbh. 1880-81. Genudg. Kbh. 1973. Jvf.: Jexlev, 1973, 279.
2. Codex, II, XI-XII.
3. Codex, IV.
4. Mackeprang, 58. McGuire, 1982, 22-23.
5. Codex nr. 68: Rigsarkivet, gl. sign.: Esrum 10. Codex nr. 133: Rigsarkivet, gl. sign.: Kbh. gårde 78.
6. Codex, V-VI. Det er dog iflg. O. Nielsen en vis Franciscus Roberti – notar for den pavelige legat – der rent faktisk har skrevet den nævnte bekræftelse.
7. Atlas, bd. 1, 132-33: Kort over sjællandske retskredse 1686. Målestokforhold 1:320.000. Atlas över Sverige, 133-34. Skala 1:1.000.000.
8. Atlas, bd. 2, 12, der citerer Steenstrup, 1894-95, 366, for denne opfattelse. Jvf.: Marstrand, 509.
9. H. Olrik, 1921, 210-15, 217-18.
10. H. Olrik, 1921, 215-16, Olsen, 1961b, 26-29. Aakjær, 1955, 48. Trap, III:1, 96, antager dog, at Lynge herred i gejstlig henseende blev delt allerede før 1500.
11. Aakjær, 1955, 48. Trap, III:1, 186. Jeg er usikker på, hvorledes Nødebo sogn var forbundet med Strø herred, idet jo Frederiksborg slotssogn på 1682-kortet synes at »ligge i vejen«. Jeg har angivet forbindelsen ved en stiplet linie. Jvf.: McGuire, 1973, modsat s. 144.
12. Atlas, bd. 1, 9. Trap, III:1, 253. Aakjær, 1955, 48. Ulsig, 1968, kort 5, afbilder derimod Ølstykke herred, som det så ud efter 1562, skønt kortet skal illustrere forhold i 12-1300-tallet.
13. Trap, II:3, 936, 985. Aakjær, 1955, 49. Atlas, bd. 2, 23.
14. Ulsig, 1968, kort 5, arbejder også for det 13. og 14. århundredes vedkommende med de delte Strø og Lynge herreder.
15. Atlas, bd. 2, 11-12, 20.
16. Daugaard, 222-223. Helveg, 357. H. Olrik, 1895, 28, sstds. note 1. Rugaard, 5. Stenfeldt, 83. L. Weibull, 213. Lorenzen, 1933, 269. Samme, 1941, 133-34. Koch, 1934-36, 516, 525. Smidt, 65. V. Christensen, 38. Trap, III:1, 149. Badino, 8-9. Olsen, 1961b, 45-47. Garner, 36, 73. Jexlev, 1973, 277. A.E. Christensen, 1977, 315.
17. Codex nr. 6. DD I:6 nr. 76: »villas...quas fratres dictum monasterium, antequam Cisterciensium fratrum instituta susciperet, possidebat.«
18. Skyum-Nielsen, 120. DRB I:6 nr. 76 note 3. McGuire, 1973, 125, og 1982, 50, tilsluttede sig Skyum-Nielsens position, men tog iflg. Nyberg 315-16, senere afstand herfra og tilsluttede sig den ældre opfattelse.
19. F.eks. stadfæster pave Lucius 3. 1184, at klostret ejer en række landsbyer, uden at disse betegnes som benediktinergods. Codex nr. 3. DD I:3 nr. 117.
20. Lekai, 283, betoner, at brud på og undtagelser fra ordensreglen var talrige. Lokale behov og forhold opvejede ofte de påbud, som blev udstedt af fjerne instanser som f.eks. generalkapitlet.
21. Green-Pedersen, 43-45.
22. Se note 17.
23. FAS, 18. Trap, III:1, 122. Det nuværende Humlebæk sogn.
24. Codex, s. 269-70. Pedersen, 14.
25. FAS, 47. Trap, III:1, 154.
26. Codex nr. 100.
27. FAS, 44. DRB I:6 nr. 76 note 2.
28. Badino, 12, 54 note 24. Codex, s. 268.
29. FAS, 103. Trap, III:1, 229.
30. Codex nr. 41. DD I:5 nr. 5: »ex donatione domini Ebbonis«. Jvf.: Codex nr. 40 og 23. DD I:5 nr. 6 og 219.
31. Codex nr. 103. DD II:1 nr. 22.
32. Badino, 11-12.
33. Codex nr. 1. DD I:2 nr. 106.
34. Codex nr. 80. DD I:2 nr. 126.
35. Badino, 10, 54 note 17. Codex nr. 1. DD I:2 nr. 106: »quitquid habetis in Tanga et Dauithesthorp.«
36. Codex nr. 1. DD I:2 nr. 106: »ex dono venerabilis fratris nostri Eschilli.«
37. Codex nr. 80. DD I:2 nr. 126: »restituentes ei villam, que dicitur Seneholme.«
38. Se note 35.
39. Se note 36.
40. Codex nr. 117. DD I:2, s. 196, tidsfæster brevet og tilbageviser formodninger om, at det skulle være uægte.
41. Codex nr. 117. DD I:2 nr. 107: »et quia multorum usui pauca et tenua non valent sufficere, prenominatus archiepiscopus villam aliam, Widilingeruth videlicet, sumptui fratrum prenominatorum adiecit.« Codex nr. 80. DD I:2 nr. 126: »superaddentes eis villam, que vocatur Widelingeruth.«
42. Codex nr. 87. DD I:2 nr. 122.
43. Codex nr. 99. DD I:2 nr. 162.
44. McGuire, 1973, 137, mener derimod, at Nødebo, Nybo og Iemnarof må være erhvervet mellem

1223 og 1228 – at det altså er nye besiddelser – og ser det som udtryk for klostrets fortsatte ekspansion i 1200-talles begyndelse.

45. Kongens gods var delt i kongelev og patrimonium. Patrimonium var gods, som kongen besad i kraft af arv fra sin familie, mens kongelev var gods, som hørte til kongeembedet.
46. Codex nr. 117. DD I:2 nr. 107. DRB I:2 nr. 197 note 2 og 3. H. Olrik, 1895, 32-33. Man kunne måske tidsfæste brevet lidt snævrere end 1151-57, som DD I:2 s. 196 gør. Iflg. H. Olrik, 1895, 32-37, og L. Weibull, 221-27, forværredes forholdet mellem Svend og Eskil allerede i begyndelsen af 1150'erne indtil Svends flugt 1154/55. Tidsfæstelsen kunne derfor måske sættes til 1151-55?
47. Codex nr. 117 og 80. DD I:2 nr. 107 og 126.
48. Se appendiks C.
49. Codex nr. 4 og 5. DD I:3 nr. 160 og 193.
50. Lekai, 297.
51. Christensen-Hørsholm, XXVIII.
52. Pedersen, 11.
53. Lorenzen, 1941, 141. Badino, 23. Olsen, 1961a, 699. Samme, 1961b, 81. McGuire, 1973, 134.
54. Codex nr. 80. DD I:2 nr. 126: »villa...que dicebatur Tanga.«
55. Codex, s 328, mener, at den lå »ved Esrom«, mens FAS, 42, opfører Tange blandt forsvundne bebyggelser i Holbo herred uden at knytte den til et sogn. Trap III:1, 152, nævner ikke Tange blandt Esbønderup sogns forsvundne bebyggelser.
56. Codex nr. 2, 39, 41 og 40. DD I:3 nr. 76 og 77, I:5 nr. 5 og 6.
57. Codex nr. 2 og 39. DD I:3 nr. 76 og 77: »locum in quo erat villa, que quondam vocabatur Tanga.«
58. Codex nr. 80. DD I:2 nr. 126.
59. Codex, s. 325. FAS, 46. Trap, III:1, 152, nævner ikke Seneholm blandt de forsvundne bebyggelser i Esbønderup sogn.
60. Codex, s. 332. FAS, 47. Trap, III:1, 148.
61. Codex nr. 84. DD I:2 nr. 91.
62. Ørvid-skoven strakte sig mellem Esrum sø og Helsingør. FAS, 79-80. KVJ, bd. 2, 198.
63. Steenstrup, 1897-1904, 556-57. Fabricius, 173-74. L. Weibull, 152-53, 213.
64. Codex nr. 117 og 81. DD I:2 nr. 107 og 129. Eskil erklærer endelig også selv, at det var ham, der skænkede Esrum ejendommen. Codex nr. 80. DD I:2 nr. 126.
65. Codex, s. 264-65. Pedersen, 11.
66. Codex nr. 80. DD I:2 nr. 126. McGuire, 1973, 133-34.
67. Codex, s. 329. FAS, 81 Trap, III:1, 185.
68. Codex nr. 80. DD I:2 nr. 126.
69. Codex nr. 80, 2 og 39. DD I:2 nr. 126, I:3 nr. 76 og 77. DRB I:2 nr. 126, I:3 nr. 76 og 77.
70. O. Nielsen og FAS mener, at Doredorp og Thorthethorp er samme bebyggelse, men O. Nielsen placerer den i Asminderød sogn, mens FAS lokaliserer den til Esbønderup sogn (Codex, s. 329, FAS 46.) Trap, III:1, 149, stedfæster også Thorthethorp til Esbønderup sogn, men nævner ikke Doredorp. Herudover nævner FAS, 68, et forsvundet Torup i Tibirkes sogn, der dog først kendes fra 1500-tallet, og Trap, III:1, 205, omtaler desuden Torup i Torup sogn, som dog tidligst kendes fra o. 1320.
71. Codex, s. 303. FAS, 41. Trap, III:1, nævner ikke Davidstorp.
72. Codex nr. 86: overskriften. FAS, 45. Trap, III:1, 152.
73. Codex nr. 80 og 39. DD I:2 nr. 126, I:3 nr. 77.
74. Codex, s. 304, FAS, 41. Trap, III:1, nævner ikke bebyggelsen.
75. Codex nr. 2 og 39. DD I:3 nr. 76 og 77.
76. Codex nr. 80. DD I:2 nr. 126: »eo quod finibus suis adiacerent.«
77. Codex nr. 1 og 80. DD I:2 nr. 106 og 126.
78. Det nuværende Hornbæk sogn. FAS, 13. Trap, III:1, 106.
79. Codex nr. 2 og 39. DD I:2 nr. 76 og 77.
80. Codex nr. 87. DD I:2 nr. 122.
81. FAS, 53-54. Trap, III:1, 163.
82. Codex, s. 307. Atlas, bd. 1, grundkort 1682/83, kort 1.
83. O. Nielsen mener, at Vrmisruth må være identisk med Borsholm, hvilket Badino afviser, da Borsholm lå i Tikøb sogn, mens Vrmisruth jo formentlig lå i Søborg sogn. Men O. Nielsen sætter også Vrmisruth lig med de jorder på den anden side af Getewas, som kong Valdemar siden skænker klostret. Dette synes Badino at acceptere, hvilket må forbavse, idet Vrmisruth jo ikke var en gave fra konng Valdemar, men kom til klostret ved mageskiftet med Tord (Codex, s. 295, Badino, 14).
84. Codex, s. 325, FAS, 11. Trap, III:1, 97. Olsen, 1961a, 699, og 1961b, 78, identificerer fejlagtigt landsbyen som Saunte.
85. Se note 80.
86. Codex nr. 87. DD I:2 nr. 122: »quia terminis eorum esset contigua et vtilitatibus ipsorum valde congrua.«.
87. Codex nr. 88 og 89. DD I:3 nr. 45 og 46.

88. Codex nr. 80. DD I:2 nr. 126. DD I:2 s. 238.
89. McGuire, 1973, 134.
90. Codex, s. 299. FAS, 66. Trap, III:1, 178.
91. Codex nr. 80. DD I:2 nr. 126.
92. Codex nr. 80, 2 og 39. DD I:2 nr. 126, I:3 nr. 76 og 77.
93. Codex, s 333. FAS, 20. Trap, III:1, 111. Codex nr. 108. DD I:2 nr. 127.
94. Codex, s. 295. Badino, 15. McGuire, 1973, 134.
95. Codex, s. 303. FAS, 17. Trap, III:1, 111.
96. Codex nr. 118, 119 og 120.
97. Codex nr. 119 og 120. Codex, s. 269. Pedersen, 14.
98. Codex nr. 85 og 90. DD I:2 nr. 128 og 130.
99. FAS, 79.
100. Codex, s. 327. Trap, III:1, 155.
101. Codex nr. 90. DD I:2 nr. 130.
102. McGuire, 1973, 141, mener, at munkene ved købet af Stenholt afslører en iver for at få gods grænsende til aggressivitet.
103. Codex nr. 1. DD I:2 nr. 106.
104. Codex nr. 117 og 81. DD I:2 nr. 107 og 129. Det er altså ukorrekt, når Badino, 24, skriver, at bønder under Esrum først nævnes 1194 i Knud 6.s privilegium.
105. Badino, 9.
106. Lekai, 283.
107. McGuire, 1973, 133-34.
108. Codex nr. 86. DD I:2 nr. 132. DD I:2 s. 253.
109. Codex nr. 2 og 39. DD I:3 nr. 76 og 77: »Withlingeruth et terras, in quibus quodam fuerant villule Eschilsholm, Langaholm, Dawisthorp«.
110. Codex nr. 6 og 3. DD I:6 nr. 76, I:3 nr. 117.
111. Codex nr. 83 og 82. DD I:2 nr. 184 og 185.
112. Codex nr. 2 og 39. DD I:3 nr. 76 og 77: »Hauerholm, cum terra in qua quondam erat villa, dicta Aholm«. FAS, 13. Trap, III:1, 105. O. Nielsen, Codex, s. 309, henlægger Havreholm til Esbønderup sogn.
113. Badino, 23.
114. Codex nr. 6 og 3. DD I:6 nr. 76, I:3 nr. 117.
115. Iflg. jordebogen, Codex, s. 265, ejer klostret i 1497 6 gårde i Havreholm, og iflg. Pedersen, 10, bestod byen i 1682 af 6 gårde.
116. Codex nr. 88 og 89. DD I:3 nr. 45 og 46.
117. Codex nr. 2 og 39. DD I:3 nr. 76 og 77: »grangiam, que dicitur Sande«. Codex nr. 6 og 3. DD I:6 nr. 176, I:3 nr. 117.
118. Codex nr. 2 og 39. DD I:3 nr. 76 og 77: »Stenholt cum villulis suis Groneholt, Thorthethorp, Sunsphialholt, Birsethorp et Mulneholt«.
119. Codex nr. 6. DD I:6 nr. 76.
120. Codex, s. 300, 307, 319. FAS, 16-17, 20, 22, 46-48. Trap. III:1, 122, 125-26, 149, 155.
121. Ulsig, 1968, 272.
122. Codex nr. 177.
123. Codex nr. 114. DD II:1 nr. 304.
124. Se note 70.
125. Codex nr. 2 og 39. DD I:3 nr. 76 og 77: »Birgisholm cum villulis suis, Sacerethorp, Horseruth, Mulnethorp, Nuthorp«.
126. Jordebogen – Codex, s. 266 – omtaler 9 fæstere i Borsholm (en ældre notits synes udraderet og en ny indført med en hånd fra det 16. århundrede). Danske Kancelliregistranter 1535-1550, 354, omtaler 1 hovedgård, 8 landbogårde og 2 gårdsædegårde i byen, og iflg. Pedersen, 10, bestod Borsholm 1682 af 9 gårde.
127. Codex nr. 6. DD I:6 nr. 76.
128. Codex, s. 300, 310, 320, 325. FAS, 10, 13-14. Trap, III:1, 97, 102, 105-06.
129. Codex, s. 266. Pedersen, 11.
130. Codex, s. 269. Pedersen, 10.
131. Codex nr. 2 og 39. DD I:3 nr. 76 og 77: »Agnesio...et villulis Thomethorp, Haldenstorp, Halgerstorp, Karlestorp, Dael Wondeholt, Jortheholm, Bothorp, Stenhas, Almsruth et dimidium Toteholt.« Codex nr. 2. DD I:3 nr. 76 har »Halinsruth« i stedet for »Almsruth«.
132. Codex, s. 297, antager, at den lå »nær ved Esrom«. FAS, 42, mener, at den lå i Esbønderup sogn. Trap omtaler den ikke.
133. Codex, s. 295.
134. Codex, s. 308. FAS, 8. Trap, III:1, 102.
135. Codex, s. 310, 314, 327. FAS, 41-42, 44. Trap, III:1, 152. Trap nævner ikke Karlestorp og Stenhas.
136. Codex nr. 41 og 40. DD I:5 nr. 5 og 6.
137. Codex, s. 303, placerer den »ved Esrom«. FAS, 6. Trap nævner den ikke.
138. Codex, s. 301. FAS, 6. Trap, III:1, 103.
139. Codex nr. 158. DD II:3 nr. 425.
140. Codex, s. 308. FAS, 9. Trap, IIIß1, 98.
141. Codex, s. 269. Iflg. Pedersen, 10, bestod Holgestrup 1682 af kun 1 gård.
142. Codex, s. 330. FAS, 19.
143. Codex nr. 5, 41, 40 og 6. DD I:3 nr. 193, I:5 nr. 5 og 6, I:6 nr. 76.
144. Codex nr. 99. DD I:2 nr. 162: »Siluam, planiciem, culta, que infra hos concluduntur terminos, susceperunt de manibus meis fratres sancte Marie de Esrom uulgari scotacione et plena collacione, conferentes michi meisque successoribus duos mansos in Giafnetofth et terciam partem in

villula, que Worethorp haut illic longe vocatur.« Codex, s. 307, 333. Trap, II:3, 955.

145. Skellet går bl.a. til Kobæk, og en del af Esrum sø, kaldes stadig Kobæk vig. Codex, s. 330. FAS, 12. Trap, III:1, 102. Geodætisk, 26 JK 6.
146. McGuire, 1982, 62-63.
147. Codex nr. 99. DD I:2 nr. 162: »determinatum pro...industria predictorum prediorum concambium...«.
148. SRD, IV, 469: »Possessionem Aswardebothe venerabilis Pater Absalon per commutationem optinuit a Religiosis de Esrom pro terris in silva Ørwith, qvæ est non longe ab Esrom.«
149. DD I:2 s. 238.
150. Codex nr. 2 og 39. DD I:3 nr. 76 og 77: »Mothorp jn Hallandia cum siluis, pratis et ceteris pertinentiis suis.« Sahlgren, 274, 277.
151. Codex nr. 216. DD I:3 nr. 55.
152. Codex nr. 218. DD I:3 nr. 66.
153. Bexell, 81, note **, 90. Sandklef, 519, 598-99. DRB I:5 nr. 5 note 9. M-KAK, 5 CL 34. Codex nr. 3. DD I:3 nr. 117: »Mothorp cum silua maritima.«
154. Se note 152.
155. Codex nr. 217. DD I:3 nr. 103.
156. Holm, 1985a, 99-101, 106. Samme, 1985b, 79.
157. Codex nr. 3. DD I:3 nr. 117.
158. O. Nielsen – Codex, s. 325 – antager, at Saxolfthorp er identisk med Saltrup i Esbønderup sogn. FAS, 45-46, afviser dette. Jvf.: Trap, III:1, 152. DRB I:5 nr. 5 note 2. O. Nielsen – Codex, s. 295 – lufter muligheden af, at Saxolfthorp lå i Skåne, men forkaster den. McGuire, 1973, 135-37, mener, at Saxolfthorp lå i Esbønderup sogn, og at Skt. Mortens huse, Bjarnethorp og Krogdal, som omtales i pavebrevet 1189, og Lathebo og Kirkholm, som nævnes i 1228-bullen, må være identiske med Saxolfthorp. McGuire, 1982, 90, antyder dog, at Saxolfthorp muligvis lå i Skåne.
159. Codex nr. 41 og 40. DD I:5 nr. 5 og 6.
160. SRD, VI, 137, 139. DD I:3 nr. 97 og 98. Ang. tidsfæstelsen se: DD I:3 s. 153.
161. DRB I:3 nr. 98 note 6. Jvf.: McGuire, 1973, 145-46, der behandler denne strid.
162. Geodætisk, 31 H2.
163. SRD, VI, 135. DD I:3 nr. 95: »Ecclesiam de Tiæræby cum decimis.«
164. SRD, VI, 137. DD I:3 nr. 97: »grangiarum nostrarum, quas in parochia de Tyeræby per fratres nostros aramus.«
165. SRD, VI, 159: »Skwröth...Thoweköbingh...-Sponholt.«
166. RBJ, 144.
167. Codex nr. 2 og 39. DD I:3 nr. 76 og 77.
168. McGuire, 1973, 135, mener, at Esrum i 1178 havde 10 grangier.
169. Badino, 23-24.
170. Denne mulighed antyder Badino, 24, selv.
171. Ulsig mener, at det forhold, at Esrums privilegier endnu i 1250 og 1252 formuleres som gældende besiddelser og landboer, måske er vidnesbyrd om, at grangiesystemet endnu på den tid fungerede så godt, at man ikke havde behov for bryder. Ulsig, 1968, 146. Codex nr. 46 og 61. DD II:1 nr. 15 og 79.
172. Codex nr. 41. DD I:5 nr. 5: »terras quas dedit venerandus rex Waldemarus trans Getewas.« Iflg. O. Nielsen – Codex, s. 295, 306 – lå området ved Horneby og Villingerød. Han mener, at området sammen med Vrmisruth må være det samme som Borsholm, Horserød og Nyrup. Dette er dog ikke sandsynligt.
173. Codex nr. 41. DD I:5 nr. 5: »Haffreholm cum terra, in qua quondam fuerat villa dicta Aholm, et terras, in quibus erant ville Roke et Bouethorp.«
174. Codex, s. 324. FAS, 65. Trap, III:1, 176.
175. Codex, s. 301. FAS, 6, 113. Trap, III:1, 102. Codex nr. 41. DD I:5 nr. 5.
176. Codex nr. 41. DD I:5 nr. 5.
177. Codex nr. 41. DD I:5 nr. 5: »Arnbiokiep cum attinentiis suis, Høcsaker, Sande, Nuthorp, Dowerholt.«.
178. Codex nr. 40 og 6. DD I:5 nr. 6, I:6 nr. 76.
179. Codex nr. 40 DD I:5 nr. 6: »Arnbiornkiøp cum omnibus pertinentiis suis, siluis, aquis, pratis, piscacionibus.«
180. Codex nr. 41 og 6. DD I:5 nr. 5, I:6 nr. 76.
181. von Möller, 50. Sahlgren, 278. I brevbogen – Codex nr. 259 – findes en oversigt over indtægterne af Esrums hallandske gods fra 1512, hvori Munkegården nævnes.
182. Codex nr. 41. DD I:5 nr. 5: »grangia Mothorp in Hallandia cum siluis, pratis, aquis et piscacionibus et omnibus attinentijs in terra et circa mare iuxta Glumstenuuit, et quicquid ibidem habituri sunt iustis emptionibus uel fidelium largicionibus.« Mellem 1202 og 1214 stadfæstede Valdemar 2. også alle Esrums hallandske besiddeler – dog uden at nævne disse ved navn. Codex nr. 219. DD I:4 nr. 55.
183. Codex, s. 296, 309, 326 og 332.
184. Iflg. DRB I:5 nr. 5 note 10 kan man ikke afgøre, om de fire ejendomme lå i Halland eller på Sjælland.

185. Codex, s. 333. McGuire, 1973, 137, deler denne opfattelse.
186. Codex nr. 204.
187. Codex, s. 308. FAS, 65. Trap, III:1, 173.
188. Codex nr. 5, 41, 40 og 6. DD I:3 nr. 193, I:5 nr. 5 og 6, I:6 nr. 76. Olsen, 1961b, 84, mener, at sandsynligheden taler for, at det var en stormand, der gav Esrum Holløse og Råge. Men han erkender, at der ikke er efterretninger om, hvem det kan have været.
189. Codex nr. 204.
190. Jvf.: Lisse, 12, der formoder, at Holløse er blevet drevet med een eller flere bryder. Dette er der dog ikke kildebelæg for. Jvf. tillige: Ulsig, 1968, 276, 316.
191. Pedersen, 13.
192. Lisse, 16-17, mener, at omtalen af Råge også kan forstås som en omskrivning af Rågemark, hvilket skulle indebære, at der måske aldrig har ligget en egentlig landsby på stedet. Jvf.: FAS, 65-66.
193. Codex nr. 41, 40, 23 og 103. DD I:5 nr. 5, 6 og 219, II:1 nr. 22.
194. Codex nr. 5. DD I:3 nr. 193.
195. Codex nr. 104. DD III:3 nr. 587.
196. Codex, s. 270.
197. Se note 131 og 144.
198. Codex nr. 3. DD I:3 nr. 117: »villam Tumethorp cum terris, siluis, pratis, aquis et aliis pertinentiis suis«.
199. Codex nr. 4, 5 og 40. DD I:3 nr. 160 og 193, I:5 nr. 6.
200. Codex nr. 41. DD I:5 nr. 5: »Thomethorp cum suis appenditiis, siluis et pratis et aquis et omnibus appenditiis harum villarum Karlsthorp, Hiortheholm, Bothorp, Toteholt, Rethersthorp, Stenhas, Flunnerthorp, Rørtange, Bouethorp«.
201. Codex, s. 268. Trap, III:1, 103.
202. Codex nr. 2, 39, 5, 41, 40 og 6. DD I:3 nr. 76, 77 og 193, I:5 nr. 5 og 6, I:6 nr. 76.
203. Codex nr. 6 DD I:6 nr. 76.
204. Codex nr. 86. DD I:2 nr. 132: »Langholm, quod est inter Kyrkeholm et Willingeroth.«
205. O. Nielsen – Codex, s. 315 – placerer Kirkholm »ved Esrom«, mens FAS, 42, omtaler den blandt forsvundne bebyggelser i Holbo herred.
206. Codex, s. 316. FAS, 45.
207. Codex, s. 331.
208. Codex. s. 326, 331. FAS, 69-71. Trap, III:1, 182-83.
209. Codex nr. 143, 144, 147 og 145. DD I:5 nr. 7, 8, 9 og 164.
210. McGuire, 1973, 147-48.
211. Se note 209 samt Codex nr. 23. DD I:5 nr. 219, der dog kun omtaler Huseby.
212. Klostret havde i 1497 7 gårde i Huseby og 7 i Skærød. I 1682 bestod Huseby af 6 gårde og 2 jordløse huse, Skærød af 7 gårde. Codex, s. 273. Pedersen, 13.
213. Codex nr. 142. DD I:5 nr. 7.
214. Olsen, 1961a, 699. Samme, 1961b, 85.
215. Codex nr. 23. DD I:5 nr. 219.
216. Olsen, 1961b, 85.
217. Codex nr. 41 og 40. DD I:5 nr. 5 og 6. Codex, s. 295, 303, 310, 314, 325. FAS, 44-45. Trap, III:1, 149, 152. Jvf.: note 70 og 158.
218. Codex nr. 4, 5, 41, 40 og 6. DD I:3 nr. 160 og 193, I:5 nr. 5 og 6, I:6 nr. 76.
219. Codex, s. 272. Pedersen, 11. Trap, III:1, 149.
220. Codex, s. 272. Pedersen. 11.
221. Codex nr. 176 og 177. Rep. II:4 nr. 8266.
222. Codex nr. 41. DD I:5 nr. 5.
223. Rep. II:5 nr. 9068.
224. Codex nr. 4 og 5. DD I:3 nr. 160 og 193. Codex, s. 310. FAS, 44. Trap, III:1, 152.
225. FAS, 44. Christensen-Hørsholm, XXVIII.
226. Codex nr. 41 og 40. DD I:5 nr. 5 og 6. Codex, s. 298, 306, 324-25, 330. FAS, 5-7, 10-12. Trap, III:1, 97, 103. Jvf. note 138 og 140.
227. I 1497 havde klostret 3 gårde og 1 hus i Flynderup og 4 gårde i Rørtang. Codex, s. 268-69. I 1682 bestod Flynderup af 1 større gård, Rørtang stadig af 4 gårde. Pedersen, 10.
228. Holgestrup nævnes dog ikke i 1211-privilegierne, jvf. omtale af Holgestrup i perioden 1158-78 og note 140. Nyrup nævnes kun i Peder Sunesens privilegium. Codex, s. 320, 324. FAS, 10. Trap, III:1, 97.
229. 1497 ejede klostret 3 gårde i Reerstrup. I 1682 bestod byen kun af 2 gårde. Codex, s. 269. Pedersen, 10.
230. SRD, VI, s. 168. DD II:7 nr. 174. Jvf.: SRD, VI, 172. DD IV:1, nr.199.
231. Codex nr. 41. DD I:5 nr. 5. Codex, s. 326. FAS, 63. Trap, III:1, 170. Anders Sunesens privilegium nævner ikke Sletelte.
232. 1355 pantsætter Svend Henkilsen en gård i Sletlete til Esrum. 1497 ejer klostret 2 gårde dèr, men byen bestod i 1682 af 4 gårde og 3 jordløse huse. Codex nr. 160. DD III:4 nr. 289. Codex, s. 274. Pedersen, 13.
233. Codex, s. 332. Trap, II:3, 1106.
234. Codex nr. 41, 40 og 23. DD I:5 nr. 5, 6 og 219.
235. Codex, s. 295. Jvf.: McGuire, 1973, 136.
236. Codex nr. 7 og 6. DD I:3 nr. 250, I:6 nr. 76.

237. Codex nr. 4, 5, 7 og 6. DD I:3 nr. 160, 193 og 250, I:6 nr. 76.
238. Codex nr. 42, 219 og 143. DD I:3 nr. 201, I:4 nr. 55 og I:5 nr. 7.
239. Codex nr. 3, 4, 5 og 7. DD I:3 nr. 117, 160, 193 og 250.
240. Codex nr. 6. DD I:6 nr. 76.
241. Badino, 12-16. Jvf.: Nørlund, 1924, 72.
242. Badino, 23-24.
243. McGuire, 1973, 137, sstds note 66.
244. Codex nr. 100: »recognosco, me penitus nichil iuris habere in villa Nøthebothe... excepta dumtaxat vna hora terre in censu.« (Den mølle, som omtales i brevet, er måske Habiergs mølle, som nævnes i jordebogen sammen med Nødebo. Codex, s. 270). Saxe Thorbernsens brev er det ældste brev i brevbogen, som anvender den sjællandske skyldtaksations termer for at angive størrelsen af et gods. Disse termer anvendes efter 1246 stadig hyppigere i brevene, men der omtales stadigvæk meget gods, som kun beskrives som f.eks. alt (giverens) gods i (vedkommende by). Ang. den sjællandske skyldtaksation se iøvrigt appendiks A.
245. Codex nr. 100: »nomine vxoris mee Malild, ad quam dicta villa iure hereditario uel quocumque alio titulo videbatur pertinere«.
246. Olsen, 1961b, 86.
247. Codex nr. 101. DD II:5 nr. 339: »villam in Nøthebothe totam.«
248. Codex nr. 146: »Dvm igitur dilecti fratres nostri Cisterciensis ordinis monachi de Esrom nobis conquerendo grauiter demonstrabant, quod super possessione, quam habent Husæby et Scethærut, indebito grauamine et recenti calumpnia molestantur.«
249. Codex nr. 101. DD II:5 nr. 339.
250. Codex nr. 114. DD II:1 nr. 304.
251. Codex nr. 158. DD II:3 nr. 425.
252. Codex, s. 308. FAS, 44. Trap, III:1, 152.
253. Codex, s. 272-73. Mærkeligt nok er Kolsbæk i Blistrup sogn blevet blandet ind i denne remse.
254. Codex nr. 176 og 177. Rep. II:4 nr. 8266.
255. Codex nr. 214.
256. FAS, 42. Trap, III:1, 152, Jvf.: Codex, s. 301.
257. FAS, 5. Trap, III:1, 102. Jvf.: Codex, s. 298.
258. Codex nr. 215. DD II:1 nr. 121.
259. FAS, 45, 5.
260. Codex, s. 333. Trap, II:3, 1010.
261. Codex nr. 109. Codex, s. 316, 333. FAS, 18. Trap, III:1, 111, II:3, 955.
262. Codex nr. 99. DD I:2 nr. 162.
263. Codex nr. 91. DD II:2 nr. 169.
264. Codex, s. 327. Jvf.: FAS, 46. Iflg. kortet i Trap, III:1, 148, ligger Sodemark lige nordvest for Esrum kloster.
265. McGuire, 1982, 162-63, mener, at Esrum med dette mageskifte fik et motiv til at opretholde gode forbindelser med kongen, som jo ellers lå i strid med både pave og ærkebisp.
266. Codex, s. 264.
267. Codex nr. 115. DD II:5 nr. 27: »omnia bona, que dinoscimur habuisse in Langerith«.
268. Codex nr. 51. DD II:1 nr. 466. Codex, s. 300. FAS, 25-26. Trap, III:1, 130.
269. Codex nr. 113. DD II:2 nr. 168: »omnia, que progenitores nostri in Skallæruth habuisse dinoscuntur«.
270. Codex, s. 326. FAS, 49. Trap, III:1, 155.
271. Codex, s. 270. Pedersen, 7.
272. Codex, s. 302. FAS, 107. Trap, III:1, 232.
273. Codex nr. 105. DD II:2 nr. 229: »villam Collæruth«.
274. Codex nr. 106 og 107. DD II:3 nr. 117 og 151.
275. Codex nr. 115. DD II:5 nr. 27.
276. Iflg. jordebogen ejede Esrum i 1497 1 brydegård og 8 fæstegårde i landsbyen. Codex, s. 270-71. I 1682 bestod den af 11 gårde og 9 jordløse huse. Pedersen, 8.
277. Codex nr. 106. DD II:3 nr. 117: »terras, quas iure scotacionis in Leerholtæ habuimus, que nos post mortem vxoris nostre vere racione porcionis contingant«.
278. FAS, 24. Trap, III:1, 129. O. Nielsen, Codex, s. 316, placerer den i Blovstrød sogn.
279. Codex nr. 102. DD II:2 nr. 258. Codex, s. 322, 334. FAS, 47-49. Trap III:1, 149, 155.
280. Iflg. Pedersen, 11, var Øverup i 1682 en enestegård. I 1497 havde Esrum 2 gårde i Pederstrup. Codex, s. 270. I 1682 var også Pederstrup en enestegård. Pedersen, 8.
281. Codex nr. 133. DD II:2 nr. 387: »omnia bona mobilia et immobilia que ipse in Wæghby dinoscitur habuisse.« Codex, s. 332. FAS, 64-65. Trap, III:1, 173.
282. Codex nr. 115. DD II:5 nr. 27: »omnia bona, que habuimus in Wæghby.«
283. Codex nr. 152. DD II:3 nr. 169.
284. Codex, s. 307. FAS, 88. Trap, III:1, 195.
285. Codex, s. 330. FAS, 67. Trap, III:1, 177.
286. Badino, 17-18.
287. Codex nr 249 og 250. DD II:3 nr. 418 og 419. Codex, s. 307. DRB II:3 s. 333.
288. Codex, s. 326. FAS, 123. Trap, III:1, 253.

289. Codex nr. 260. DD II:3 nr. 423.
290. Codex nr. 159. DD II:4 nr. 7: »omnia bona, que possederam in Bosethorp«. Codex, s. 301. FAS, 42. Trap, III:1, 149.
291. Codex, s. 273. Iflg. Pedersen, 11, var Boserup i 1682 en enestegård.
292. Codex, s. 307. FAS, 54-55. Trap, III:1, 166.
293. Codex nr. 157. DD II:5 nr. 40.
294. Codex, s. 274. I 1682 bestod byen af 7 gårde, 5 huse med og 9 huse uden jord. Pedersen, 12.
295. Badino, 21, betegner Niels Attesen som en almindelig sognepræst. Olsen, 1961b, 40, argumenterer for, at han har tilhørt en åbenbart velhavende slægt, der måske oprindeligt har bygget kirken i Blistrup.
296. Codex nr. 148. DD II:5 nr. 119.
297. Codex, s. 317. FAS, 64. Trap, III:1, 172.
298. Codex, s. 331. FAS, 66. Trap, III:1, 173.
299. Codex, s. 303. FAS, 55. Trap, III:1, 166.
300. Codex, s. 334. FAS, 66. Trap, III:1, 173.
301. Codex nr. 149 og 150. DD II:5 nr. 158 og 287.
302. Codex nr. 151.
303. Sådanne generelle privilegiebekræftelser haves fra 1244, 1253 og 1288. Codex nr. 15, 19 og 20. DD II:1 nr. 97, II:3 nr. 332. Desuden haves fra 1244 et par pavelige tiendefritagelser: Codex nr. 25 (ang. tiende af klostrets får) og 24.
304. Codex nr. 8. DD I:6 nr. 194.
305. Mackeprang, 29. McGuire, 1982, 119. Jvf.: Lorenzen, 1941, 16. DD I:6 nr. 190, 195 og 198.
306. Codex nr. 44, 47, 46, 62, 49, 48, 64 og 54. DD II:1 nr. 14, 78 og 488, II:2 nr. 100, II:3 nr. 381 og II:5 nr. 113.
307. Codex nr. 45, 61, 50, 52, 53 og 63. DD II:1 nr. 15, 79 og 299, II:2 nr. 107 og 212, II:3 nr. 382.
308. Codex nr. 52. DD II:2 nr. 107: »Volumus eciam, quod conuersi eorum in ipsorum grangiis residentes a dictis iam grauaminibus simpliciter sint exclusi«.
309. Ulsig, 1968, 146, mener som før nævnt, at det måske er et tegn på, at grangiedriften endnu fungerede så godt, at man ikke havde behov for bryder, nå Esrums privilegier endnu 1250 og 1252 formuleres som gældende landboer og besiddelser.
310. Badino, 20-22.
311. Badino, 23-24.
312. McGuire, 1973, 137, ssteds. note 66. Nørlund, 1924, 87-88.
313. Badino, 24.
314. Nørlund, 1924, 87-88. McGuire, 1982, 146.
315. Codex nr. 149 og 150. DD II:5 nr. 158 og 287.
316. Iflg. jordebogen har Esrum i 1497 stadig 3 gårde i denne by. De yder dog nu hver kun 2 pd. korn. Codex, s. 274. I 1682 bestod Ludshøj endnu af 3 gårde samt 1 hus uden jord. Pedersen, 13.
317. Ulsig, 1981, 140-41.
318. Codex nr. 111. DD II:5 nr. 240.
319. Codex, s. 321. FAS, 91.
320. Codex nr. 101. DD II:5 nr. 339.
321. Codex, s. 331. FAS, 112. Trap, III:1, 242.
322. Codex nr. 92. DD II:6 nr. 17: »duas... curias villicales..., maiorem et minorem, ...sedecim etiam colonorum et inquilinorum omnium, fundos ibidem cum... molendinum eciam eidem ville adiacens...«. I 1307 tager Erik Menved dette gods under sin beskyttelse. Codex nr. 56. DD II:6 nr. 54.
323. Ulsig, 1968, 124. Samme, 1981, 139. Codex nr. 92. DD II:6 nr. 17: »..de colonis sedecim marchis prompte pecunie, de molendino ibidem duodecim marchis prouenientibus in edificaciones bonorum eorundorum et in enstrvctiones grangiarum et curiarum villicalium integraliter conuertendis...«.
324. Codex, s. 271. I 1682 bestod Uvelse af 14 gårde og 3 jordløse huse. Pedersen, 8.
325. Codex, s. 326. Trap, II:3, 1003, hvor Smørum sogn sammen med Ledøje sogn omtales som Ledøje-Smørum kommune.
326. Codex nr. 116. DD II:6 nr. 91.
327. Codex, s. 311. Trap, II:3, 1163.
328. Codex, s. 331. FAS, 117. Trap, III:1, 251.
329. Codex nr. 207. DD III:2 nr. 363.
330. Codex, s. 271-72.
331. Codex nr. 208. DD II:11 nr. 173.
332. Codex, s. 272.
333. Codex nr. 261. Rep. II:4 nr. 7541.
334. Codex nr. 206. DD III:1 nr. 196.
335. Codex nr. 110. DD III:1 nr. 269: »curiam meam villicalem in Vppæsundby nouem oras solido minus in censu terre«.
336. Codex, s. 271. Codex nr. 177.
337. Codex, s. 306. M-KAK, M 1, CR 37-38.
338. Codex nr. 210. DD II:7 nr. 214.
339. Codex nr. 209. DD II:10 nr. 237.
340. Codex nr. 211, 212, 213 og 209. DD II:10 nr. 103, 198, 199 og 237.
341. Codex nr. 209. DD II:10 nr. 237: »iterato de nouo resignasse«.
342. Codex nr. 112. DD II:7 nr. 366. Eskemoseholt lå vistnok i Birkerød – eller Asminderød – sogn. FAS, 30. Trap, III:1, 137. O. Nielsen, Codex, s. 304, henfører den til Lynge sogn. Bebyggelsen er ikke afsat på kortet.
343. Codex, s. 270.

344. Codex, s. 325. FAS, 123. Trap, III:1, 253.
345. Codex nr. 162. DD II:8 nr. 405.
346. Codex nr. 163. DD II:9 nr. 389: »villam nørre Syøthorp«.
347. Codex, s. 325. FAS, 22. Trap, III:1, 125. DRB, II:9, s. 415, placerer også Sørup i Lynge-Kronborg herred.
348. Codex, s. 272. Christensen-Hørsholm, XXVIII. FAS, 46.
349. Codex nr. 93 og 94. DD II:12 nr. 34 og 35. Codex, s. 331. FAS, 107-08. Trap, III:1, 234.
350. Codex, s. 271. Pedersen, 8.
351. I 1499 får Esrum birkeret i Uggeløse – men dog med undtagelse af de gårde, som degnen i København havde her. Codex nr. 126.
352. Codex, s. 317. FAS, 108. Trap, III:1, 234. O. Nielsen, Codex, s. 319; Mørdrup i Tikøb sogn.
353. Codex nr. 97. DD III:1 nr. 64.
354. McGuire, 1982, 214.
355. Codex nr. 261 og 172. Codex, s. 271.
356. Codex nr. 126.
357. Pedersen, 8.
358. Codex nr. 251 og 252. DD II:12 nr. 110 og 112.
359. Codex nr. 142, 129, 130, 131, 141 og 132. DD II:12 nr. 166, 167, 168, 169, 170 og 172.
360. Codex nr. 142. DD II:12 nr. 166.
361. Codex nr. 129 og 130. DD II:12 nr. 167 og 168.
362. Codex nr. 131. DD II:12 nr. 169.
363. Codex nr. 141. DD II:12 nr. 170.
364. Codex nr. 132. DD II:12 nr. 172.
365. Bullarium Danicum nr. 944. Codex nr. 35. DD II:6 nr. 8.
366. Nørlund, 1924, 89. Olsen, 1961a, 699.
367. McGuire, 1982, 180-81.
368. Codex nr. 92. DD II:6 nr. 17.
369. Codex nr. 21. DD II:6 nr. 201.
370. Codex nr. 28. DD II:6 nr. 202. Jvf.: McGuire, 1982, 193.
371. McGuire, 1982, 209.
372. Codex nr. 57. DD II:6 nr. 127.
373. Codex nr. 66. DD III:1 nr. 302.
374. Codex nr. 55. DD II:5 nr. 148.
375. Codex nr. 60. DD II:6 nr. 227.
376. Codex nr. 149, 92, 128, 127, 58, 129 og 110. DD II:5 nr. 158, II:6 nr. 17, 21, 22 og 129, II:12 nr. 167 og III:1 nr. 269.
377. Codex nr. 92. DD II:6 nr. 17.
378. Ulsig, 1968, 95.
379. McGuire, 1982, 212.
380. McGuire, 1982, 215.
381. Nørlund, 1924, 88. Donnelly, 458. Lekai, 310, 341-45.
382. Codex nr. 104. DD III:3 nr. 587.
383. Codex, s. 270. Iflg. Pedersen, 8, bestod byen i 1682 af 16 gårde og 9 jordløse huse.
384. Rep. I:2 nr. 4015. Jvf.: Ulsig, 1968, 185.
385. Codex nr. 155. DD III:4 nr. 6.
386. Codex nr. 154. DD III:5 nr. 71.
387. Codex nr. 154. DD III:5 nr. 71: »pro suis vsibus perpetuis liberrime ordinanda.«
388. Codex nr. 154. DD III:5 nr. 71: »promittens firmiter in hiis scriptis et obligans me et heredes meos ad apropriandum sibi dicta bona... et ad scotandum eis bona memorata iure perpetuo possidenda, qundocumque, statu regni sic se habente, me uel ipsos heredes meos post me super hoc duxerint requirendum.«
389. Codex nr. 153. DD III:4 nr. 282.
390. Codex nr. 156.
391. Codex nr. 177.
392. Pedersen, 13.
393. Codex nr. 95. DD III:6 nr. 225. Arhnung, 177 note 207.
394. Codex nr. 98. DD III:4 nr. 39.
395. Codex nr. 96. DD III:5 nr. 362.
396. Se note 393.
397. Codex nr. 135 og 134. DD III:4 nr. 142 og 143.
398. Codex nr. 137 og 136. DD III:5 nr. 111 og 112.
399. DD III:5, s. 194-95. DRB III:5 nr. 223 note 1.
400. Codex, s. 325. FAS, 46. Trap, III:1, 148.
401. Codex nr. 166. DD III:5 nr. 223.
402. Codex nr. 167. DD III:5 nr. 224.
403. McGuire, 1982, 242.
404. Codex, s. 322-23. FAS, 56. Trap, III:1, 166.
405. Codex, s. 299. FAS, 62. Trap, III:1, 170.
406. Codex nr. 165. DD III:5 nr. 225.
407. Codex nr. 164. DD III:5 nr. 226. Olsen, 1961b, 89, skriver, at Johannes (Jens) Jakobsen solgte Esrum 1 gård i Saltrup, 1 gård i Pårup og ½ mr. skattejord i Bannebjerg. Dette er een af flere unøjagtigheder hos Olsen, 1961b.
408. Codex nr. 176. Rep. II:4 nr. 8266. Codex nr. 177.
409. Dette resultat når man ved at sammenligne oplysninger om landgilde og fæsternavn i brevet af 15. december 1496 – Codex nr. 176 – med jordebogens vidnesbyrd – Codex, s. 274-75.
410. Pedersen, 11.
411. Codex, s. 275. 1682 bestod Pårup af 5 gårde og 1 hus uden jord. Pedersen, 12.
412. Codex, s. 274. Jvf.: Codex nr. 161.
413. Codex nr. 160, DD III:4 nr. 289.
414. Codex. s. 274. I 1682 bestod byen af 4 gårde og 3 jordløse huse. Pedersen, 13.
415. Codex, s. 330. Trap, II:3, 998, hvor Ishøj sogn i

1960 er blevet en del af Torslunde-Ishøj kommune.

416. Codex, s. 274. I 1682 bestod byen af 2 gårde og 3 jordløse huse. Pedersen, 12.
417. Codex nr. 187: »Egbergh j Otzhæreth lyggende meth so meghet aff Lestorp, som til forneffnde Egebergh hær til lyggeth haffwer, oc meth al Egeberghs fangh.« Codex, s. 304, 318.
418. Codex nr. 186. Udvalg nr. 64.
419. Ulsig, 1968, 101.
420. Rep. I:3 nr. 7429. Ulsig, 1968, 269.
421. Codex, s. 275-76.
422. FAS, 93. Trap, III:1, 202.
423. DD III:7 nr. 433: »totam villam Ywetoftæ et totum opidum Hækendorp in Halsnes.« Rep. I:2 nr. 4299. Jvf.: Ulsig, 1968, 104-05.
424. Udvalg nr. 63.
425. Losman, 46. Hun fejllæser tilsyneladende det brev, hvori abbed Salomon tilbagegiver dronningen godset i Halsnæs således, at godset skulle rente 1½ øre og 5 pd. korn, hvilket alene i formen forekommer at være en mærkelig måde at angive godsets ydelse på. Godset bestod som sagt af 3 bol jord minus 1½ øre skyld i Evetofte og en gård i Hågendrup, der skyldte 5 pd. korn.
426. Linton, 1971, 141. Samme, 1973, 53, 56.
427. Codex nr. 178. Codex, s. 330. FAS, 94. Trap, III:1, 202.
428. Se note 423. I 1682 bestod Hågendrup af 6 gårde. Pedersen, 9.
429. Codex nr. 179 og 180. Codex, s. 272. O. Nielsen – Codex, s. 308 – vil fejlagtigt placere jordebogens »Hogendrop« i Græsted sogn og FAS, 55-56, følger ham heri.
430. Codex nr. 178. Codex, s. 272.
431. Codex nr. 22, 16 og 27.
432. Codex nr. 68, 67, 70 og 69. DD III:3 nr. 12, III:4 nr. 64, III:5 nr. 98 og 234.
433. Codex nr. 67, 70 og 69. DD III:4 nr. 64, III:5 nr. 98 og 234.
434. Nørlund, 1924, 75-76.
435. Gissel, 1972, 52.
436. DD IV:1 nr. 291. McGuire, 1982, 247-48. Lorenzen mener, at man ikke skal tage påstanden om truende ødelæggelse af Esrum for alvorligt. I 1380 fik Esrums abbed nemlig visitationsret for cistercienserordenen i hele Norden, hvilket efter Lorenzens opfattelse ikke tyder på, at han stod i spidsen for en hensygnende institution. Lorenzen, 1941, 17, 138. Jvf.: Ortved, 1933, 22.
437. Codex nr. 257 og 259.
438. Pedersen, 11. Ulsig, 1968, 158, skriver, at der på dronning Margrethes tid lå en væbnergård i Esrum, som klostret ejede. Jeg har ikke i brevbogen fundet spor af en sådan væbnergård.
439. Codex, s. 264-65. Jvf.: Pedersen, 11, hvor Villingerød i 1682 består af 9 gårde og 4 jordløse huse.
440. Codex, s. 265. Jvf.: Pedersen, 10, hvor Havreholm i 1682 består af 6 gårde, 1 hus med og 2 huse uden jord.
441. Codex, s. 266.
442. Danske Kancelliregistranter 1535-1550, s. 354.
443. Codex nr. 122, 124, 161, 177, 190, 191, 194, 228, 240, 242, 246 og 247.
444. Codex, s. 268. Jvf.: Pedersen, 10, hvor ejendommen i 1682 er opdelt i 2 brug.
445. SRD, VI, s. 172. DD IV:1 nr. 199.
446. Ulsig, 1968, 158.
447. Codex nr. 246 og 247.
448. Codex nr. 177.
449. Trap, III:1, 155.
450. Danske Kancelliregistranter 1535-1550, s. 196. For at få Bosjökloster gav Thale Ulfstand i 1560 foruden Stenholt 49 gårde, 2 møller, 1 »bolig«, 2 fiskerboder og 2 øde jorder fordelt på 5 sjællandske herreder. Kancelliets Brevbøger, 1556-1560, s. 414. I 1682 bestod bebyggelsen Stenholt hus af 2 brug, som ialt kun var på 2,53 td. htk. Pedersen, 7.
451. Codex nr. 204.
452. Codex nr. 104. DD III:3 nr. 587.
453. Codex, s. 270. Jvf.: Pedersen, 8, hvor byen i 1682 består af 16 gårde og 9 jordløse huse.
454. Rep. I:2 nr. 4015. Codex nr. 236. Ulsig, 1968, 185.
455. Rep. I:3 nr. 7539.
456. Lönnroth. 165, 168.
457. Codex nr. 259. Ulsig, 1968, 357.
458. Rigsarkivet, Lensregnskaber – Varberg 1576-1604. Rulle 18835. Jvf.: Erslev, 77. Sandklef, 519. Jexlev, 1978, 614.
459. Codex nr. 259.
460. Rep. I:2 nr. 3354, 3421, 3753, 3885 og 4157.
461. Codex, s. 273.
462. Codex nr. 101. DD II:5 nr. 339. Jvf.: Olsen, 1961b, 85.
463. Codex, s. 271.
464. Codex, s. 273. I 1415 havde Esrum modtaget den sidste godsgave i Vejby, som brevbogen omtaler. Det var Asser Olsen, præst i Blistrup, der skødede klostret sin gård på 5 ørtug skyldjord. Codex nr. 139 og 140. I 1682 bestod Vejby af 16 gårde og 14 huse uden jord. Pedersen, 13.
465. Codex, s. 274.

466. C.A. Christensen, 1964a, 346. Samme, 1964b, 17-18.
467. Lekai, 303, 306-08.
468. Codex nr. 261.
469. Codex nr. 238, 240, 239, 241 og 242.
470. Codex nr. 236.
471. Codex nr. 243, 262, 244, 245, 246, 247 og 248.
472. Codex nr. 254, 253 og 255.
473. Codex nr. 233, 226, 227 og 228.
474. Codex nr. 256.
475. Det drejer sig om klostrets gods i Busserup, Bøtterup, Egebæksvang, Ejlstrup, Harrishøj, Hornbæk, Horneby, Jonstrup, Kathej, Kvinderup, Langelte, Langstrup, Lille Esbønderup, Lokkerup, Munkegården i Tikøb sogn, Nellerød, Plejelt, Risby, Skenkelsø og Særløse. Godset i Enøre, Følstrup og Ørløse har jeg ikke kunnet lokalisere.
476. A.E. Christensen, 1938, 36-37.
477. Gissel, 1968, 212 note 14.

Esrum Kloster. Postkort fra 1906. Helsingør Bymuseum.

Appendiks A.

Det højmiddelalderlige godssystem og dets afvikling

Indledning

I nærværende afsnit vil jeg redegøre for nogle af resultaterne af den nyere forskning i middelalderens landbrugsforhold – herunder særlig cistercienserklostrenes godsdrift. Formålet er at skabe et sammenligningsgrundlag, som udkommet af mine kildeanalyser kan holdes op mod.

Jeg vil prøve at begrænse mig til forhold, som kan belyses af det kildemateriale, der er til rådighed. Esrum klosters brevbog giver f.eks. kun få oplysninger om landgildeforhold i tiden frem til år 1400. Derfor vil jeg ikke komme ind på den meget omfattende debat, der har været ført om middelalderens landgilde- og skatteforhold og det fald i landgilden, der skete i anden halvdel af det 14. århundrede. Derimod vil jeg kort gøre rede for cistercienserklostres tiendeforhold, der som generelle bestemmelser også gjaldt Esrum.

Problemer ved at anvende den landbrugshistoriske litteratur på kildematerialet.

Det er vigtigt at klargøre sig de problemer, der opstår, når man vil bruge den landbrugshistoriske forsknings resultater på vort lokale kildemateriale: For det første vil det givetvis ikke altid være muligt at eftervise en landsdækkende tendens i det lokale kildemateriale – simpelthen fordi de lokale kilder ikke indeholder oplysninger om emnet. For det andet er der store lokale forskelle i middelalderens landbrugsforhold, og det er farligt at skønne om lokale tilstande på baggrund af generelle tendenser – eller omvendt at konkludere om generelle tendenser på baggrund af materiale fra et enkelt område[1].

For det tredie er den moderne forsknings resultater i Danmark især vundet ved undersøgelser af adelsgods (Ulsig) og bispe- og kapitelsgods (C.A. Christensen). Derfor kan man ikke umiddelbart sammenligne. Jeg har derfor inddraget udenlandsk forskning i cistercienserklostrenes særlige godssystem – grangiesystemet (Donnelly, Lekai).

For det fjerde kan man spørge, om de kilder, som vi finder i Codex Esromensis, overhovedet kan fortælle os noget om klostergodset – eller om de ikke snarere siger noget om det gods, som godsgaverne oprindeligt tilhørte[2]. Hertil må man vel svare, at ganske vist peger godsgaverne tilbage på givernes gods, men en godsgave kan i visse tilfælde følges i klostrets eje gennem længere tid. Herved kan man håbe på alligevel at få et indtryk af klostrets godsdrift. De pavelige og biskoppelige privilegiebreve fra klostrets første tid giver os endvidere mulighed for på forskellige tidspunkter af klostrets historie at få overblik over klostrets samlede besiddelser – eller dog hovedparten af dem.

Middelalderens ejendomsmål

De fleste af brevene i Esrum-bogen bruger meget vage vendinger, når de beskriver størrelsen af en ejendom. En mand kan f.eks. skænke Esrum »alt«, hvad han ejer i en by.

Når brevene anvender størrelsesmål, bruger de begreber som bol (eller mark), øre og ørtug. Der gik 8 øre på 1 bol, og 1 øre var det samme som 3 ørtug, mens 1 ørtug var lig med 12 penninge. Et brug kunne altså f.eks. være på 1 øre skyldjord.

Disse begreber var imidlertid ikke eksakte mål, som vi kender det fra metersystemet. 1 bol var ikke en fast størrelse overalt på Sjælland. Indenfor hver enkelt landsby var bolene af (nogenlunde) samme størrelse, men størrelsen af 1 bol kunne variere stærkt fra landby til landsby. Aakjær har imidlertid beregnet, at 1 ørtug skyldjord på Sjælland i gennemsnit var lig med 4.34 td. land eller 0.96 td. htk.[3].

Det højmiddelalderlige godssystem

Godssamlingens betingelser

Vi har adskillige vidnesbyrd om, at adelsmænd i højmiddelalderen kunne være storgodsbesiddere[4], og også klostrene har allerede i højmiddelalderen ofte været godsrige. Vi kender dog først fra slutningen af 1400-tallet konkrete tal på omfanget af visse klostres gods.

Men de vilkår, hvorunder klostrene samlede gods, adskilte sig skarpt fra adelens vilkår. En adelsmands muligheder for at samle gods afhang i høj grad af, hvor meget gods han arvede. Han kunne forøge sit gods ved at indgå et fornuftigt ægteskab, men det gods, som han fik samlet, var altid i fare for at blive splittet igen ved arvedelingen efter hans død[5].

Arvesplittelse var naturligvis ikke et problem for klostrene. For dem var det afgørende, hvor stor offervilje godsejerne udviste. Denne offervilje blev i høj grad bestemt af, hvor attråværdige klostrets genydelser – dvs. sjælemesser, årtider for afdøde og begravelse i klosterjorden – var for dets velyndere[6].

Klostrene kunne også selv aktivt prøve at fremkalde donationer fra potentielle givere. Offerviljen blev imidlertid begrænset af kirke- og landskabslovenes bestemmelser, der fastsatte, at testamentariske gaver ikke måtte overskride ½ hovedlod. En mand kunne dog give en hel hovedlod, hvis han ville gå i kloster – og hvis han vel at mærke var rask[7]. I praksis havde klostrene ofte store vanskeligheder med at overtage gaver, som var blevet dem testamenteret, fordi andre arvinger ikke ville give slip på godset.

I cistercienserordenens første tid var det ikke velset, at klostre købte gods. En kort tid (1191-1216) var det ligefrem iflg. ordensreglen forbudt at købe gods, men forbuddet blev overtrådt på forskellig vis – tit ved at køb i ejendomsdokumenterne blev betegnet som godsgaver.

Klostergodset kunne også vokse ved, at et kloster til gengæld for en »godsgave« stillede andet gods til rådighed for giveren for dennes livstid og på meget fordelagtige vilkår. Klostre kunne også yde lån mod pant i gods og derpå beholde godset, hvis låntageren ikke indfriede sin gæld. Den slags uindfriet pantegods kunne i dokumenterne fremstilles som sjælegaver, for at munkene ikke skulle kunne anklages for åger[8].

Godsstruktur og arrondering

Ulsig har påvist, at teorien om, at adelsgodset oprindelig skulle have bestået af bortfæstet strøgods, er uden hold i kildematerialet. Tværtimod var det sjællandske stormandsgods i Valdemarstiden – såvel inden for de enkelte byer som inden for større områder – stærkere koncentreret og bedre arronderet end i senmiddelalderen[9].

På stormandsbesiddelserne finder Ulsig 2 godstyper: 1) velarronderede storgodser, bestående af en storgård med tilhørende godskompleks, og 2) velarronderede smågodser, bestående af en større gård og en landsby plus evt. et torp – eller af een, halvanden eller to landsbyer. Det er betegnende for tiden, at en hel by eller den væsentligste

del heraf tit var på en enkelt mands hånd. Sådanne kalder Ulsig »landsbygodser«[10].

I de første 100-125 år efter Valdemarstiden var det sjællandske stormandsgods også langt bedre arronderet end herremandsgods i det 15. århundrede, og det var fortsat præget af små, velarronderede landsbygodser. I slutningen af 1200-tallet kan der sjældent påvises strøgods, men o. 1350 er strøgods begyndt at forekomme langt hyppigere. Grunden var dels, at adelen nu ikke mere var så rig som den tidligere havde været, dels at adelen havde købt selvejergods, men først og fremmest at mange nye slægter havde kæmpet sig op i adelen[11].

Derimod var godsstrukturen på lavadelens gods typisk strøgods[12].

Brugstyper og godssystem

Højmiddelalderens centrale brugstype var brydegården, som almindeligvis synes at have været på mellem ⅓ og 1 bol – altså af størrelse som 3-4 1400-tals gårde[13]. Kilderne fortæller dog også om storgårde på f.eks. 5 bol 1 otting eller 3½ mr. skyldjord. Disse storgårde var dog ikke hovedgårde i senmiddelalderlig forstand – dvs. centrer for et stort fæstegods – ligesom de ikke alle kan have været sædegårde. Mange har sikkert været avlsgårde bestyret af bryder[14].

Landbogårdene var i højmiddelalderen mest tilbehør til bryde- eller storgårdene. De var typisk på 3 eller 6 ørtug skyldjord. Den meget store størrelsesforskel på bryde- og landbogårde ses f.eks. af, at Århus-kapitlets brydegårde på Århus-egnen i 1315 havde en udsæd på mellem 21 og 72 td. korn, mens kapitlets landboer sammesteds kun såede mellem 5 og 10 td.[15].

Gårdsæder svarede nærmest til senere tiders huse uden – eller med meget lidt – jord. Man antager, at gårdsæder var mere udbredt før end efter 1350, selvom kilderne før 1350 kun sjældent nævner gårdsæder. Efter 1350 optræder de hyppigere i kilderne, men de omtales da ofte som øde[16].

Både adelige og gejstlige storgodser synes iflg. Ulsig i højmiddelalderen oftest at være blevet drevet ved den driftsform, som han kalder brydegodssystemet. Dette indebar, at brydegårdene var landbrugets centrale produktionsenheder, mens landbogårde og gårdsæder leverede arbejdskraften til brydegårdenes drift.

Derimod blev brydegodssystemet sikkert ikke altid anvendt på det mindre herremands- og bondegods. Gårde på ½ bol faldt også tit uden for brydegodssystemet, da de kunne klare sig selv eller blot skulle have hjælp af en gårdsæde eller tjenestefolk. Landsbyer, som udelukkende bestod af landbogårde på 3 eller 6 ørtug, hørte iflg. Ulsig heller ikke til brydegodssystemet[17].

Godssystemet på cistercienserklostrenes gods betegner Ulsig som en variation af brydegodssystemet. Den centrale driftsenhed var her grangien i stedet for brydegården[18]. Grangier var større avls- eller ladegårde, der var centrer for hver sit godsområde og i hovedsagen blev drevet af lægbrødre. En grangie blev almindeligvis bestyret af en lægbroder (magister grangiæ) under opsyn af klostrets cellarius, der var en munk. Iflg. cistercienserordenens regler måtte klostrene ikke bortfæste deres gods. I stedet var klostrene forpligtet til selv at drive landbrug. I cistercienserordenens første tid arbejdede klostrene derfor på at organisere deres gods i form af grangier. Det medførte tit, at munkene helt eller delvist nedlagde en eksisterende landsby, som de ejede, for i stedet at kunne oprette en grangie på den forhenværende landsbys jorder[19].

Lekai mener, at grangierne var det verdslige gods overlegne i effektivitet pga. deres organisering og planlagte udnyttelse af jorden. C.A. Christensen betegner imidlertid brydegodssystemet som den mest effektive driftsform for jordejerne, som Danmark nogensinde har kendt, og Lekai anfører ingen træk ved grangiedriften, der skulle adskille den væsentligt fra brydegodssystemet

og gøre den mere effektiv. Jeg kunne dog nok forestille mig, at cistercienserklostrenes arbejdsstyrke i ordenens første tid af religiøse grunde kunne være mere motiveret for arbejdet end brydegårdenes arbejdsstyrke[20].

Frem til o. 1300 synes grangiesystemet almindeligvis at have været det fremherskende driftssystem på cistercienserklostrenes godset. Men fra omkring midten af det 13. århundrede blev klostrenes strøgods ikke mere omdannet til grangier, og man begyndte at opdele grangier i større eller mindre brug og bortfæste disse. Det var der flere grunde til:

Indtil 1215 havde cistercienserklostres gods været tiendefrit, hvis munkene dyrkede det selv eller for egen regning – dvs. hvis der var tale om grangier. Men Lateran-koncilliet i 1215 bestemte, at cistercienserne nok kunne beholde deres tiendefrihed for gods erhvervet før 1215 og for nybrudsjord – stadig forudsat at munkene dyrkede godset selv – men ordenen mistede sin tiendefrihed for gods erhvervet efter 1215. Disse bestemmelser må have kølnet munkenes iver efter at omdanne nyerhvervede godsgaver til grangiegods.

Fra o. 1250 fik klostrene også ofte vanskeligt ved at rekruttere lægbrødre til grangiernes drift. Endelig kunne der være en række økonomiske og administrative fordele for klostrene, hvis de opgav grangiedriften og i stedet bortforpagtede godset. Alligevel virkede det forhold, at klostrene fortsat havde tiendefrihed af gods, der var erhvervet før 1215 og blev dyrket af munkene selv, i lang tid som en bremse på tendensen til at udstykke og bortfæste grangier[21].

Men gradvist måtte klostrene ændre grangiedriften for blot at få jorden dyrket. Lægbrødrene blev efterhånden suppleret med lejet arbejdskraft, og grangier kunne f.eks. forpagtes til en munk, lægbroder eller verdslig bryde, som så fik mulighed for at få del i overskuddet af driften. Eller man kunne i sidste ende udstykke grangien i mindre brug og bortfæste dem. På den måde kunne den landsby, som var blevet nedlagt, da grangien blev oprettet, blive gendannet.

Klostrenes fordele ved at bortfæste eller udleje jord var, at man så ikke mere havde brug for et stort og til tider uroligt korps af lægbrødre. Desuden blev godsadministrationen forenklet, man fik ofte kontant afregning af forpagterne, hvorved man slap for at skulle oplagre landbrugsprodukter, og de regelmæssige forpagtningsindtægter stabiliserede klosterøkonomien. Endelig kunne bortforpagtning være en hurtig metode til at nedbringe en evt. gæld[22].

Oprindeligt var det dog efter ordenslovgivningen forbudt at udleje jord til lægfolk. Forbuddet blev – trods hyppige overtrædelser – opretholdt indtil 1208, da generalkapitlet – ordenens højeste myndighed – tillod udlejning af fjerntliggende eller dårlige jorder. I 1214 blev denne tilladelse inddraget, men allerede i 1215 blev den igen givet. Det afspejler sikkert intern uenighed i ordenen på dette område og viser, hvor kontroversielt emnet var. I 1224 blev der givet almindelig tilladelse til at udleje jord. I begyndelsen blev kun korte lejemål godkendt – men snart tillod man både livs- og arvefæste[23].

Grangiesystemet synes således som helhed at tabe terræn fra o. midten af 1200-tallet, mens udlejning af gods og udstykning i fæstegods vandt frem.

Jordbrugerne

De tre hovedkategorier af jordbrugere på det verdslige gods var bryder, landboer og gårdsæder. Allerede i højmiddelalderen gennemløb disse tre gruppers sociale og retlige forhold en voldsom udvikling, hvorfor man må vare sig for at opfatte dem som statiske størrelser[24]. Her kan jeg kun komme ind på enkelte træk ved disse jordbrugergruppers sociale stilling.

I hele det 12. århundrede betegner ordet

»bryde« som regel en mand af høj social status, men i Valdemarstidens senere del begynder ordet også at kunne betyde jordbruger eller godsforvalter, og efter o. 1230 kan »bryde« kun have sidstnævnte betydning[25]. Disse bryder drev højmiddelalderens brydegårde. Oprindelig ejede bryde i fællig med jordejeren løsøret på et brug – senere ejede bryde og jordejer hver deres del af løsøret – men jorden tilhørte altid alene jordejeren. Bryden betalte som regel jordejeren en kvotadel af høsten. Fælles for alle bryder var det, at jordejeren var brydens herre – hans husbond – selvom dette er svært at forlige med billedet af bryden som jordejerens »kompagnon«[26].

Ulsig mener, at landboklassen i det 12. århundrede både omfattede små og større bønder, idet landboer på den tid ikke kun drev små gårde, men også brug på op til ½ bol[27]. Landboens forhold til jordejeren var et i princippet frit opsigeligt et-årigt jordlejeforhold. Oprindeligt var jordejeren ikke landboens herre – tværtimod var landboen selv husbond i den gård, han drev. Han gav en fast årlig ydelse i landgilde hyppigst betalt i penge[28].

I løbet af det 13. århundrede synes landboens sociale stilling at være stærkt forandret. O. 1300 drev landboer kun smågårde, mens de større gårde nu blev drevet af bryder. Jordfæsteforholdet var stadig frit opsigeligt, men i lyset af det 13. århundredes overflod på arbejdskraft har denne frihed nok mest været til jorddrottens fordel. Endelig blev jordejeren i 1200-tallets slutning landboens husbond og landboen hans tjener[29].

Gårdsæder boede på andre gårdes grund, men i egne huse, hvortil der højst var en lille jordlod. Gårdsædens forhold til godsejeren var som landboens et frit lejeforhold, men gårdsæden blev nok godsejerens tjener før landboen. Skønt gårdsædernes ydelser til godsejeren tilsyneladende kun har været små, har de øjensynligt levet nær eksistensminimum som daglejere afhængige af arbejde på brydegårdene. Folkerigeligheden i det 13. århundrede har sikkert presset arbejdskraftens pris i bund[30].

Cistercienserordenens godset blev nok aldrig drevet udelukkende af lægbrødre og munke, men i det 12. og 13. århundrede formodes lægbrødre at have udgjort hovedparten af klostergodsets arbejdsstyrke – hjulpet af daglejere og tyende. Munkene, der vel ofte var fra en højere social baggrund, har formentlig mest haft ledende funktioner i landbrugsarbejdet, mens lægbrødrene sikkert havde samme funktion på grangierne som gårdsæderne havde på grydegårdene[31].

Der findes nærmest diametralt modsatte opfattelser af lægbrødrenes levevilkår. Ortved og Skyum-Nielsen skriver, at deres arbejdsdag var både lang og hård, deres føde knap og dårlig, at de tit måtte faste og for det meste iagttage streng tavshed[32].

Derimod fremhæver Nørlund og Lekai, at lægbrødre levede under lempeligere klostertugt end munkene. De fastede mindre strengt og sov længere end munkene. Når man i det 12. og 13. århundrede kunne hverve og opretholde store lægbroderkorps, vil Lekai forklare det med, at den voksende befolkning ikke mere kunne optages i de eksisterende landbrugsenheder, at munkene i almindelighed var mildere herrer end verdslige godsejere, og endelig at småfolk søgte at undslippe fattigdom og usikkerhed ved at blive lægbrødre[33].

De fleste forskere mener, at lægbrødre rekrutteredes blandt bondebefolkningen og andre lavbyrdige og ulærde, selvom der er eksempler på, at adelige blev lægbrødre. McGuire udpeger derimod dels de små jordejere, men dels især de rige stormandsfamilier som f.eks. Hvide'rne som rekrutteringsgrundlaget for lægbrødrene[34]. Selvom han har kildebelæg for, at i hvert fald nogle lægbrødre har været af stormandssæt, er det nok farligt herfra at slutte, at hovedparten af lægbrødrene har haft denne baggrund.

I ordenens tidligste tid havde munke og lægbrødre levet og arbejdet tæt sammen, men i slutningen af det 12. århundrede ændredes holdningen til lægbrødre internt i ordenen. Det kom til udtryk i en statut vedtaget af generalkapitlet i 1188, som påbød, at adelige lægmænd, som søgte optagelse i klostrene, skulle blive munke – ikke lægbrødre. Gradvist genindførtes nu et herre-tjerner forhold mellem munke og lægbrødre[35].

Mod slutningen af det 13. århundrede synes der at blive færre lægbrødre, hvilket efterhånden gør klostrene mere afhængige af daglejere. Samtidig bevirker det ofte, at klostrene må bortfæste jorden til landboer eller bryder. McGuire mener, at årsagen til manglen på lægbrødre var, at de gamle aristokratfamilier uddøde, og at lægbrødre ikke i samme omfang kunne hverves fra de nye godsejerfamilier eller storbønderne.

Donelly og Lekai fremhæver, at det 14. århundredes mangel på arbejdskraft forårsagede, at færre følte sig kaldet til lægbroder i betragtning af de mange, mere tillokkende muligheder, som åbnede sig. De nævner også, at klostrene med vilje indskrænkede antallet af lægbrødre, fordi de allerede fra begyndelsen af det 13. århundrede havde disciplinære problemer med dem[36].

Den senmiddelalderlige krise

Befolkningstilbagegang, landgildefald, ødelægning.

Fra o. 1300 til o. 1450 skete der en række grundlæggende forandringer i forholdet mellem ejerne og brugerne af landbrugsjorden, ligesom også dyrkningsformerne og driftens omfang og intensitet ændrede sig. Disse fænomener betegnes almindeligvis samlet som »den senmiddelalderlige krise«. Følgerne af denne krise synes at have været en reduktion i antallet af dyrkningsenheder i landbruget og en nedgang tilsyneladende både relativt og absolut – i det økonomiske udbytte af landbruget[37].

Jeg kan ikke her komme ind på alle aspekter af denne krise. I stedet vil jeg koncentrere mig om krisens effekt på godssystemet og godsstrukturen.

Tilsyneladende var den væsentligste årsag til krisen, at befolkningsmængden fra slutningen af 1200-tallet eller begyndelsen af 1300-tallet begyndte at falde. Dette forårsagede en folkemangel, der toppede o. år 1400[38]. Manglen på arbejdskraft medførte i sin tur, at landgilden faldt og gårde og byer blev lagt øde. Omfanget af denne ødelægning og størrelsen af landgildefaldet har været genstand for megen forskning og debat. Man er dog ikke nået til enighed om disse spørgsmål. Øjensynligt har der været store lokale forskelle i krisens forløb og intensitet – både fra egn til egn og fra gods til gods[39].

Brydegodssystemets afvikling

Under landbrugskrisen blev de ringeste brug som regel nedlagt først, mens man på alle måder søgte at holde de store, gode brug – f.eks. brydegårdene – drift[40]. I det lange løb lykkedes det dog ikke godsejerne at opretholde brydegårdene. Disse blev tværtimod med tiden formindsket eller udstykket i mindre gårde. Jord blev taget fra de store og større gårde og lagt til mindre gårde og gårdsæder. Gårdsæderne forsvandt de fleste steder på Sjælland snart efter år 1400. Enten blev de nemlig lagt øde, eller også fik de tillagt så meget jord – f.eks. fra brydegårdene – at de blev til landbogårde[41].

C.A. Christensen har sammenlignet jordfordelingen mellem de forskellige brugstyper i 1370 med jordfordelingen i 1682. Hans oplysninger fra 1370 stammer fra Roskildebispens jordebog, mens han for 1682 arbejder ud fra en tabel opstillet af Henrik Pedersen på grundlag af forarbejderne til 1688-matriklen[42].

Han finder, at den brugstype, som i 1370 havde den procentvis største andel i jorden, nemlig 25%, var gårde på mellem 12 og 20

ørtug skyldjord, dvs. brydegårde. Af størrelse kan brydegårde iflg. C.A. Christensen jævnføres med senere tiders proprietærgårde. I 1682 var den dominerende brugstype derimod gårde på mellem 4 og 8 td. htk., som på den tid dyrkede 43,8% af landets jord. Også Ulsig konstaterer denne udvikling. Han bemærker, at den gennemsnitlige gårdstørrelse o. 1300 var ½ bol, o. 1400 var den ⅓ bol og o. 1500 ¼ bol[43].

I Roskildebispens jordebog fra o. 1370 udskiller Ulsig 3 »normale« gårdstørrelser, nemlig brug på hhv. ½, ¼ og ⅛ bol. Dette afspejler givetvis brydegodssystemet med dets brydegårde og større og mindre landbogårde. Men brydegodssystemet var under afvikling o. 1370, og det er iflg. Ulsig kvartbols-gården, der viser frem mod senmiddelalderens typiske brugstype – topunds-gården[44].

Storgårdene havde i 1682 en mindre andel af landets jord under sig end i 1370. C.A. Christensen konstaterer, at hovedgårde, dvs. brug på 20 ørtug skyldjord/td. htk. og derover, i 1370 drev 34,9% af Roskildebispens jord, men i 1682 havde de kun 10,1% af landets jord. Stordrifter, dvs. brug på 50 ørtug skyldjord/td. htk. og derover, fik deres andel i jorden beskåret fra 16,5% i 1370 til 6,0% i 1682. C.A. Christensen giver en række eksempler på, at storgårde, der omtales i Roskildebispens jordebog, siden 1370 enten er blevet stærkt formindskede eller helt er forsvundet som storgårde[45].

Det gamle brydegodssystem med de små godsenheder (hoved- og brydegårde med tilliggende landbogårde og gårdsæder) var altså i færd med at blive ændret til et fæstegodssystem bestående af storkomplekser af een ensartet masse af fæstegårde, som alle ydede landgilde til samme hovedgård. Ulsig betegner fæstegodssystemet som et smådriftssystem[46].

For cistercienserklostrenes vedkommende bestemte pave Bonifacius 8. i 1302, at deres jorder – hvad enten de blev drevet af munkene selv eller var bortfæstet – herefter ikke skulle yde tiende, hvis ingen hidtil havde taget tiende af dem. Det betød, at grangier kunne bortforpagtes, uden at klostrene mistede deres tiendefrihed, og det er givet, at bortfæstning og udstykning af grangier nu tog fart.

I 1335 søgte pave Benedikt 12. at reorganisere ordenens økonomiske administration. Han bestemte bl.a., at abbeder ikke måtte sælge klosterejendom uden at rådføre sig med konventet og indhente generalkapitlets tilladelse. Transaktioner vedrørende hele grangier, landsbyer eller større dele af klostrets ejendomme skulle godkendes af selve paven. Endelig måtte udlejningsforhold ikke gælde mere end 5 år, og de skulle godkendes af enten generalkapitlet eller paven[47]. Bestemmelserne er givetvis et forsøg på at dæmme op for klostrenes salg og bortforpagtning af deres gods. Men man kan nok tvivle på, at disse bestemmelser er blevet efterlevet.

Cisterciensermunk i hvidgrå ordensdragt hvorover han bærer en sort scapular.

Noter

1. Gissel, 1968, 273, 283. Samme, 1972, 8. Raslow, 37.
2. Ulsigs metode er netop at rekonstruere godser ved at kombinere godshistorien med slægtshistorien på grundlag af kildeudsagn fra bl.a. adkomstbreve og – for tiden før 1350 – også klostres og kapitlers arkiver. Ulsig, 1968, 10, 16-18.
3. KVJ, Indledning, 92. C.A. Chritensen, 1964a, 286, godkender Aakjærs udregning med mindre forbehold. Jvf.: Rasmussen, 1957, 55-63. Samme, 1971, 47-52.
4. Ulsig, 1968, 22, 99-100, 114. Nørlund, 1927, 168-69. Ulsig, 1968, 25, mener, at Nørlunds udregning af Sune Ebbesens gods må være for højt sat, men Christiansen, 190-91, og Hørby, 1980b, 79, støtter Nørlunds beregning.
5. Ulsig, 1968, 293-95.
6. Nørlund, 1924, 72, taler om, at Sorøs grav- og godspolitik hang uadskilleligt sammen. Jvf.: Lekai, 286.
7. Hertzsprung, 314-15. Iuul, 74-75. H. Nielsen, 313. Når en adelsmands gods skulle arvedeles efter hans død, blev det opdelt i hovedlodder. Hver søn fik en hel hovedlod, mens hver datter fik ½ hovedlod.
8. Nørlund, 1924, 80-81. Ortved, 1927, 108-09. Ulsig, 1958, 23. Lekai, 291-92. McGuire, 1982, 213.
9. C.G. Weibull, 33-39. Ulsig, 1968, 15-16, 45-46.
10. Ulsig, 1968, 40, 98.
11. Ulsig, 1968, 97-98, 114-16.
12. Ulsig, 1968, 44-45, 98.
13. Ulsig, 1968, 130, 134.
14. Ulsig, 1968, 118-20. Samme, 1981, 147.
15. Ulsig, 1968, 126-30. Samme, 1981, 138, 140.
16. Ulsig, 1968, 131-33. Samme, 1981, 150-51.
17. Ulsig, 1981, 139-41.
18. Ulsig, 1981, 140.
19. Nørlund, 1924, 86. Ortved, 1927, 109. Koch, 1941, 756. Badino, 2-3. A.E. Christensen, 1977, 318. Lekai, 295. Hvis man undrer sig, når Donnelly, 405, definerer en grangie som »a small farm« – især i betragtning af de oplysninger om engelske grangiers størrelse, som han fremlægger s. 406-08 – så er forklaringen måske den, at ordet »farm« henty-der til en langt større brugstype, end vi traditionelt forbinder med ordet »gård«.
20. C.A. Christensen, 1964a, 345 (jeg går ud fra, at han undtager Danmark i nyeste tid). Lekai, 282, 295. Jvf.: Paludan, 418.
21. Nørlund, 1924, 87-89. Ortved, 1927, 109. Koch, 1934-36, 553. Samme, 1950, 360. Donnelly, 420-21. Lekai, 307-08. McGuire, 1982, 146, 182, 215. Den engelske udvikling se Donnelly, 449-50.
22. Nørlund, 1924, 88. Donnelly, 426. Lekai, 306-08, 328.
23. Ortved, 1927, 110. Donnelly, 420-21. Lekai, 307-08.
24. Ulsig, 1981, 141, skriver, at der nok er tale om en vis kontinuitet i godssystem og socialstruktur fra det 12. århundrede til begyndelsen af det 14., men sammenhængen var ikke simpel.
25. Riis, 8-9, 18. Ulsig, 1981, 142.
26. P.J. Jørgensen, 195-96, 387, 472. Riis, 2-6. Ulsig, 1981, 142-45.
27. Ulsig, 1981, 144-50. C.A. Christensen, 1983, 28, antager, at landboer oprindelig har været yngre medlemmer af en bol-familie, som var kommet i besiddelse af kapital ved at kræve deres hovedlod i familiens løsøre og købejord udbetalt for at kunne stifte eget bo.
28. P.J. Jørgensen, 196, 472-74. Riis, 3-4. Ulsig, 1981, 144-46, 148-50. Ulsig har svært ved at forklare landgildens erlæggelse i penge, men en mulig forklaring skitseres af C.A. Christensen, 1983, 28.
29. P.J. Jørgensen, 472-74. Ulsig, 1981, 146, 150, 156. Den frie opsigelighed i landboforholdet har givet anledning til forskellige kommentarer: Ulsig, 1968, 124, kan ikke få landboens fri stilling til at rime med hans underordnede position i godssystemet. Dahlerup, 222 note 8, mener, at den frie opsigelsesret under højmiddelalderens overflod på arbejdskraft mest må have været til fordel for godsejerne. Jvf.: C.A. Christnsen, 1964a, 260.
30. C.A. Christensen, 1964a, 260, og samme, 1964b, 20, og Ulsig, 1968, 119-20, er meget uenige om omfanget af gårdsædernes hoveriforpligtelser i Starreklinte. Christensen mener, at hver gårsæde gennem forår og sommer skulle arbejde 3 dage om ugen og om efteråret 2 dage ugentligt. Ulsig mener, at gårdsædehoveriet omfattede 2 dage om ugen om efteråret og kun 3 dage hele resten af året. Paludan, 412, 417, 434, støtter Christensens tolkning. Jeg hælder til Ulsigs tolkning, fordi hoveribehovet sikkert var størst i høstens tid. Christensens tolkning betyder, at gårdsæderne ydede mindre hoveri i høsten end uden for høsten. Jvf.: P.J. Jørgensen, 196, 207. A.E. Christensen, 1977, 306. Hørby, 1980a, 124. Ulsig, 1981,150-51.
31. Ortved, 1927, 109. Hertzsprung, 303-04. Donnelly, 400. A.E. Christensen, 1977, 318. Lekai, 297, 307.

32. Ortved, 1927, 111-112. Skyum-Nielsen, 104, 119-20.
33. Nørlund, 1924, 86. Lekai, 337-38.
34. Hertzsprung, 304. Nørlund, 1924, 111. Koch, 1963, 248. Lekai, 338-39. McGuire, 1982, 181.
35. Nørlund, 1924, 111. Lekai, 336, 340.
36. Hertzsprung, 305. Donnelly, 401, 458. Lekai, 310, 341-42. McGuire, 1982, 180-82.
37. Hørby, 1980b, 98.
38. C.A. Christensen, 1964a, 300, 341-43, 345-48. Paludan, 411-13.
39. Ang. landgildens fald: C.A. Christensen, 1931, 460. Samme, 1960, 222-23, 225, 229. Samme, 1964b, 7-8. Gissel, 1968, 250-53, 273, 283. Samme, 1972, 66-68. Ulsig, 1968, 142. Raslow, 37.
Ang. ødelægningen: C.A. Christensen, 1964a, 277-78, 307, 313-41, 346-47. Samme, 1964b, 11, 16-18. Gissel, 1968, 273-75. Samme, 1972, 60-61, 70. Samme, 1972-74, 7. Samme, 1976, 622. Skrubbeltrang, 1972, 247. Raslow, 9-10. Hornsherred, 310, 313, 315.
40. Ulsig, 1968, 140. Jvf.: Raslow, 13.
41. C.A. Christensen, 1964a, 291. Samme, 1964b, 19, 22. Ulsig, 1968, 148. Paludan, 434.
42. C.A. Christensen, 1964a, 283, 286. Samme, 1964b, 18-19.
43. C.A. Christensen, 1964a, 283. Samme, 1964b, 19-20. Ulsig, 1968, 147. C.A. Christensen og Ulsig har altså samme opfattelse af udviklingens hovedtræk. Men Ulsig, 1981, 139, 160 note 13, og Raslow, 13-14 note 42, kritiserer C.A. Christensens tabel: C.A. Christensen placerer altid grænsetal i den højeste af to størrelseskategorier. Dette har stor betydning for vurderingen af 202 gårde på ½ bol, dvs. 12 ørtug, i tabellen for 1370. Christensen ligestiller dem med proprietærgårde og henregner dem til gruppen af storgårde. Ulsig mener, at de bør regnes for ganske almindelige bondebrug. Herved vil de store brugs andel af jorden i 1370 reduceres til 41,2% mod 59,9% efter C.A. Christensens beregning. Ulsig erkender dog, at C.A. Christensens tabel ikke vil behøve modificering, hvis det dyrkede areal i 1370 var lidt større end i 1682. C.A. Christensen, 1983, 8-9, sstds note 22, afviser denne kritik og fastholder, at halvbolsgårde af størrelse regnes for lig med proprietærgårde.
44. Ulsig, 1968, 53.
45. C.A. Christensen, 1964a, 291. Samme, 1964b, 19-20. Definition af stordrift: Se Olsen, 1957, 176.
46. Ulsig, 1968, 209-10, 327, 348. Hørby, 1980b, 78.
47. Nørlund, 1924, 89. Donelly, 421-23. Lekai, 326. McGuire, 1982, 215.
48. Ulsig, 1968, 203.
49. Ulsig, 1968, 307, 311, 313, 317-18.
50. Ulsig, 1968, 207, 318-19, anser de strukturelle ændringer i godssystemet for den vigtigste grund til godskompleksernes vækst.
51. Olsen, 1957, 176. Ulsig, 1968, 345-48.
52. P.J. Jørgensen, 459. Skrubbeltrang, 1957, 271. Ulsig, 1984, 231.
53. Donnelly, 458. Lekai, 310, 341-45.

Appendiks B.

Tidligere behandlinger af Esrum klosters godshistorie

Her vil jeg kort omtale nogle andre fremstillinger af og synspunkter på Esrum klosters godshistorie. De mange detailanalyser af kilderne, som disse tidligere fremstillinger rummer, vil jeg imidlertid ikke kommentere her. De bliver diskuteret i forbindelse med mine egne fortolkninger af kildematerialet.

Daugaard, Kierulf, Rugaard og Stenfeldt har alle behandlet emnet, men de begrænser sig i hovedsagen til kronologiske opremsninger af kilderne og oversigter over godset o. 1497 på baggrund af klostrets jordebog[1].

Den første kritiske behandling af kilderne til godshistorien i det 12. og begyndelsen af det 13. århundrede giver O. Nielsen i sin udgave af klostrets brevbog. Han søger dels at stedfæste forsvundne besiddelser, dels at beskrive klostergodsets udvikling frem til 1228. Han prøver at udpege de ejendomme, der lå til Esrum, mens det var et benediktinerkloster. Desuden vil han påvise klostrets grangier og disses tilliggende. Han mener, at de forsvundne ejendomme må søges i omegnen af grangierne[2].

Et hovedtema i Badinos undersøgelse er hendes interesse for, om de sjællandske cistercienserklostre overholdt cistercienserordenens forskrifter om godsdrift og godserhvervelse. Hun mener, at klostrene ved deres grundlæggelse har stræbt efter at adlyde disse påbud, men at ordensreglens krav passede dårligt til det samfund, som omgav klostrene. Dette gav munkene vanskeligheder i deres godsdrift.

Ordensreglen forudsatte iflg. Badino, at klostrene hovedsagelig modtog jord, som ikke førhen havde været dyrket. I virkeligheden fik munkene meget gods, der allerede var opdyrket. For at dyrke jorden efter reglens påbud, oprettede munkene grangier og nedlagde i den forbindelse landsbyer. Men når landsbyer blev nedlagt, havde man svært ved at få landsbyboerne anbragt andetsteds. Derfor måtte man iflg. Badino omorganisere godset: På Esrum klosters gods mener Badino fra o. 1178 at kunne konstatere fremvæksten af en mellemform mellem grangiesystemet og det fæstegodssystem, som klostret ved middelalderens slutning var gået over til. Denne mellemform bestod i, at de oprindelige grangier blev hovedgårde for hver sin gruppe af fæstegårde, og Badino mener, at mellemformen sikkert var den fremherskende driftsmåde i det meste af Esrums levetid[3].

Iflg. Badino er tiden indtil o. 1230 en ekspansionstid for Esrum. Den er præget af store samlede godsgaver til munkene og en jævnt voksende række ejendomme, især i klostrets umiddelbare nærhed[4]. O. 1230 går Esrum over til en mere aktiv godserhvervelsespraksis, som senerehen også indbefatter køb og salg af gods.

Esrums mageskifter op til o. 1178 betød iflg. Badino, at klostrets gods blev samlet i de to nærmeste herreder. Herefter afholdt klostret sig en tid fra mageskifter, da disse var ildesete iflg. ordensreglen. Først fra 1240'rne begynder Esrum iflg. Badino igen at mageskifte gods – samtidig med skiftet til

en mere aktiv godspolitik. Op mod midten af 1300-tallet begyndte Esrum også i højere grad at låne penge ud mod pant i ejendom[5].

De godsgaver, som cistercienserklostrene fik, blev iflg. Badino i almindelighed mindre fra o. 1230. Årsagen var, at 1) kirkens stilling blev svækket af striden mellem konge og ærkebisp, 2) tiderne blev mere usikre, og folk holdt fastere på deres værdier, og 3) der skete en forskydning blandt klostrets velgørere væk fra højadelen. Dette skel o. 1230 er tydeligst i Esrums tilfælde, mens det andet store sjællandske cistercienserkloster – Sorø – ikke mærkede det i samme omfang[6].

Netop forskellen mellem Esrum og Sorø er et andet hovedtema hos Badino: Hun mener, at Sorø hurtigere end Esrum satte sig ud over ordenens påbud ang. godspolitikken. Sorø førte fra starten som cistercienserkloster en aktiv godserhvervelsespolitik. Derimod forholdt Esrum sig passivt, så snart dets gods var blevet en anvendelig enhed. Først et stykke ind i det 13. århundrede søgte Esrum aktivt at erhverve gods.

Sorøs godspolitik var iflg. Badino tosidet. Den bestod dels i en udbygning af den kompakte godsmasse i direkte tilknytning til klostret, dels af eksperimenter med fjerntliggende gods som f.eks. Asserbo. Esrum derimod koncentrerede alle kræfter om sin nærmeste omegn. Dette gav hurtigere resultater, men i det lange løb »nåede Sorø længst« – også med hensyn til det nærmereliggende gods[7].

Her synes Badino at overse Esrums engagement i Halland – et engagement, der strakte sig over mere end 300 år. Når hun konkluderer mere generelt om Esrums godspolitik, er det givetvis en svaghed, at hendes undersøgelse er begrænset til Sjælland. Det er derfor efter min opfattelse tvivlsomt, om Sorø rent faktisk var dristigere i sin godspolitik end Esrum, og det er uholdbart at hævde, at Esrum alene koncentrerede sig om at få gods i sin nærmeste omegn.

Gunnar Olsen bemærker i sin bog om Kronborg vestre birk, at der tidligere lå adskilligt flere bebyggelser i Esbønderup sogn end de 19, som 1682-matriklen opregner. En del af disse bebyggelser blev nedlagt før eller omkring år 1200, og Olsen mener, at nedlæggelserne dels kan skyldes dårlige livsbetingelser i Grib skov, men at det for det meste var bevidste gård- og landsbynedlæggelser. Olsens tese er, at Esrum kloster indførte en ny driftsform i landbruget i Nordsjælland. Man oprettede grangier overalt, hvor det lod sig gøre, og munkene nedlagde med dette for øje de landsbyer, som de erhvervede. De tog jorden fra bønderne og lagde den under grangierne. Samtidig gjorde de bønderne til gårdsæder, der skulle være med til at drive grangierne[8].

McGuire betegner 1150'erne, 1160'erne og 1170'erne som en tid med stærk ekspansion for Esrum, hvor kun dets besiddelse af Morup i Halland voldte problemer. I 1180'erne og 1190'erne var der uoverensstemmelse med Æbelholt kloster, men godserhvervelsen fortsatte næsten som før. I det 13. århundrede frem til 1240 vokser godset stadigvæk, men ikke med samme hast som før[9]. Modsat Badino mener McGuire, at det først er o. 1300, at godsgaverne formindskes, og de danske cistercienserklostre begynder at udlåne penge mod pant i jord[10].

Også McGuire påviser eksistensen af grangier på Esrums gods og følger væksten i deres antal. Efter hans opfattelse kan mangel på lægbrødre efter o. 1228 have hindret oprettelsen af nye og besværliggjort driften af de eksisterende grangier[11].

Sammenfatning

O. Nielsen, Badino, Olsen og McGuire er således enige om, at Esrums første halve århundrede som cistercienserkloster var præget af landsbynedlæggelser og oprettelse af grangier. Frem til o. 1230-40 vokser godset stærkt, hvorefter klostrets godspolitik iflg.

Badino ændres på flere måder. McGuire vil først henlægge disse ændringer til o. 1300. Ændringerne bestod i, at klostret mere aktivt søgte at få gods ved køb, mageskifte og udlånsvirksomhed, samtidig med at godsgaverne til klostret blev mindre.

Resultaterne af den nyere forskning i middelalderens agrare og sociale historie er ikke hidtil i videre omfang blevet brugt til at belyse Esrums godshistorie. Dette er naturligt nok, da alle de ovenomtalte forfattere – pånær McGuire – skrev, før middelalderforskningens nye resultater forelå[12].

Hidtil er især Esrums gods øst for Øresund blevet stedmoderligt behandlet af forskerne, hvilket nok har sin grund i, at kilderne hertil er meget fattige.

Noter

1. Daugaard, 223-226, 231-33. Kierulf, 4-31, 54-58. Rugaard, 12-14. Stenfeldt, 110.
2. Codex, s. 294-96. For en nærmere diskussion af, hvad en grangie var – se appendiks A.
3. Badino, 5, 22-24.
4. Badino, 12.
5. Badino, 4, 17-19.
6. Badino, 47.
7. Badino, 46-48.
8. Olsen, 1961b, 24-25, 48, 80.
9. McGuire, 1973, 150.
10. McGuire, 1982, 213.
11. McGuire, 1973, 138.
12. Jexlev, 1976, 1-2, 44, peger netop på Esrum klosters brevbog som et emne for en undersøgelse af et samlet godskompleks, hvor der gøres brug af den moderne forsknings resultater.

»Den ældste bevarede tegning af Esrum Kloster, som med påskriften Gammelt kloster *findes i Resens Atlas (1677), viser os to sammenbyggede fløje, en i syd og en i øst, der i forening med tvende mure og et plankeværk danner rammen om en gård. Tilkørslen til denne er sket gennem en port i den nordre, mod vest råt afbrudte mur. I gården er antydet et med en lille bro forsynet vandløb, som i en bue strækker sig mellem de to fløje, og hvis fald må have gået i sydvestlig retning. Tegningen viser os desuden vandingssted, og længst i syd krummer sig et pæleværk, som her har hegnet terrænet«. Fra J.B. Løffler, 1897.*

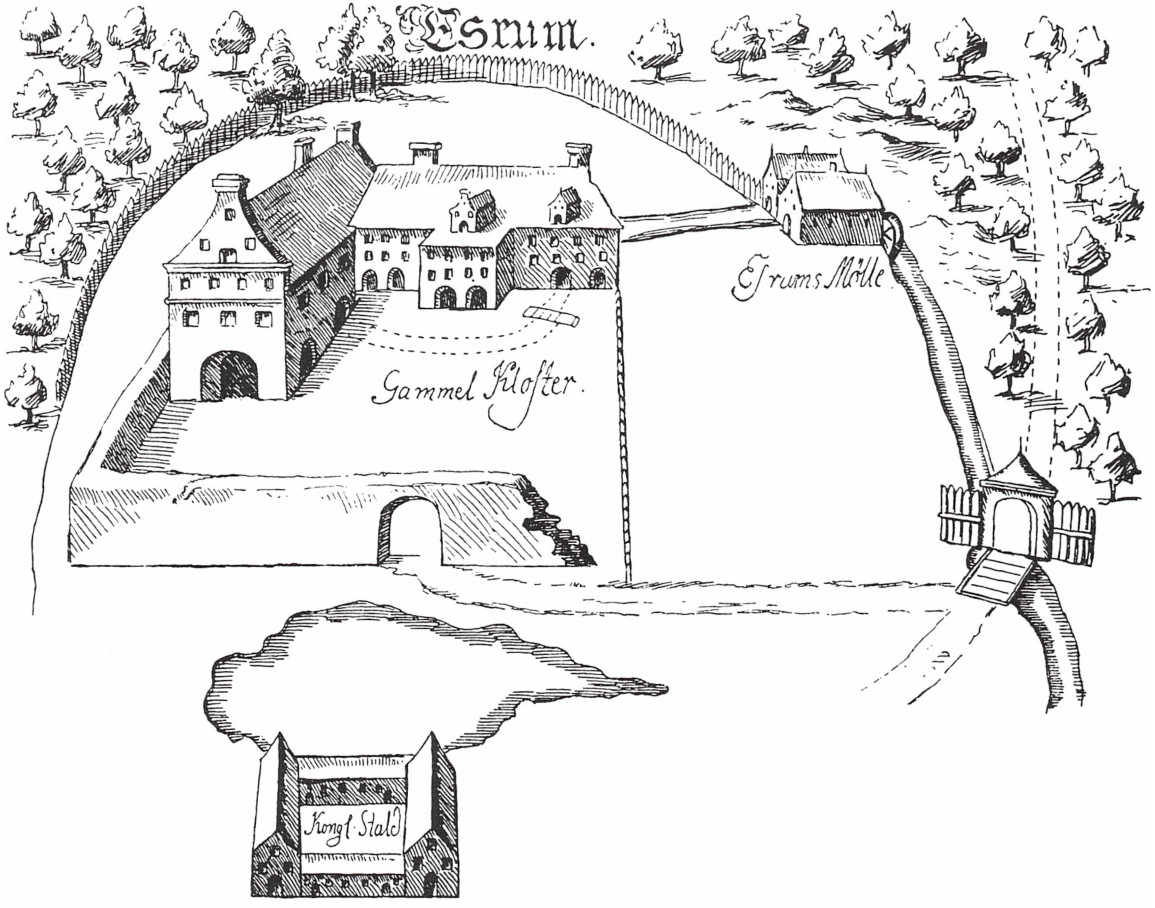
Esrum.
Esrums Mölle
Gammel Kloster.
Kongt. Stald

Appendiks C.

Problemer i kildemateriale og kildeanalyse

Det kan særligt for klostrets ældste tid være vanskeligt at lokalisere dets besiddelser – enten fordi nogle af disse siden er forsvundet, eller fordi det kan være svært rent sprogligt at identificere ejendommene. Her har jeg støttet mig til en række opslagsværker, kort og andre hjælpemidler – samt i et enkelt tilfælde hjælp fra Institut fra Navneforskning – uden at jeg dog derfor har kunnet stedfæste alle ejendommene. De besiddelser, som jeg ikke har kunnet lokalisere, er heller ikke aftegnet på kortene. Nogle ejendomme har jeg kun kunnet stedfæste med en vis usikkerhed, og når jeg har aftegnet dem på kortene, har jeg støttet mig til, at de rimeligvis har grupperet sig om en større besiddelse, hvis beliggenhed er kendt. Geografisk præcision er derfor nok tilstræbt på kortene, men har ikke altid været mulig at opnå.

Kilderne bruger ofte meget løse og skiftende betegnelser for besiddelserne, ligesom disses størrelse sjældent nævnes. Derfor anvendes der på kortene også signaturer for besiddelser af ukendt type og størrelse[1]. Kortene siger altså mere om, hvor godt godset var samlet, end om arten og størrelsen af det gods, klostret ejede i de enkelte byer.

Der findes 10 kilder fra tiden indtil 1228, som jeg vil kalde godsopregninger[2], fordi de har karakter af mere eller mindre detaljerede opregninger af hele klostergodset. Min skildring af klostrets første tid tager udgangspunkt i disse godsopregninger og supplerer deres oplysninger med vidnesbyrd fra de øvrige dokumenter fra tiden, som findes i brevbogen. De vigtigste godsopregninger er fra 1151, 1158, 1178, 1211 og 1228. I mine kildeanalyser ser jeg dels på godsets tilstand omkring disse knudepunkter, dels på udviklingen i den mellemliggende tid. For tiden efter o. 1230 har jeg opdelt kilderne i perioder på ca. 50 år og lagt skæringspunkterne o. 1300, o. 1350 og o. 1400. Opdelingen i perioder kan betyde en risiko for, at de lange udviklingslinier hakkes op eller tabes af syne. Dette prøver jeg at forhindre ved at afslutte gennemgangen af hver periode med en sammenfatning med udblik frem og tilbage i tiden.

Uanset hvor udførlig en godsopregning forekommer, må man antage, at ingen af dem er fuldstændig. Vi har således adkomstbreve på gods i f.eks. Vrmisruth og Veksebo[3], som ikke medtages i nogen af godsopregningerne. På den anden side er der mange eksempler på, at navnet på en ejendom dukker op i en godsopregning, evt. nævnes i et par senere godsopregninger for derefter at forsvinde sporløst, uden at vi har hverken adkomst- eller afhændelsespapirer på godset. Til tider kan man også have mistanke om, at en besiddelse har skiftet navn fra een godsopregning til den næste!

Alligevel kan godsopregningerne være med til at give os et billede af godsmassens udvikling. De mindst udførlige godsopregninger synes at være pave Lucius 3.s af 1184, pave Clemens 3.s af 1189, pave Cølestin 3.s af 1193 og pave Gregor 9.s af 1228[4]. Tilsyneladende er det her fortrinsvis de vigtigste besiddelser, der omtales. Man kan også

tvivle på, om pavebrevet af 1151 opregner alt det gods, som klostret ejede på daværende tidspunkt. De omtalte ejendomme var nemlig alle skænket klostret af ærkebisp Eskil[5]. Derimod forekommer Eskils privilegium fra 1158 ganske udførligt, og det giver os en del oplysninger om, hvorfra klostret havde sine ejendomme[6]. Fra 1178 har vi to næsten parallelle godsopregniger udstedt af hhv. pave Alexander 3. og ærkebiskop Absalon[7]. Her er der tale om meget detaljerede opregninger, hvor vi for første gang hører om landsbynedlæggelser. For hver af klostrets større besiddelser nævnes dennes tilliggende, hvilket gør det lettere at danne sig et billede af godsets struktur. Endelig har vi fra 1211 to godsopregninger, som er udstedt af biskopperne Peder og Anders Sunesen. De nævner i hovedsagen de samme ejendomme, men i forskellig rækkefølge. Peder Sunesens privilegium følger tilsyneladende samme princip i opregningen som pave Alexanders og ærkebisp Absalons breve fra 1178 – nemlig for hver større besiddelse at omtale dennes underliggende gods. Derimod synes Anders Sunesens privilegium først at opregne alle klostrets større ejendomme efter hinanden og derefter de mindre, således at det ikke er muligt at se forbindelsen mellem de større og de mindre ejendomme[8].

Først næsten 300 år senere giver klostrets jordebog fra 1497 os igen et overblik over den samlede godsmasse. For tiden mellem 1228 og 1497 har vi kun adkomstbreve, som hver for sig kun angår en enkelt eller nogle få ejendomme – tit mageskifter eller nyerhvervelser. Når man skal aftegne den samlede godsmasse i en given periode på kort, kan man naturligvis ikke nøjes med kun at afbilde de ejendomme, som nævnes i kilder fra perioden. Ved udarbejdelsen af kortene er jeg gået ud fra, at en ejendom, der er opført i jordebogen fra 1497, har været i klostrets ubrudte eje fra det år, hvor den først omtales i et adkomstbrev – såfremt intet i kilderne taler imod denne antagelse. Det betyder, at jeg også har indtegnet en sådan ejendom på kort, der gælder perioder, hvor ingen kilde positivt bekræfter, at klostret ejede den. Men jeg kan naturligvis ikke udelukke muligheden for, at klostret mellem det første adkomstbrev og jordebogen 1497 har afhændet ejendommen og derpå generhvervet den, uden at det har afsat spor i kilderne.

Jordebogen omfatter imidlertid kun klostrets sjællandske besiddelser på landet, hvorimod købstadsgods og gods øst for Øresund ikke er medtaget. For byejendomme og klostrets skånske gods har vi ingen oversigt, der kan fortælle os, om Esrum o. 1500 fortsat ejede det gods, som vi kan se, at det havde anskaffet sig på forskellige tidspunkter. Derimod rummer brevbogen en opgørelse fra 1512 over klostrets årlige indtægter af dets gods i Halland[9], og vi kan herudfra danne os et groft billede af dette gods. Kilderne til godset øst for Øresund er så fattige, at jeg kun har lavet eet kort over det. Dette kort kan kun sige, hvor Esrum på forskellige tidspunkter erhvervede ejendom, men ikke hvor længe man beholdt det.

Jordebogen fra 1497 opregner en mængde gods, hvorom vi intet ved. Vi har ingen adkomstbreve på det og kan således ikke vide, hvornår det er kommet i klostrets besiddelse. Det er tænkeligt, at meget af dette gods er erhvervet i det tidsrum, som denne artikel behandler. Det betyder, at der må være tale om minimumsangivelser, når jeg ud fra kilderne til en given periode prøver at skildre, hvor meget gods Esrum da ejede. For at understrege dette har jeg lavet et kort over gods, der kendes fra jordebogen eller senere kilder, men som vi ikke ved hvornår Esrum har erhvervet.

Noter

1. Se kortenes signaturforklaring. I løbet af klostrets første halve århundrede kaldes f.eks. Villingerød en ejendom (Codex nr. 84: »predium«), landsby (Codex nr. 117, 80, 81 og 3: »villa«), jord (Codex nr. 82: »terra«), besiddelse (Codex nr. 83 og 2: »possessio«) og besiddelse og gods (Codex nr. 1, 4 og 5: »possessio et bona«).
2. Codex nr. 1, 80, 2, 39, 3, 4, 5, 41, 40 og 6. DD I:2 nr. 106 og 126, I:3 nr. 76, 77, 117, 160 og 193, I:5 nr. 5 og 6, I:6 nr. 76.
3. Codex nr. 87 og 108. DD I:2 nr. 122 og 127.
4. Codex nr. 3, 4, 5 og 6. DD I:3 nr. 117, 160 og 193, I:6 nr. 76.
5. Codex nr. 1. DD I:2 nr. 106.
6. Codex nr. 80. DD I:2 nr. 126.
7. Codex nr. 2 og 39. DD I:3 nr. 76 og 77.
8. Codex nr. 41 og 40. DD I:5 nr. 5 og 6.
9. Codex nr. 259.

Forkortelser

DD : Diplomatarium Danicum.
DRB : Danmarks Riges Breve.
FAS : Frederiksborg Amts Stednavne.
HT : Historisk Tidsskrift.
KLNM : Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder.
KVJ : Kong Valdemars Jordebog.
RBJ : Roskildebispens Jordebog. i: Danske Middelalderlige Regnskaber. III. Rk. 1. Bd.: Roskildekirkens Jordebøger og Regnskaber. Udg. v. C.A. Christensen. Kbh. 1956.
Rep. : Repertorium diplomaticum regni Danici Mediævalis.
SRD : Scriptores Rerum Danicarum Medii Ævi.

Litteraturliste

Kilder

Bullarium Danicum. Pavelige Aktstykker vedrørende Danmark 1198-1316. Udg. *af A. Krarup.* 1932.

Codex Esromensis. Esrom Klosters Brevbog. Udg. *v. O. Nielsen.* Kbh. 1880-81. Genudg. 1973.

Danmarks Riges Breve. I-IV. Rk. Kbh. 1938–.

Danske Kancelliregistranter. 1535-1550. Udg. *af Erslev og Mollerup.* Kbh. 1881-82.

Danske Middelalderlige Regnskaber. III. Rk. 1. Bd.: Roskildekirkens Jordebøger og Regnskaber. Udg. *v. C.A. Christensen.* Kbh. 1956.

Diplomatarium Danicum. I-IV. Rk. Kbh. 1938–.

Jordebøger for Varberg len 1591/92 og 1596/97. I: Rigsarkivet, Lensregnskaberne – Varberg 1576-1604. Rulle 18835.

Kancelliets Brevbøger, 1556-1560. Udg. *v. C.F. Bricka.* Kbh. 1887-88.

Kong Valdemars Jordebog, I-III. Udg. *af Sv. Aakjær* 1926-45.

Repertorium diplomaticum regni Danici Mediævalis. I-II. Rk. 1894-1939.

Scriptores Rerum Danicarum Medii Ævi, Bd. IV, 463-531, (Sorø Klosters Gavebog). Red.: J. Langebek. 1776.

Scriptores Rerum Danicarum Medii Ævi, Bd. VI, 132-218, (Æbelholtbogen). Red.: J. Langebek. 1786.

Udvalg af hidtil utrykte Danske Diplomer fra det XIVde, XVde og XVIde Aarhundrede. Udg. *af Molbech og Petersen* 1858.

Fremstillinger og hjælpemidler

Ahrnung, J.O.

Roskilde Domkapitels Historie, Bd. I:Tiden indtil 1416. Roskilde, 1937.

Atlas over Danmarks administrative inddeling efter 1660.

Bd. 1-2. Red. Karl-Erik Frandsen. 1984.

Atlas över Sverige.

Utgiven av Svenska Sällskapet för Antropologi och Geografi, 133-34. Skala 1:1.000.000. Stockholm, 1953-71.

Badino, Vibeke

En analyse af de sjællandske cistercienserklostres godserhvervelse og godsorganisation fra deres grundlæggelse til omkr. midten af 14. årh. Utrykt speciale, KU (351), 1957.

Bexell, S.P.
Hallands Historia och Beskrifning. II Delen. Göteborg, 1818.
Christensen, Aksel E.
1938: Danmarks Befolkning og Bebyggelse i Middelalderen. i: Nordisk Kultur II (udg.: Schück), 1-57. Oslo, 1938.
1977: Tiden 1042-1241. i: Danmarks historie, bd. 1: Tiden indtil 1340, 211-99. Red.: Aksel E. Christensen, H.P. Clausen, Svend Ellehøj og Søren Mørch. Kbh. 1977.
Christensen, C.A.
1931: Nedgangen i Landgilden i det 14. Aarhundrede. i: HT, 10. rk. I, 446-65. 1931.
1960: Krisen på Slesvig Domkapitels Jordegods 1352-1437. i: HT, 11. rk. VI, 161-244. 1960.
1964a: Ændringerne i Landsbyens økonomiske og sociale Struktur i det 14. og 15. århundrede. i: HT, 12. rk. I, 257-349. 1964.
1964b: Ødegårder og ny bosetning i de nordiske land i senmiddelalderen. Danmark. Problemer i nordisk historieforskning, 7-24. Bergen, 1964.
1983: Begrebet bol. Et vidnesbyrd om vikingetidens storbondesamfund. i: HT, bd. 83 (14. rk. IV), 1983.
Christensen, Villads
Om Nordsjællands Klostre. i: Hjemstavnsbog for Frederiksborg Amt, 35-56. Hillerød, 1943.
Christensen-Hørsholm, C.
Agrarhistoriske Studier. Bd. 1. Kbh. 1886.
Christiansen, Tage E.
Sune Ebbesens halve Hovedlod. i: HT, bd. 81 (14. rk. II), 183-92. 1981.
Dahlerup, Troels
Anmeldelse af Erik Ulsig: Danske adelsgodser i middelalderen. i: HT, 12. rk. VI, 219-32. 1972.
Daugaard, J.B.
Om de danske Klostre i Middelalderen. Kbh. 1830.
Donnelly, James S.
Changes in the Grange Economy of English and Welsh Cistercian Abbeys 1300-1540. i: Traditio, 10, 319-458. 1954.
Erslev, Kr.
Danmarks Len og Lensmænd i det sextende Aarhundrede. Kbh. 1879.
Fabricius, L.P.
Danmarks Kirkehistorie, Bd. 1: Middelalderen. Kbh. 1934.
Frederiksborg Amts Stednavne.
Danmarks Stednavne nr. 2. Udg. af Stednavneudvalget. Kbh. 1929.
Garner, H.N.
Atlas over danske klostre. Kbh. 1968.
Geodætisk Institut:
Danmark 1:1.000.000. Topogragisk atlas. Kbh. 1982.
Gissel, Svend
1968: Landgilde og udsæd på Sjælland i de store mageskifters tidsalder. Kbh. 1968.
1972: Forskningsrapport for Danmark. i: Nasjonale Forskningsoversikter. Det nordiske Ødegårdsprosjekt. Publikasjon nr. 1, 1-71. Kbh. 1972.
1972-74: Den senmiddelalderlige krise i nordisk belysning. i: Fortid og Nutid, XXV, 3-19. Odense, 1972-74.
1976: Ødegård – Danmark. i: KLNM, Bd. XX, 621-23. 1976.
Green-Pedersen, Svend E.
De danske cistercienserklostres grundlæggelse og den politiske magtkamp i det 12. årh. i: Middelalder, metode og medier: Festskrift til Niels Skyum-Nielsen, 41-65. 1981.
Helveg, Ludvig
Den danske Kirkes Historie til Reformationen. Bd. 1. Kbh. 1862.
Hertzsprung, Ivar
De danske Klostres Styrelse og økonomiske Forhold samt Klosterbygningerne i Tiden 1202-1319. i: HT, 7. rk. V, 299-364. 1904.
Holm, Poul
1985a: Kampen om det, som ingen ejer. Om rettigheder til den øde jord indtil 1241 som baggrund for den tidlige middelalders bondeuro. i: Til kamp for friheden, 87-107. Red.: Würtz Sørensen og Tvede-Jensen. Ålborg, 1985.
1985b: De skånsk-hallandske bondeoprør 1180-82. i: Til kamp for friheden, 66-86. Red.: Würtz Sørensen og Tvede-Jensen. Ålborg, 1985.
Hornsherredundersøgelsen.
Det nordiske ødegårdsprojekt. Publikation nr. 2. Kbh. 1977.
Hørby, Kai
1980a: Middelalderen. i: Niels Lund og Kai Hørby: Dansk socialhistorie, bd. 2: Samfundet i vikingetid og middelalder 800-1500, 77-313. Kbh. 1980.
1980b: Tiden 1340-1523. i: Danmarks historie, bd. 2, 1340-1559, 15-270. Red.: Aksel E. Christensen, H.P. Clausen, Svend Ellehøj og Søren Mørch. Kbh. 1980.
Iuul, Stig
Fællig og hovedlod. Kbh. 1940.
Jexlev, Thelma
1973: Lokalarkiver til 1559. Gejstlige arkiver, I: Ærkestiftet og Roskilde stift. Kbh. 1973.
1976: Fra dansk senmiddelalder. Odense, 1976.
1978: Lensregnskaberne – en oversigt. Kbh. 1978.
Jørgensen, Poul Johs.
Dansk Retshistorie. Kbh. 1947.

Kierulf. A.C.A.
Esrom Klosters og Abbeders Historie. 1838.
Koch, Hal
1936: De ældste danske Klostres Stilling i Kirke og Samfund indtil 1221. i: HT, 10. rk. III, 511-82. 1936.
1941: Det danske Folk 1042-1241. i: Schultz Danmarkshistorie, Bd. 1, 539-778. Red.: Friis, Linvald og Mackesprang. 1941.
1950: Den ældre Middelalder indtil 1241. i: Den danske Kirkes Historie, Bd. 1, 347-63. Red.: Koch og Kornerup. Kbh. 1950.
1963: Politikens Danmarkshistorie, bd. 3: Kongemagt og Kirke, 1060-1241. Red.: Danstrup og Koch. Kbh. 1963, 1976.
Lekai, Louis
The Cistercians. Ideals and Reality. Kent State University, 1977.
Linton, Michael
1971: Drottning Margareta. Fullmäktig fru och rätt husbonde. Studia Historica Gothoburgensia XII. Århus, 1971.
1973: De ekonomiska förutsättningarna för drottning Margaretas politiska program. i: Scandia, 39, 39-63. Lund, 1973.
Lisse, Christian
Vejby Sogn i Middelalderen. i: Fra Vejby Sogn, 5-19. 1943.
Lorenzen, Vilhelm
1933: De danske Benediktinerklostres Bygningshistorie. (De danske Klostres Bygningshistorie, Bd. X), 268-69. Kbh. 1933.
1941: De danske Cistercienserklostres Bygningshistorie. (De danske Klostres Bygningshistorie, Bd. XI), 133-43. Kbh. 1941.
Losman, Beata
Drottning Margaretas ekonomi och donationspolitik. i: Scandia, 38, 26-58. Lund, 1972.
Lönnroth, Erik
Slaget på Brunkeberg och dets förhistoria. i: Scandia, XI, 159-213. 1938.
Mackeprang, M.
Løgum Kloster og dets Gods. i: Sønderjyske Årbøger, 1945, 20-127.
Marstrand, Vilh.
Herredsinddelingen i Danmark. i: Særtryk af Tidsskrift for Opmaalings- og Matrikulsvæsen, 1937, 505-33.
McGuire, Brian Patrick
1973: Property and Politics at Esrum Abbey: 1151-1251. i: Medieval Scandinavia, 6, 122-50. Odense, 1973.
1982: The Cistercians in Denmark: Their Attitudes, Roles and Functions in Medieval Society. Cistercian Studies Series Number 35. Kalamazoo, Michigan, 1982.
M-KAK Bilatlas.
Stockholm, 1985.
Möller, P. von
Bidrag til Hallands Historia. Lund, 1874.
Nielsen, Herluf
Sjelegave – Danmark. i: KLNM, Bd. XV, 313-14. 1970.
Nyberg, Tore
Anmeldelse af Brian Patrick McGuire: The Cistercians in Denmark. i: HT, bd. 86 (15 rk. I), 314-23. 1986.
Nørlund, Poul
1924: Klostret og dets Gods. i: Sorø: Klostret, Skolen, Akademiet gennem Tiderne, I, 53-131. 1924.
1927: Jorddrotter paa Valdemarstiden. i: Festskrift til Kristian Erslev, 141-70. 1927.
Olrik, Hans
1895: Konge og Præstestand i den danske Middelalder, Bd. 2. Kbh. 1895.
1921: Den historiske Udviklings Gang i Frederiksborg Amt. i: Danmark. Land og Folk. Bd. V, 210-28. Udg. v. Daniel Bruun. 1921.
Olsen, Gunnar
1957: Hovedgård og bondegård. Studier over stordriftens udvikling i Danmark i tiden 1525-1774. 1957.
1961a: Hovedgård. i: KLNM, Bd. VI, 697-702. 1961.
1961b: Kronborg vestre birk. Holbo herred fra oldtiden til vore dage. Kbh. 1961.
Ortved, Edw.
1927: Cistercieordenen og dens Klostre i Norden. Bd. 1. 1927.
1933: Cistercieordenen og dens Klostre i Norden. Bd. 2. 1933.
Paludan, Helge
Tiden 1241-1340. i: Danmarks historie, bd. 1: Tiden indtil 1340, 401-511. Red.: Aksel E. Christensen, H.P. Clausen, Svend Ellehøj og Søren Mørch. Kbh. 1977.
Pedersen, Henrik
De danske Landbrug fremstillet paa Grundlag af Forarbejderne til Christian V.s Matrikel 1688. 1928.
Raslow, Per
Ødegårde og landgilde i Ods herred i det 14. århundrede. En studie i Roskildebispens jordebog. i: HT, 13. rk. II, 1-38. 1975.
Rasmussen, Poul
1957: Bol. i: KLNM, Bd. II, 55-63. 1957.
1971: Skyldvurdering. i: KLNM, Bd. XVI, 47-52. 1971.
Riis, Thomas
Villici og coloni indtil 1340. i: Landbohistoriske studier

tilegnede Fridlev Skrubbeltrang, 1-20. Kbh. 1970.

Rugaard, D.E.

Af Esrom Klosters Historie. Hillerød, 1907.

Sahlgren, Jöran

Ortnamnen i Hallands län. Del 2: Bebyggelsesnamnen i mellersta Halland (Årstads och Faurås härader). Lund, 1950.

Sandklef, Albert

Hallands bönder. i: Hallands historia. Från äldsta tid till freden i Brömsebro, bd. 1, 433-640. Red.: Weibull, Arbmann, Sandklef & Restad. Halmstad, 1954.

Skrubbeltrang, Fridlev

1957: Bryde. i: KLNM, Bd. II, 269-72. 1957.

1972: Anmeldelse af Svend Gissel: Landgilde og udsæd på Sjælland i de store mageskifters tidsalder. i: HT, 12. rk. VI, 243-53. 1972.

Skyum-Nielsen, Niels

Kvinde og slave. Kbh. 1971.

Smidt, C.M.

Nordsjællands Middelalderborge og største Kloster. i: Fra Frederiksborg Amt, 1939, 53-94.

Steenstrup, Johannes C.H.R.

1894-95: Nogle Bidrag til vore Landsbyers og Bebyggelsens Historie. i: HT, 6. rk. V, 313-66. 1894-95.

1897-1904: Danmarks Riges Historie, Bd. I: Oldtiden og den ældre Middelalder. Kbh. 1897-1904.

Stenfeldt, Niels

Lidt om Esrom Kloster. i: Fra Frederiksborg Amt, 1921, 81-115.

Trap, J.P.

II:3: Danmark. Bd. II:3: Københavns amt. 1960.

III:1: Danmark. Bd. III:1: Frederiksborg amt. 1953.

Ulsig, Erik

1958: Donasjon – Danmark. i: KLNM, Bd. III, 229-31. 1958.

1968: Danske adelsgodser i middelalderen. Kbh. 1968.

1981: Landboer og bryder, skat og landgilde. De danske fæstebønder og deres afgifter i det 12. og 13. århundrede. i: Middelalder, metode og medier: Festskrift til Niels Skyum-Nielsen, 137-65. 1981.

1984: Den senmiddelalderlige agrarkrise. i: Historie, Jyske Samlinger, Ny Række XV, 2, 219-33. 1984.

Weibull, Carl Gustaf

Skånska jordbrukets historia intill 1800-tallets början. Lund, 1923.

Weibull, Lauritz

Den skånska kyrkans älsta historia. i: Historisk Tidsskrift för Skåneland, Bd. V, 109-246. Lund, 1914-23.

Aakjær, Svend

Gejstlig og verdslig inddeling. i: Danmark før og nu, bd. 5, 47-54. Red.: J. Brøndsted. Kbh. 1955.

Formandsberetningen

Bestyrelsen har kun været samlet to gange siden generalforsamlingen i 1988. Dette er ikke udtryk for uvilje eller ligegyldighed for bestyrelsesarbejdet endsige udtryk for aktivitetsniveauet i Frederiksborg Amts Historiske Samfund. Tværtimod er det et udtryk for den selvstændighed og initiativ der råder i de arbejdende udvalg.

Sædvanen tro har turudvalget arrangeret to spændende og indholdsrige ture. Forårsturen gik til Helsingborg, hvor fhv. museumschef Torkel Ericson viste rundt i byen og på det seværdige Frilandsmuseum »Frederiksdal« bag Kärnan. Efterårsturen gik til København, hvor H.C. Jarløv kyndigt viste rundt og fortalte om »Frederiksstaden«. Begge arrangementer havde god deltagelse af medlemmerne. Om turene mere eksakt kan man læse i årbogen.

Arbejdet i skriftudvalget har i sagens natur alene taget sigte på den kommende årbog, som oprindelig var planlagt som en traditionel årbog med forskellige artikler, men vil blive en slags temabog over emnet »Esrum klosters godsforvaltning i 1400-årene«. Manuskriptet er udarbejdet af historikeren Jack Overgaard Jørgensen, der ikke alene leverer et gedigent stykke historie, men tillige har lagt et virkeligt stort arbejde i at give dette umiddelbart vanskeligt tilgængeligt emne et populært tilsnit. Det må erkendes, at emnet i forhold til de seneste årbøger er mere snævert og vel også vanskeligere tilgængeligt. Men det er skriftudvalgets opfattelse, at der nødvendigvis også i vores skriftrække må være plads til de mere tunge emner, som ellers næppe vil kunne komme til en større læserkreds's kendskab og berigelse. Esrum klosters godsforvaltning har været meget omfattende og emnet berører derfor stort set alle dele af amtet.

Såvidt den kommende årbog. Årbogen for 1990 bliver med garanti helt anderledes al den stund, at den vil omfatte flere virkelig gode beretninger, som en lang række spændende personer har indsendt i forbindelse med indsamlingskampagnen »Fortæl en historie«, som Amtshistorisk Samfund har iværksat her i 1989. Alle kan fortælle en historie, nemlig deres egen. Frederiksborg Amts Historiske Samfund har derfor i lighed med tidligere opfordret alle til at fortælle om deres livsforløb, en særlig periode eller oplevelse i by og på land, i hjem og i skole, på arbejdspladsen eller ferien, i fest og sorg, så beskrivelsen af lege og andre fornøjelser samt dagliglivets gang kan bevares for eftertiden. Den hastigt fremadskridende »TV- og Video-kultur« gør dette endnu mere nødvendigt at kende sine »rødder«.

Selve indsamlingskampagnen er sponsoreret af Wiibroes Bryggeri i Helsingør. Anledningen er bryggeriets 150 års jubilæum, som man fra direktionens side bl.a. har ønsket markeret ved kulturelt tiltag i »Wiibroe Amt«. Det er iøvrigt fornemme præmier, som bryggeriet har stillet i udsigt til de bedste af de indsendte historier, nemlig en 1. præmie på 10.000 kr, en 2. præmie på 5.000 kr. og en 3. præmie på 3.000 kr. Hertil får alle, som har bidraget med en fortælling på minimum 4 a-ark, en kasse af bryggeriets populære årgangsøl. I skrivende stund er der indkommet 130 historier, som et bedømmelsesudvalg i nærmeste fremtid skal gennemlæse og vurdere. Spændende bliver dette i alle tilfælde, men givetvis også særdelse vanskeligt at finde frem til de tre bedste.

Register til årbøgerne 1985-88 er blevet efterlyst af flere medlemmer. Skriftudvalget har på den baggrund erkendt mangelen og fået udarbejdet registret.

Skriftudvalget har nu fået udsendt ialt 7 numre af FAHS-bladet. Nogle bedre end andre. Det skal erkendes, men sådan må det nødvendigvis også være, og lettere bliver det iøvrigt heller ikke at redigere bladet når stofmængden i reglen er meget begrænset. Rent faktisk er det både meget tids- og arbejdskrævende at lave dette lille blad, som omfangsmæssigt nærmer sig et halv årbog. Hertil er det også en bekostelig affære. Bak derfor aktivt op om bladet.

Den optimisme som blev lagt for dagen ved den forrige formandsberetning angående etablering af et tættere samarbejde på tværs mellem de forskellige lokalhistoriske arkiv og foreninger samt museer, er desværre ikke blevet indfriet, men kommer tid kommer forhåbentlig råd.

Her til sidst skal jeg sædvanen tro rette en varm tak til Frederiksborg Amts Historiske Samfunds mange trofaste støtter – vore medlemmer – Kulturministeriet, antikvarboghandler Carl Julius Petersens hjælpefond, Sparekassens SDS samt Helsingør, Hillerød, Slangerup, Ølstykke, Skævinge, Græsted-Gilleleje, Stenløse kommuner, som i år har imødekommet vore ansøgninger om tilskud/køb af årbogen. En særlig tak skal rettes til Frederiksborg Amtsråds kulturudvalg, som trods almindelige nedskæringer har valgt at støtte »Esrumbogen« med 10.000 kr. Endelig vil jeg sige mine kollegaer i bestyrelsen tak for altid godt og berigende samarbejde i den forgangne periode.

Kenno Pedersen

Rapport over Frederiksborg Amts Historiske Samfunds forårstur den 27. maj 1989.

Deltagerne mødtes ved Jon Börjesons rytterstatue fra 1901 af den svenske feltherre Magnus Stenbock, der i 1710 slog danskerne ved Helsingborg. Museumschef Torkel Erikson bød velkommen til byen og overtog ledelsen af turen. Erikson indledte med at fortælle, at der tidligere havde stået et ældre rådhus, hvor vi nu opholdt os. Dette og anden ældre bebyggelse blev senere nedrevet, og i slutningen af 1600-tallet anlagdes Stortorvet på initiativ af generalguvernæren Rutger von Ascheberg.

Derefter gik forsamlingen over i det nuværende rådhus, som blev bygget i nygotisk stil i årene 1892-97 af arkitekten J.A. Hellström, der havde vundet en konkurrence om opførelsen af bygningen. Hellström, der senere blev stadsarkitekt i Helsingborg, har også bygget den nærliggende Svenska Handelsbankens bygning og Frimurerhuset på Stortorvets modsatte side.

I rådhusets lokaler vakte nogle meget smukke glasmalerier stor beundring. Malerierne, som er udført af den kendte historiemaler Gustav Fedders, viste overvejende historiske begivenheder med tilknytning til Helsingborg. Malerierne forestiller:

1) Dronning Margrete (I) modtager Albrecht af Mecklenburg, som kapitulerede til hende.
2) Fredsmødet i 1310. Efter tronstridigheder i Sverige mellem Magnus Ladelås's sønner mødtes parterne på Helsingborg slot, og der indgikkes en aftale om deling af magten.
3) Kong Erik af Pommern giver Helsingborg privilegier.
4) Karl X Gustavs ankomst til Helsingborg i 1658 efter taflet på Frederiksborg slot i marts samme år.
5) Kong Karl lader Helsingborgs befæstning nedrive.
6) Christian V's søster prinsesse Ulrikka Eleonora ankommer i 1680 til Helsingborg for at blive gift med kong Karl XI og dermed blive dronning af Sverige.

7) Magnus Stenbocks indtog i Helsingborg.
8) Jean Bernadottes landstigning i Helsingborg i 1810 for at blive tronfølger af Sverige og senere (i 1818) konge af dette land og af Norge under navn af Karl XIV Johan.
9) Kong Oscar I og hans søn kronprins Karl (XV).
10) Kong Oscar II's åbning af rigsdagen.

Turens næste punkt var Mariakirken. Her fortalte Eriksson, at i vikingetiden (800-1000 p.C.) gik kystlinien omtrent op til, hvor kirken nu ligger. Eriksson nævnede endvidere Knud den Helliges gavebrev af 1085 til domkirken i Lund. Iflg. brevet havde domkirken ret til en del af Helsingborgs byskat. Omtalt blev også vendernes strandhugster på Valdemarernes tid, Absalons strid med de skånske bønder i 1180 og Saxo Grammaticus's beretning om de store menneskeskarer i sildefiskesæsonen i middelalderen.

Om Kärnan sagde Eriksson, at der omkring år 1150 havde været en borg af træ. Selve Kärnan kan føres tilbage til 1300-tallet. Før opførelsen af Mariakirken var der et romansk kapel fra 1100-tallet. Kirken er fra 1300-tallet. Oprindeligt havde den intet tårn. Det fik den først omkring år 1500.

Foran kirken såes en statue, som symboliserede livets kilde. Den er udført af billedhuggeren Gustav Nordahl.

Undersøgelser har vist, at kirken var udformet som en basilika. I kirkens sydmur såes en mindeplade for komponisten og orgelmesteren Didrik Buxtehude (1637-1707), hvis orgel endnu findes. Buxtehude drog efter Skånes erobring i 1658 over til Danmark, hvor han virkede ved Sct. Mariæ kirke i Helsingør fra 1660 til 1668.

Blandt andre ting, som man fik lejlighed til at se i kirken, var:
1) Et alterskab fra omkring 1450.
2) 6 store glasmalerier i koromgangen.
3) Prædikestolen, som er fra 1615 og er udført af den lüneburgske billedhugger Statius Otto, den samme som har udført guldæblespringvandet på Gl. Torv i København.
4) Tårnkapellet fra 1939.
5) Sølvkammeret under sakristiet med henved et halvt hundrede sølvgenstande helt tilbage fra 1600-tallet og op til vor tid.

Som programmets sidste punkt besøgtes ejendommen Frederiksdal, som ejes af Helsingborg kommune og er en del af denne bys museum. Man kørte derud i en ældre model af SJ-bus, der havde været i brug fra 1951 til 1967, da der indførtes højretrafik i Sverige. Frederiksdal har nogen lighed med både den gamle by i Århus og frilandsmuseet i Sorgenfri, men indeholder dertil en landskabsbotanisk have med planter fra Skåne. Tidligere var ejendommen, hvis nuværende areal er 305 ha, en herregård og et landsted, som opførtes i 1787 af Frederik Cöster, der bl.a. var rigsdagsmand, og efter hvem stedet har sit navn. Senere ejere var:
1) Frederik Cöster d.y. 1798-1811.
2) Anders Peter Ståhle 1811-35.
3) Carl Henrik von Knorring 1835-47.
4) Peter Munch Hagen 1847-55.
5) J.A. Lindgren 1855-67.
6) Börje Peter Pontoppidan 1867-88.
7) Anders Peter Ståhle 1888-98.
8) Oscar Trapp 1898-1918.
9) Helsingborg kommune 1918.

Deltagerne fik lejlighed til at se en ældre model af en telefonkiosk og Mariakirkens præstegård, som udflyttedes hertil i tiden 1942-44. Dertil kom også en købmandsbutik, et bogbinderi, et urmageri, et »hemsløjd« og en smedie, altsammen af ældre dato.

På Ågården, et bulhus fra 1810, som flyttedes til Frederiksdal i 1922-23, såes alkover og en vævestue og udenfor huset en vippebrønd.

I selve den tidligere hovedbygning var der fine porcelænsovne i rummene. Til møblementet hørte bl.a. et elavicorde, en lyre, et pibestativ, et varmebækken og et bornholmerur.

På tilbageturen fortalte buschaufføren Leo Petterson om sporvejsdriften i Helsingborg. Byens ældste sporvejslinie går tilbage til 1903, og de første kommunale busser er fra 1928. I 1967 ophørte sporvejsdriften, og de kommunale buslinier overtog den lokale kollektive trafik. Petterson viste også et tidligere børnehospital, der nu er medicinsk-historisk museum.

Hans Chr. Jarløv

Rapport over Frederiksborg Amts Historiske Samfunds efterårstur til København den 23. september 1989

Med 45 deltagere tog turen sit udgangspunkt på Oslo Plads foran Østerprot St., hvor der nævnedes nogle historiske begivenheder af særlig betydning for København. Derefter gik man til nedennævnte steder for hvis historie der ligeledes blev givet en kort redegørelse.

1) O-stenen på Oslo Plads, hvor den sidste Østerport stod.
2) Den svenske menighedskirke (Gustavskirken) i Folke Bernadottes Alle.
3) Kastellet.
4) Grønningen.
5) Den gamle Nyboderbygning fra Christioan IV's tid i Skt. Poulsgade.
6) St. Kongensgade nr. 108, hvor der tidligere havde været Opfostringshus og i vor tid politistation.
7) Bredgade, hvor en række bygninger, fx. Østre Landsret, Medicinsk-historisk Museum, Kunstindustrimuseet (Frederiks Hospital) o.a. blev omtalt.

I denne forbindelse skal især nævnes et besøg i den russiske Alexander Newskikirke, som blev forevist af kirkens sekretær fru Tatjana Meiners. Kirken er navngivet efter en russisk nationalhelt og helgen, der oprindelig hed fyrst Alexander af Novgorod. I 1240 slog han svenskerne ved Nevafloden, og derfor fik han navnet Newski. Kirkens arkitekt var russeren Grimm. Opførelsen fandt sted i årene 1881-83. Før den tid havde der været græsk-ortodoks gudstjeneste i København i lejede lokaler, for menigheden bestod udelukkende af personale fra det russiske gesandtskab.

Der skulle hengå mere end 30 år, før Alexander Newskikirken fik status som anerkendt dansk trossamfund, d.v.s. med ret til at forrette vielser og begravelser. I al den tid sorterede kirken under den hellige synode, i.e. det ministerium, der siden czar Peter d. St.'s tid på czarens vegne dirigerede det religiøse liv i Rusland.

Efter den røde revolution i 1917, da mange russere måtte gå i landflygtighed her i landet, steg menighedens omfang. I 1928 bisattes enkekejserinde Maria Feodorowna (født prinsesse af Dagmar af Danmark) herfra.

Der blev lejlighed til at se kirkens interiør, og fru Meiners fortalte om de ritualer, der karakteriserer den græsk-ortodokse kirke. Blandt interiøret såes et maleri af en båd på Galilæerhavet med Jesu disciple og Jesus selv i baggrunden. Et andet maleri viste Kristi vandring på bølgerne. Der var også et maleri af Alexander Newski, der forlod det verdslige liv og blev munk.

I en montre såes nogle ikoner, som havde tilhørt kejserinde Maria Feodorowna. En anden ikon var et helgenbillede, som havde hørt til på det russiske krigsfartøj Pallads, der under første verdenskrig blev sænket af tyskerne. På en anden måde dukkede billedet senere op og blev givet til kirken i København.

Bemærkelsesværdig var endvidere døbefonten, som havde et temmelig stort rumfang, fordi barnet, der skulle døbes, blev holdt for næse og ører og nedsænket i vandet. En bronzelysekrone, som er en gave fra czar Alexander III, hænger i kirkerummets midte.

Til højre såes en kiste, der er symbol på Kristi død. Efter besøget i Alexander Newskikirken så man på Dehns palæ, Bernstorffs palæ og Frederikskirken (Marmorkirken).

8) Amalienborgpalæerne, dansk rokkokoarkitekturs højdepunkt, hvor den kgl. familie har haft til huse siden 1794.
9) Amaliehaven fra 1983 på det tidligere Larsens Plads. Haven er en gave fra A.P. Møller & hustru Chastine Mc.-Kinney Møllers Fond til den danske stat og staden København.

Hans Chr. Jarløv

Bestyrelsen

Formand: Museumschef Kenno Pedersen,
Helsingør Kommunes Museer,
Hestemøllestræde 1, 3000 Helsingør,
tlf. 49 21 00 98 og privat 49 21 12 15.
Kasserer: Sparekassedirektør Bent Laurents,
Sparekassen SDS,
Prøvestenen 4, 3000 Helsingør,
tlf. 42 22 44 66.
Cand. mag. Henrik A. Bengtsen,
Kofod Anchersvej 46, 3060 Espergærde,
tlf. 42 23 43 31.
Adjunkt Knud Christoffersen,
Kornvænget 151, 3600 Frederikssund,
tlf. 42 31 56 15.
Arkivar Anna Esbech,
Ølstykke Bibliotek, 3650 Ølstykke,
tlf. 42 17 86 00 eller privat 31 86 56 02.
Forstkandidat H.C. Jarløv,
Fuglsangvej 44, 2830 Virum,
tlf. 42 85 02 01.
Museumsformidler Poul Korse,
Nordlandsvej 15, 3000 Helsingør,
tlf. 42 22 03 18.
Bibliotekar Eva Deichmann,
Snerlevej 62, 2., 3000 Helsingør,
tlf. 42 10 21 15.
Museumsinspektør Flemming Beyer,
Nordsjællands Folkemuseum,
Helsingørsgade 65, 3400 Hillerød,
tlf. 42 26 43 79.
Stadsbibliotekar Erik Buch Vestergaard,
Kongevejen 54, 3000 Helsingør,
tlf. 49 21 46 04.
Alle henvendelser vedr. medlemsskab skal rettes til:
Tenna Bülow,
Stjernegade 6, 3000 Helsingør,
tlf. 42 10 08 43.
Leder af turudvalget:
Forstkandidat H.C. Jarløv.

SEKRETARIAT
SALG AF SAMFUNDETS BØGER

Tenna Bülow, Stjernegade 6, 3000 Helsingør
tlf. 42 10 08 43

Salg af ældre årgange, Frederiksborg antikvariat,
Æblehaven 10, 3400 Hillerød, tlf. 42 26 07 58

Driftsregnskab 1/4 1988 til 31/3 1989

Indtægter:	*1989*	*(1988)*
Medlemskontingent	46.245,00	44.250,00
Tilskud		
Kulturministeriet	0,00	4.800,00
Kommuner	14.660,00	12.250,00
Amtet	6.000,00	26.000,00
Sparekasser	1.000,00	0,00
Carl Jul. Petersens Hjælpefond	5.000,00	5.000,00
Salg af årbøger	9.950,80	4.073,88
Renter	8.855,96	10.108,20
Indtægter i alt	91.711,76	106.482,08
		Udgifter:
Honorar	0,00	0,00
Trykning	53.329,80	67.129,50
Forsendelse incl. porto	9.549,92	11.534,56
Moms, medlemmer m.v.	9.941,36	14.216,18
Udsendelse af årbog i alt	72.821,08	92.880,24
Møder og foredrag	1.099,65	2.649,60
Opkrævning af kontingenter	3.415,29	2.889,82
Kontorartikler, porto, kørsel m.v.	8.461,79	5.360,60
Kontingent Lokalhist. Fællesfore. m.v.	1.877,20	1.828,20
Løn	4.816,35	3.314,93
Gaver	459,74	494,00
Medlemsblad	8.021,50	1.794,62
Hvervekompagne	0,00	4.855,60
Udgifter i alt	100.972,60	116.067,61
Årets underskud	9.260,84	9.585,53

Status pr. 31/3 1989

Aktiver:	*1989*	*(1988)*
Sparekasse-beholdning	119.587,19	119.830,09
Fondsbeholdning	0,00	7.530,00
Girobeholdning	1.069,34	2.409,12
Tilgodehavende moms	92,26	240,42
	120.748,79	130.009,63

Passiver:			
Egenkapital pr. 1/4 1988	130.009,63		
−årets under-skud	9.260,84	120.748,79	130.009,63
		120.748,79	130.009,63

Foranstående driftsregnskab og status har vi gennemgået og fundet i overensstemmelse med foreningens bogføring. Beholdningernes tilstedeværelse har vi konstateret.

Helsingør, den 25. maj 1989

Åse Gedde *S. Riis-Vestergaard*

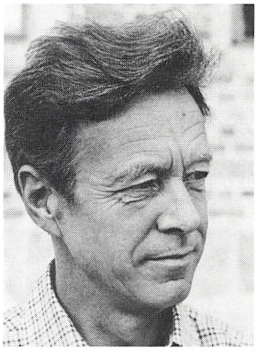

Povl Eller
1925-1989

Med oprigtig sorg modtog Povl Ellers mange venner og kolleger meddelelsen om hans alt for tidlige død. Som direktør for Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborg slot var han kendt og respekteret i vide kulturkredse i Danmark og i udlandet. Det klædte ham at sidde som slotsherre med domicil i et af Frederik II's runde tårne. Han, der var præstesøn fra Vestjylland og opdraget i et stærkt grundtvigiansk miljø, var som måske de fleste af os et sammensat menneske, der følte sig stærkt engageret i folkelige kulturrørelser og pædagogisk kulturformidling, samtidig med at han var en fremragende museums- og videnskabsmand med et forskningsspeciale af højt karat.

Som naturligt er ofrede han en stor del af sin tid som medlem af en række bestyrelser af historisk og museumsmæssig art, f.eks. Dansk historisk Fællesforening, Selskabet for dansk Kulturhistorie, Frederiksborg Amts Museumsråd og mange flere. I 1982 blev han medlem af Videnskabernes Selskab. Samtidig fik han tid til at være med i bestyrelsen for Den nordsjællandske Lejrskole og medlem af Frederiksborg Slotssogns Menighedsråd. Allerede i 1961 indtrådte han i bestyrelsen for Frederiksborgs Amts historiske Samfund. Han udgav et par bind i dets årbogsrække og påtog sig igennem mange år at distribuere årbogen.

Nogle af hans venner mente, at det folkelige hos ham måske mere lå i teorien end i praksis, for selv om han lagde stor vægt på det og var en meget vennesæl mand, virkede han dog måske på de fleste som videnskabsmanden, der let reserveret og korrekt holdt sig tilbage fra nærkontakt med folk, han ikke kendte. Hans videnskab og lidenskab var en effektiv blanding af kunst-, kultur- og almindelig historie, baseret på museumsmandens praktiske, men også regelbestemte erfaringer og normer. I næsten 35 år var han knyttet til Frederiksborgmuseet – fra 1976 som direktør – og her udnyttede han de videnskabelige muligheder, der gav sig af sig selv og som så godt passede til hans interesser, først og fremmest et vel afgrænset område som portræthistorien. Han begyndte med borgerlige portrætter (Oehlenschläger, Grundtvig), men blev især fængslet af de store billedsamlinger på fyrstelige slotte og adelige herregårde fra 1500-årene og senere. De fascinerede ham, og herom skrev han talrige bøger og afhandlinger af stor lødighed. Hans omfattende doktordisputats fra 1971, »Kongelige portrætmalere i Danmark 1630-82«, giver en meget fyldig og veloplagt beskrivelse af portrætmalerne (specielt Karl van Mander og Wuchters) og af deres »ofre«. Med skærpede sanser, tilbundsgående arkivudnyttelse og en ikke ringe kulturhistorisk baggrundsviden har han her skabt noget helt nyt i denne specielle form for kunsthistorie, hvor billedernes indhold er væsentligere end deres kunstneriske værdi, der jo ofte er mere afhængig af ganske subjektive og modebestemte bedømmelser end af håndgribelige facts.

Ikke mindre overraskende var hans undersøgelser i »Borgerne og billedkunsten på Christian IV's tid,« der udkom som et bind af vort selskabs årbøger (1974). Heri dokumenterer han på basis af Helsingørs skifteprotokoller 1621-60, hvad byens borgere, fine og jævne mellem hinanden, havde af billeder på deres vægge for 300-400 år siden, – og det var ikke så lidt, selv sammenlignet med hvad f.eks. Paris kunne præstere i samme periode. Med denne bog var han atter inde på det folkelige – på sin vis. Populær var den ikke, og den er desværre blevet noget overset, skønt den er et af de fineste bind i selskabets lange årbogsrække.

Povl Ellers arbejdsevne og flid var lige så utrolig som hans grundighed og viden – og videnskabelige nysgerrighed. Han havde lagt et stort program for sit livs virke. Selv om han ikke nåede at opfylde det helt, kan vi dog kun være taknemmelige for hvad han gav os. Vi mindes hans noble sind og varme hjerte, og vi erkender gerne, hvilken gæld vi selv og vort selskab står i til ham.

Henning Henningsen

Register til Frederiksborg Amts Historiske Samfunds årbøger 1985(I), 1986(II), 1987(III), 1988(IV)

Udarbejdet af Kenno Pedersen

Aagerup IV 117,124,126
Aalborg I 16
Absalon, biskop III 12
»Ad trange Veje« III 146,149,150
»Adjudanten« (dampbåd) II 6,7
»Agerdyrkerne« (oldtiden) III 9
Alexandrine, dronning II 62
Allerød IV 95,96,103
Alsønderup III 56,154*,160*,161*
Alsønderup overdrev III 21,54
Amalienborg Slotsplads III 63
Amtscentralen III 27
Amtsmuseumsrådet (Frederiksborg Amt) III 178
Anders datter, Karen g.m. Lars Christensen IV 120-37
Andersen, Arne tømrermester I 126
Andersen, Einar I 80
Andersen, Erhardt barber II 62
Andersen, Lars husmand og landarbejder IV 43*
Andersen, Mozart pensionatsejer II 20
Andersen, Nina pensionatsejer II 20
Andersen, Ole Søren gårdejer IV 53*,55
Andersen, Tage oberst I 96
Andersen, Ulrik musikdirektør II 44
Andreas Jensens Minde IV 86
Annisse III 54, IV 112,120,133
Arrenæs III 96
Arresø I 8, II 36, III 10,54,197
Arresø Hotel I 26
Arresødal I 121, IV 17
Arvefæstebrev IV 15*
Asminderød I 53,128
Asminderød Kro I 15
Asminderup IV 21,36
Asiatisk Compagni III 63
»Aslak« (Jens Omgang) krybskytte og kulsvier III 182,186-87
Asserbo I 118, III 146
Astaire, Fred danser I 33
Atlantpagten I 105
Avedørelejren II 53,54
Aurvig, H. II 66
»Axelhus« (Kajerød) IV 88*,89,90
Baagøe, Jette museumsinspektør III 8,178,180
Bageovn (husmandssted) IV 135*
Bagger, Peter I 38
Bang, kammeradvokat III 64
Barkowsky, Kart Otto telefonarbejder I 79,94,95*
Bastrup Sø III 8
Bau, Flemming tegner III 32
»Baunedal« (Lynge) IV 96
Baunemosen III 40
Begstrup, Gregers professor og landøkonom IV 13,28,44,66
»Belvedere« Pension (Hornbæk) II 25
Bendix, Hans kunstner III 154
Bengtsen, Henrik A. cand.mag. I 7,8,11,14,15,17,24, 28,30,34,37,39,42,50,53,56,59,61,63,64,66,73,76, 86,92,105,122,133, II 78,85, III 198, IV 142
Bennike, Helge oberst I 10
Bentsen, Bent gårdmand IV 80
Berlingske Tidende III 104
Berning, amtsfuldmægtig I 123
Bernsdorff, greve III 64
Berntsen, Rent III 12,16,17
Besættelsen
»Flødeskumsfronten« I 7
RAF-hue I 7*
Fæstningen Nordsjælland I 8
Mytteriet på Kronborg I 10
11. bataljon (Holbæk/Roskilde) I 10,11
Beredskab og mørklægning I 12*,13
Kongen han rider I 15*
Sang, gang og ånd I 16
Gengas og dampkraft I 18
Varmeforsyning I 21
LAB I 22
Ausweis I 23
Legitimationskort I 23
Cyklen I 24
»De grønne« I 26
Løbegrave I 9*
Antiluftsskytstårn I 9*
Kanonbatteri I 8*
Tobak I 51*

Tobaksdyrkning I 51
Pulimut I 50
Danske Kvinders Beredskab I 52
Dansk Luftværnsforening I 52
Bankkup i Helsinge I 54-55
Den politiløse tid I 56-57
Vagtværn I 56-57
Modstandskamp I 59
Frihedsrådet I 59
Militærgrupper I 59
Illegale blade I 60-61*
Fangetransportskib I 65*
Togsabotage I 66-67*
Bopa I 66
Kopa I 68
Den parlamentariske Kommissions betænkning I 70
Kommunistloven I 70
Helsingør august 1943 I 71-73
DKP (Helsingør) I 72
Højttalervogn I 73*
Internering I 74*
Flugten til Sverige I 76-77*
Jødekomiteen (Gilleleje) I 76
»HH-ruten« I 78-79
Dobbeltbundet madkasse I 79*
Øresundstjenesten I 80
Gestapo I 81-82,94,98
Helsingørledelsen I 81
Helsingørcentralen I 81
Schalburtage I 83
Hipokorpset I 83,118-19
Folkeværnet I 83
»Morgenbladet« (illegalt) I 84*
Falske papirer I 85
Sabotage I 87
Illegal dagbog I 89*
Aviser og cencur I 29
Varemangel og rationering I 30
»Om sparsommelighed i 1941« (digt) I 32
Svingpjatter I 33
Stempelsværte blev aldrig rationeret I 32
Arbejdsløshed I 36
Erstatningsvarer og genbrug I 36
Krigens børn I 38
Kødløse dage I 40
Landbrug I 42
Fiskeri I 42
»Ny Tid« I 42,92,93*,62-63*,71,72,73
Kystpolitibetjent I 43*
DNUSAP I 44*
Borupkartoteket I 44
Frikorps Danmark I 44
Tysklandsarbejdere I 46-47*
Fritid i en mørketid I 48-49
Pigespejder I 49*
Valgplakater I 45*
Gengastraktor I 43*
Flydemagneter I 37*
Mørklagt forretning I 35*
Rationeringskort I 35*
Genbrug I 32
Kødmangel I 4*,31*
Politiske møder I 28-29
Tyske soldater I 26-27*
»Grisetog« I 25*
Tørv I 21*
Tørvegravning I 20*
Gengasbus I 20*
Hestetrukken mælkebil I 19*
Terrænsport I 17*
Alsangstævne I 17*
Kongeemblemer I 15*
Mørklægningsstriber I 14*
Mørklægningsdress I 13*
Bunkers I 13*
Lysene i Sverige I 13*
Malede kantsten I 13*
CB-øvelse I 13*
De hvide busser I 90,91*
Folkestrejken I 92
B&W I 92
Schalburgkorpset I 83,92, L 118-19
Frihedsrådet I 92
Aflytningscentral I 94*
Schiøler-gruppen I 126
Tyske flygtninge I 128-29*
Russiske flygtninge I 130
Englændere I 131
Pengeombytning I 146*
Modstandsbevægelsen i Frederiksborg Amt I 96-99
»Trykkerdrengene« I 96
O-grupper I 96,99
Hærens Krudtværk I 96
Sjællandsledelsen I 96
»Kulsvierbataljonen« I 96,103*
M-grupper I 98-99
A-grupper I 99
DS-grupper I 99
Våbennedkastninger I 100-103
SOE I 100
BBC I 100
Schalburgskolen I 104
Befrielsen I 105
Den danske Brigade I 105,115*

Flygtninge I 106
Vareforsyningen I 106-07
Transprotmidler I 106-07
Den 4. maj I 104
»Danmark er atter Frit« I 111*
Befrielsesaftenen I 112
Arrestationer I 115*,122-23
Frihedskæmpere I 114,115,116
Retsopgøret I 122-23*
Beyer, Flemming museumsinspektør IV 139,140,142
»Bi Lidt« (Frederikssund) I 26
Bidstrup IV 36
Biering, Karsten lektor III 169
»Birkely« (Kregme) III 196
Birkerød I 19*,22,24,45*,64,83,96,104,105,117*,128, 143*, III 168, IV 10,69,72,74,75,78,80,83,84,90,126, 138
Birkerød Lokalhistoriske Arkiv IV 138
Birkerød Rutebil I 20*
Bille, Anders rigsråd III 196
Bille-Holst, Poul kunstner III 154-65,154*,179
Bistrup IV 72
Blistrup I 128
Blixen, Karen forfatter I 82
Blovstrød III 133, IV 59,66,78
Bobierg IV 6
Boecks, Bianco amtsfuldmægtig I 98
Boeslunde III 30,31
Bolandsbækken III 40
Bolandsgården III 42
Bolands Vang III 40
»Boldtsen« III 165
Borch, O.V. kunstner III 154
Borsholm IV 43
Borsholmgård IV 44
Both, L.F. III 128,134,135*,137,138,140
Bovensiepen, R.O. chef for det tyske sikkerhedspoliti I 83
Braem, oberst IV 61
Brahe, Aksel lensmand III 36
Brahe-Trolleborg IV 140
Brandt, August la Cour gårdejer IV 89
Brandt, Hansine IV 89
Brandt, Poul IV 89
Brandstrup, Ludvig II 34
Brede Kobberværk III 63,64
Bredsdorff, J.U. landskabsmaler IV 84,85*,88*,89,90
Bregnerød III 58
Breidal, journalist II 50
Broagerland III 169
»Brolandsgård« (Niverød) III 32
Bruel, G.W. overførster III 75,197
Brøge, Niels bager III 52
Brønsholm IV 10
Brygning (husmandssted) IV 127*
Buch, Frederik skuespiller II 49
Burre Sø I 25, III 8
Bülow, Tenna II 81,85, III 198, IV 142
Bülow, Otto billedhugger I 83,94
Bybjerggård (Mørdrup) IV 39,41*
Böcher, vinhandler IV 80

Carinasøen (Kajerød) IV 76
Carl af Hessen IV 7,10,12
Carlsen, barbermester II 44,45
Caroline Mathilde, dronning II 77
»Casino« (Helsingør) I 26
»Chabeso« II 23
Christensen, Chr. I 54
Christensen, Chr. professor II 30
Christensen, Chr. købmand II 50,52,53
Christensen, D.C. historiker III 83
Christensen, Erik I 100
Christensen, Ernst II 55
Christensen, Hans II 50
Christensen, H.P. I 73
Christensen, Jens Olsen savværksejer (»Kulfanden«) III 182
Christensen, J.C. II 50
Christensen, Kaj grosserer I 96
Christensen, K. III 114
Christensen, Lars soldsætter og husmand (familie) IV 120-37
Christensen, Niels husmand IV 119,126
Christensen, Peder I 73,145*
Christensen, Peter V. IV 14
Christensen, Rasmus købmand II 50,52
Christianborg Slot III 63
Chr. III III 14,34,68,196
Chr. IV III 12,14,17,144,197, IV 140
Chr. V III 12,68,70,197,137, IV 6,73
Chr. VI IV 59
Chr. VII III 74, IV 14
Chr. IX III 197
Chr. X II 62
Christine, dronning III 68
Christoffersen, Bent IV 140
Christoffersen, Knud adjunkt I 121, II 81,85, III 198, IV 142
Christoffersen, Lars landsbyspillemand II 29
Classen, Johan Frederik generalmajor III 196, IV 12,15,16
Clausen, overførster III 66
Clausen, Fritz I 44

Dagmar, dronning III 196
Dalsgaard, Christian III 159
Dalgas, Chr. III 113
»Damgården« IV 39
Danmarks tekniske Museum III 173,174,177,180
Dansk Arbejdsgiverforening III 197
Dansk Folkeværn I 126
Dansk Samling I 16,87
Dansk Trækuls-Industri (Slaglille) III 93,94,95*,96,97
Dansk Ungdoms Samvirke I 16,59
Danske Kvinders Beredskab I 120-21
Danstrup I 22
Dauws, amtsmand IV 73,74
d'Arojou, Pierre maler III 154-56,163
de Fine, Skibsted II 74
Def-Petersen, batterichef I 75
Deichmann, Eva bibliotekar IV 139,142
Deleuran, C.V. oberstløjtnant I 96,104*
Den danske Atlas (Nordsjælland) IV 7*
»den falske Fine« (øgenavn for N.Chr. Larsen) II 59,60
Den kgl. Veterinærskole III 63
Den kgl. Mønt III 68
»Den lille Landbokomission« IV 9,10,12,14,16,18,28,40
»Den store Landbokomission« IV 9,10
»Den store Nordiske Industri-, Landbrugs- og Kunstudstilling i København 1888« IV 99
Det kgl. Apotek III 39
Det kgl. Landhusholdningsselskab III 83, IV 20,61
»Det suser i Skoven« III 146
Dillon, C.T. pilotkaptajn I 101*
Dinesen, Thomas ingeniør I 131
DNSAP I 29,44
Dombernowsky IV 60
Dreyer, vinhandler IV 64
Dising, Albert musiklærer II 40
»Dronninggård« (holte) IV 86
Dronningholm ruin III 196
Dronning Mølle III 76,165
DSB I 18,21,22
DU I 16
Duemose Hus III 118,120
Duemose Skov III 118
Dyggve, Chr. II 33

Ebberup III 25
Edinger, landmåler IV10
Egnsmuseet Færgegården (Jægerspris) III 180
Ehlers, Søren I 55,119,127
Ejlstrup Vang III 40
Eller, Povl museumsdirektør II 85,142, III 198
»Engbæk« (Frederikssund) I 101
Engelstoft, Lauritz III 25
Erik af Pommern, kong II 73,76
Esbech, Anna arkivar II 85, III 195,198, IV 142
Esbønderup III 50,52,54,55,154,159,160, IV 21
»Eskemosegård« (Hørsholm) IV 59,73,75
Espergærde I 62,66, IV 32
Esrum I 8, III 25,50,55
Esrum Sø III 10,54,58,60,76,130,172,197, IV 93
Esrum Kloster III 12,14,139,197
»Et nordsjællandsk Husmandssted« IV 130
Ewalds Høj (Rungsted) I 82
Ewans, Kaj musiker I 48

Faarhus I 88
Falkenbergskolen (Frederikssund) I 120,121*
»Fairy Hill« (Gurre) IV 48,49*
Familiebrug 1870-1980 IV 93-114
Farum I 25*,93*,96,97, IV 6
Farum Sø III 8
Faurholm III 14
Feilberg, H.F. pastor III 136
Feilberg, K. underofficer I 10
Fenwick, Charles generalkonsul IV 48
Fibiger, pastor II 45,46
Finets, Joseph Egnatius de II 74
Fischer, Adam kunstner III 154,155
Fischer, Else III 155
Fischer, Vilh. II 54
Fjellenstrup IV 11*
Florant, Herman skuespiller II 57
Flynderborg II 73
Flynderupgård Museet III 180, IV 42,45*,55
»Fløjte-Niels« (Niels Chr. Larsen) II 49
»Folehavegård« (Hørsholm) IV 59,64
»Folkesagn« III 136
»Folket bag Skoven« III 146
»Folk og Minder i Nordsjælland« III 128
»Forlovelsen« III 144
Fond-Larsen I 103
Forup, Jens I 70
Frandsen, Søren museumsinspektør III 40-55
Fredensborg I 15,16,39*,124*,128,134*, III 63,197
Fredensborg Station I 102
Fredericia I 88
Frederik II III 12,197
Frederik V III 23,40, IV 8
Frederik IV III 137
Frederik VI II 7
Frederik VII III 144,146,197, II 11
Frederiksborg II 43
Frederiksborg Amt I 6,18,21,40,48,52,83,108,113*, 130,131, III 58-62,64,73,194, IV 5-26,139,140
Frederiksborg Amtsråd IV 138,139

Frederiksborg Amts Landboforening IV 114*
Frederiksborg Amtstidende I 84*, III 114
Frederiksborg Amts Avis I 12,18,30,33, III 128,139, 140,194,197
Frederiksborg Højskole III 144, IV 133
Frederiksberg Slot III 63,197, IV 140
Frederiksborg Slot III 14,25,37,63, I 98
Frederiksen, Tenna
Frederikssund I 12,16,17*,22,24,46,49,64,70,75,96, 97,101,103,115*,120,121,123*,127,128,130, II 12-14,29,49-51,53,54,61*,62,63-66,65*,70
Frederikssunds Bibliotek I 15
Frederikssunds Andels Svineslagteri II 51,52*
Frederikssunds Kureren I 60,120
Frederikssunds Orkesterforening II 55
Frederikssunds Sygehus II 29,62,68,70
Frederikssunds Ægpakkeri IV 105
Frederiksværk I 15,24,52,64,83,96,103,110*,115*, 116*,118,119,122,127*, II 11,12,29,31*,32-34,35*, 36*,37*,43*,66,72, III 196, IV 12,18,128
Frederiksværk Borgerforening II 35,43*
Frederiksværk Borgerstiftelse II 60
Frederiksværk banen II 66, III 196
Frederiksværk Gods IV 15,16
Frederiksværk Krudtværk II 34, III 63
Frederiksværk Museum III 174, IV 17
Frederiksværk Realskole II 39
Frederiksværk Sygehus I 118*
Fredningsstyrelsen III 178
Freerslev Hegn III 22*,26-28,100, IV 94,96*
»Freja« (opmålingsskib) I 10,11*
»Frennegård« (Hørsholm) IV 57
Freuchen, Peter I 70
Friedrichsen, Anders arkivleder I 118-27,178,180
Friis, Achton III 102
Friis, Hermand III 50
Friis, Johan kansler III 196
Friis, Jørn H. statsskovfoged III 118
»Friis« Pension (Hornbæk) II 17,18*
Frilandsmuseet III 196
Friluftsrådet III 178
From, Preben I 19,22,33,41,83,104
»Fruebjerg« (Gribskov) II 79
Frydenborg III 172
»Fuglesangsmosen« (Kajerød) IV 75,76,77*
»Fuglesangsrenden« (Kajerød) IV 69,71*
Fugmann, hotelejer IV 64
Fulling, Hans II 66
Funder, Geert Daae maler III 178,188-91
Furesøen III 8
Futtrup, Hans III 119
Gadevang I 50,52, III 8,56
Gads Danske Magasin III 128,138
Gamel, Maria III 138
Ganløse I 10,103, III 92, IV 6
Ganløse Eged III 10
Ganløse Ore III 10,102
Ganløse Mørke III 8
Gedde, Åse III 199
Geel Skov III 9
»Genikkeren« III 165
Gerlev IV 13,15
Gerlev-Draaby I 56
Gerlev Skolekøkken I 53*
Gerlev Sogns Vagtværn I 57*
Gilleleje I 8,12,42,51*,54,57*,76,98,122,128
Gilleleje Badehotel I 83
Gilleleje Bio I 83,97*
Gilleleje Feriecenter III 180
Gilleleje Kro I 83,84*
Gilleleje Museum III 164*,178,180
Gilleleje Museumsforening I 15
Glamann III 64
Glarborg gården III 42,45,47,52,54
Glarborg Vangen III 40
Gliemann III 25
»Godtfredsens Gård« (Kajerød) IV 90
Gram, C.C. von overjægermester III 21,23,58,64,73
Grevinde Danner III 144,146
Gribskov III 8,9,12,14, 16,21,40-55,60,62,76,90,92, 94,102,118,124,128,139,144,172, IV 140
Gribskovbanen III 196, I 18,54
Gribsø, Erik redaktør III 139
Gris, Juan maler III 156,157*
Groenningen, Geert von II 76
Grundtvig, Frederik Lange II 5,6
Grundtvig, Marie Elisabeth Severin II 5,6
Grundtvig, Svend II 5
Græse IV 21,96,101,103,104*,105*,110,111*,113
Græsted I 18,37*,56,60,117*, II 29,46, III 40,50,52,55, 114, IV 18
»Grøndal« (Kajerød) IV 81*,82,84,85,87
Grønholt I 53, III 12,54,56, IV 10
Grønholt Hegn I 102
Grønholt Husmandsforening IV 101
Grønne Gadevang III 40
Grønvold, H. maler III 154
»Guldmosegård« (Laugø) IV 119
Gurre I 8, III 12, IV 31*,32,86
Gustav III, konge III 146

»Hakons Sale« III 47
Halds Orne IV 19
Halsnæs II 66, IV 6,18
Hamlet II 76
Hammersholt I 18
Hanehoved Overdrev IV 19
Handels- og Søfartsmuseet II 77
Hans, kong III 68
Hansen, Aage I 90
Hansen, Børge I 95,112
Hansen, Christian gårdmand IV 37
Hansen, Gunnar Steffen IV 140
Hansen, Hans Th. I 33
Hansen, Niels gårdmand IV 73
Hansen, Niels hyrde og husmand IV 115,117*
Hansen, Peder IV 80
Hansen, P. væver IV 128
Hansen, Pia Falck tegner 119*,122*,127*,128*,129*, 132*
Hansen, Poul IV 37
Hansen, Poul Erik Krogshøj I 87
Hansen, Per IV 39
Hansen, Peter »Svenske Peter« IV 41*,42
Hansen, Svend bogholder I 112
Hansen, V.A. IV 40
Hansen, landsretssagfører I 124
Harck, politimester I 70
Hareskovby I 96
Hararger Hegn III 118
Harløse Overdrev III 21,22*,27
»Hasselgården« IV 32,46,47
Hauen, van Lambert II 74
Havreholm IV 32
Hedeselskabet III 89,92,93
Hein, Lisbet museumsinspektør IV 57-68
Heinemann, fru II 47
»Helgoland« (panserskib) II 41
Hellebæk I 36,80, IV 36
Helsingborg I 11*, III 36
Helsinge I 10,18,45*,53,54,55*,58*,90,96,126,127, III 54,118, IV 21,98,101,113,120,121,128
Helsinge Postkontor II 130
Helsinge Kommunes Lokalhistoriske Arkiv III 118, 124,127,178,180
Helsinge Gymnasium III 180
Helsingør I 8,10,12*,13*,15*,16,17*,24,26,30,31*, 35*,36,37,39,40,44,48,50,56,60,62,64,71-73,78,79*, 81,87*,91*,96-99,105,111*,115*,117*,122,123*, 124,128,132,134*,138*, II 20,25,73, III 64,195, IV 27,28,29,36,42,43,44,45,98
Helsingør Banegård I 10*
Helsingør Dagblad I 87
Helsingør Kommunes Museer IV 27,138
Helsingør Politistation I 95
Helsingør Skibsværft I 36,37*,66,99,122, III 99,102
Helsingør Tekniske Skole I 12
Henningsen, Henning fhv. museumsdirektør II 73,80
Henning, Gerhard kunstner III 154
Henriksen, Birthe III 98,102,104
Henriksen, Børge III 101
Henriksen, Christine III 101
Henriksen, Gustav III 94,104
Henriksen, Hans III 88,92,93,98*,100*,101*
Henriksen, Jenni IV 102
Henriksen, Jens I 48
Henriksen, Hans Peter III 100*,101*,102*
Henriksen, Peter III 98,101,102,104
Henriksen, Karen IV 38
Henriksen, Sørine III 101,102,104
Henriksen, Verner kulsvier III 118-19,98
Henriques, Fini violinist II 59,60,64
Herredsinddelingen IV 139
Herstedvester Radio I 96
Hesbjerg I 8
Hessel, Thormod IV 69-92
Hesselrød III 82
Heynids Vang (Trustrup) III 43
Hillerød I 8,15,21,26*,27*,36,48,49,53,60,62,64,68, 92*,96,97,99*,101,102,103*,110,115*,116*,117*, 122,123*,127,133*, II 30,37,61, III 10,16,64,132, 134,144,157*,162*,168,196, IV 93,98,128,139
Hillerød Dampvaskeri I 68
Hillerød Garveekstraktfabrik I 68
Hillerød Gummifabrik I 18,68
Hillerød Hesteskofabrik I 68
Hillerød Jobpatrulje III 172
Hillerød Kommune III 72
Hillerød Politikreds I 128
Hillerødsholm III 12
Hirschholm Amt III 56,58-62
Hirschholm Slot III 63
Hjedding IV 24
Hjemmeværende børn i Laugø IV 126
Hjemmeværnsforening I 59
Hjortholm III 12
Hjulmager IV 129*
Hobro IV 120
Holm, Ludvig kgl. koncertmester II 30
»Holmehus« IV 50
Holbæk I 74, IV 212,125
Holck, v. officer I 100
Holger Danske II 76
Holm, kaptajn I 10
Holmegård I 41

Holmegård, Jens IV 41
Holte I 104
Hornbæk I 8,33,40,76,109*, II 17-28,19*,22*,24*
Hornbækbanen I 18
Hornbæk Badehotel I 128
Hornbækrevuen I 48
Hornbæk Gasværk II 21
Hornbæk Havn II 21*
Hornbæk Kro II 27*
Hornbæk Plantage III 197
Hornbæk Station II 23*
Hornbæk Sø II 18
Horneby II 18, IV 32
Hornsherred I 21,75*,96,101,103,122, II 5-15, III 10, IV 6,7,23
Horserød I 62,66, IV 32
Horserødlejren I 64-65*,76,128
»Hosekræmmeren og hans Søn« III 144
»Hotel København« I 53
Hulerød III 197
Hulerød Badehotel I 83,128
Humlebæk I 38,62,78, IV 36
Hundested I 26,38,42,49*,98,134*, II 36
»Hvad gavner det et menneske« III 147
Hvid, Jens Madsen amtsforvalter III 71
»Hvide Klint« I 52
Hvidekilde III 40
»Hvidstensgård« (Neder Draaby) I 75
Hvidsten-gruppen I 92
Husmandsbrug IV 93-114
»Husmandsbladet« IV 99,100*,101
»Husmanden« IV 101,102*,108
Husmands- og håndværkerslægt IV 115-137
Hyltene Mose III 40
Høeberg, Georg kapelmester II 67
Højryggede agre (Gribskov) III 42*
Hørsholm IV 57-68,59*,61*,65*,66*,72-74,78
Hørsholm Amt IV 6,7,10-12,14,15,71
Hørsholm Distrikt Økonomiske Selskab IV 62-64
Hørsholm Egns Museum III 180, IV 57,60,62,64,138
Hørsholm Ridebane IV 64*

Ibsen, Jep III 48
Ibsen, Kirsten III 48
Ibsen, Mads III 48
Ibsen, Oluf jordbruger III 47-52
Illustreret Tidende III 128
Institut for Folkemindevidenskab III 154
Isterød IV 72
Iversen, Kirsten kunstner III 154

Jacobsen, Bent III 169,170,185-87
Jacobsen, Chr. matros I 79
Jacobsen, Frode I 108
Jacobsen, Jacob P. II 63
Jacoby, fru II 28
Jagt- og Skovbrugsmuseet III 104,174,178,180, IV 140
Jardin, N.H. arkitekt IV 140
Jarløv, H.C. forstkandidat II 80,85, III 116-17,196-98, IV 139-42
Jarrum, Erik III 40-55
Jensen, Andreas III 88,99, IV 85
Jensen, Christen III 50,52
Jensen, Chr. Bonde III 92
Jensen, Einar Lund I 100
Jensen, Hans sognefoged II 62
Jensen, Hedegaard kommunebogholder I 98
Jensen, Henning gårdejer IV 41
Jensen, J.O. II 43,62
Jensen, Jørgen skovløber III 18
Jensen, Jørgen trælastarbejder II 45,62
Jensen, Kirstine II 45,62
Jensen, Mogens Henry I 39
Jensen, Morten fløjtenist II 36
Jensen, Niels kulsvier III 90
Jensen, Stig I 100
Jensen, malermester II 36
Jernovn (fransk) III 90-91*
Jernskæg III 196
Jespersen, Olfert musikdirektør II 44
Jessen, kammertjerner III 63
Jessen, Søren IV 5-26
Joensen, David IV 74
Jonge, Nikolaj IV 44
Juel, Jens maler IV 8
Juhl, Hans gestapochef I 76
Julebæk I 80
Juliane Marie, dronning III 197
Jul i Nordsjælland III 128,139
Junckers Savværk III 92
Junge, Regnold møntmester III 68
Junge, Joakim sognepræst III 134, IV 59,60
Juul, købmand II 25
Jægersborg Dyrehave III 16,63
Jægerspris I 49,74,116*,130, II 2,8,10, III 14, IV 8*,16,23
Jægerspris Amt IV 6,7
Jægerspris Skov II 10,14
Jægersprislejren I 7,9,75,130
Jørgensdatter, Bent IV 37
Jørgensen, Birthe Stig IV 10,12,13
Jørgensen, Dorte III 144-53
Jørgensen, Niels »nybygger« IV 29*,30,32

Jørgensen, Poul I 98,100
Jørgensen, Thue III 85
Jørlunde IV 18
Jyske Lov III 14

Kagerup III 185
Kagerup gårdene III 42
Kagerup Savværk I 102, III 186
Kagerup Teglværk III 118
Kagerup Vang III 40,43
Kajakklubben »Krogen« I 23
Kajerød IV 69-92,70*,71*,72*,73*,75*,79*,82*,83*, 87*,89*
»Kajerødgård« IV 88,89
Kammer (husmandssted) IV 124*
Kaplan, fru II 28
Karlebo I 52, III 25,56,78,80-88,98-104,114,119,127, 130,142, IV 21,60
»Karl Danmark« III 165
Karl X Gustav, svensk konge III 197
Karlsgave IV 17*
Karlsstenen (Jægerspris) II 11*,12
Karsemoselejren I 128
Kassegård, Jens III 52
Kastellet I 94
Kempesen, Oluf III 50
KFUM's militærmission I 74
Kiil Skov III 26
Kierkegaard, Søren III 144,197
Kikhavn IV 18
Kildekrog I 18,41
Kingo, Thomas II 75
Kirkenæs (Frederikssund) II 12*
Kirke Sonnerup I 74
Kirke Værløse III 58,64
Kistrup-gården III 40,50-52
Kiær, Erling I 78,80
Kjeldbæk, Esben I 69
Kjersgaard, Olav III 116-17
Klausen, K.M. rådmand II 47
Klein, Axel IV 90
Klem, Knud fhv. museumsdirektør IV 142
»Klithotellet« (Hulerød) I 83
»Kloster-Karl« III 165
»Knokkelhuset« (Jægerspris) II 11
Knuth, baron II 35
Koefoed, lærer II 36
»Kohavegård« (Tikøb) IV 49
Kokkedal IV 107
Kollerup Hus III 42,44,45,54
Kollerups Enghave III 40
Kollerups Vang III 40,43*
Komosen III 40
Konfirmationsvidnesbyrd IV 125*
Kongeligt godt III 10-14
Kongens Have (København) III 39
»Kongen og Folket« III 144
Kongstad, Einar maler III 99*
Kongstad, Kr. tegner IV 131
Konservativ Ungdom I 17
Korse, Poul museumsformidler IV 139,142
Korsvejen III 40
Korsør I 88, III 30
Kostald IV 22*
Kraft, Ole Bjørn politiker I 29
Krag, Helle Virkner II 27
Kraglund, Jørgen III 30,31
Krambeck, restauratør II 50
Krarup, L.V. skovrider III 91,92
Kregme I 64, III 196, IV 7,12,18,19,126
Kregme Badehotel I 128
Kregme Kirke II 36
Kring, Oluf forstassistent I 100
Kristensdatter IV 37
Kristensen, Evald Tang III 136
Kristensen, Jens III 91
Kristensen, Tom III 154,159
»Kristian Sidelæns« III 165
Krogen (Kronborg) II 73
Kronborg I 8,11,90, III 16,36,37, IV 60
Kronborg Amt III 58-62,64,71,73, IV 5-7,9,10,14,16, 18,21,140
Kronborgs fæstningsværker I 9*, II 73-77, III 63
Kronborgs Ladegård III 54
Kronborgs revir III 40
Kulhusene II 11-13
Kulsvidning i oldtiden III 30-32
Kulsvidning i 1500- og 1600-tallet III 34-39
Kulsvidning 1763-1813 III 56-67
Kulsvidning 1800-1880 III 80-87
Kulsvidning 1880 til idag III 88-97
Kulsvierbønderne III 40-55
Kulsvierne og administrationen III 68-79
Kulsviere (nye) III 118-27
Kulsvierne III 128-143*
Kulsvierbogen.... III 136
Kulsviernes forfatter (G. Nordkild) III 144-53
»Kulsvierblod« III 146,149,150,152,181-84,182*,183*, 184*,185-86
Kulsvierprojektet III 127,168-80,169*,171*,173*, 175*,176*,177*,178*,179*
Kulsvierskolen (Hillerød) III 162*,163
»Kulsvierlandet« III 168
Kulsvierudstillingen III 188-91

»Kulfanden« III 165,182,184
»Kultur og Folkeminder« III 136
Kulturministeriet III 194, IV 139
Kultorvet III 64,66,149
»Kurer Karen« I 39
»København« (Hillerød) I 26
København I 92,106 II 5-6,17,39,42-45,54,66, III 16,37,62,64,66,68,70,73,76,77,128,132,138,142, 186,187, IV 36,59,62,65,91,103,106,107,108,122, 125,141
Københavns Amt III 58,59,60-62,64,71,73 IV 18,24
Københavns Hovedbanegård I 47*, II 6,7
Køge III 16,92
Køkken (husmandssted) IV 122*
Kyndbyværket I 101
Kystbanen I 66, IV 63,64

Lahde, G.L. kobberstikker III 143
Lange, tømrermester IV 128
Lange, Chr. købmand II 50
»Langedamsdalen« IV 69
Langen, Johan Georg von forstmand III 21,23,26-27
Langer, inspektør I 82
Larsen, Albert II 29-30
Larsen, Carla II 29-30
Larsen, Christian (familien) IV 117-37
Larsen, Christoffer IV 133
Larsen, Edith II 53
Larsen, Eigil II 53
Larsen, Hans barber og musiker II 33
Larsen, Hans Holm III 121
Larsen, Hans husmand IV 115,117*
Larsen, Henrik bibliotekar II 85, III 198
Larsen, Johanne g.m. N.C. Larsen II 61
Larsen, Jørgen Erik skibsbygger I 87
Larsen, Jørgen II 53
Larsen, Lone Leth III 154-65
Larsen, Niels Christian (»Fløjte-Niels«) II 29-72,71*
Larsen, Otto Henning Skov tjener I 87
Larsen, Th. kriminalbetjent I 80
Larsen, Valdemar kapelmester II 45,47,51
Larsen, Vilhelm II 29-30
Larsen, Westphael Finn direktør I 102
Laugø IV 97*,115-37,116*,123*,126*
Laurents, Bent sparekassedirektør II 85, III 198, IV 142
Lehmann, Orla politiker IV 125
Lehmann, direktør II 27
Lennø, Marcus pianist II 53
Leonora Christine III 17
Lerstampede huse IV 47,48*
Lille Lungby IV 13*,140
Lillerød I 18,56,83,96, III 8,54, IV 112
»Lille Ravnebjerghus« (Hillerød) IV 93,117-20,126, 130-31,133-34
»Lindehøjgård« (Kajerød) IV 81,89,90,91
Lindemann, Georg general I 108,109*,114
»Lindserupgård« (Plejelt) IV 54,55
Linstow, overførstermester III 58,75
»Lollikhus« I 128
Lommer, Stig I 48
Lorenzen, Jørgen I 119
Lorenzen, Thomas S direktør II 47
Lorenzen-banden I 118-19
Lottenburg, Leo kapelmusikus II 44
Louise, dronning III 197
Lowsow, kammerherre IV 23
Ludserød IV 75,78
Lund, Mariane (gestapospion) I 98
Lundbye, Johan Thomas maler IV 22*,31*
Lundstrøm, Vilhelm kunstner III 163
Lütken, Einar arkitekt I 96,98
Lynge III 54
Lynge overdrev II 96,106,107*,108,112,114
Lynged, Peder koncertmester II 42
»Løbjerggård (Kajerød) IV 86-88

Maarum I 126, III 40,42,52,54,56,58,62,118-27,146, 149,197-98
Maarum Forsamlingshus III 127
Maarum Kulsvierlaug III 98,124,127,180
»Maarum Sogns Historie« (studiekreds) III 118
Madsdatter, Anne g.m. Oluf Ibsen III 48,49
Madsen, O. politikommissær I 72
»Maglekær« (Gørløse) IV 96
Mallemosen III 40
Manger, apoteker III 64
Mangsen, Ole III 132
Marboe, Gunnar gårdejer I 101
Marienlyst Badehotel I 40
Mathiesen, Leo musiker I 48
Mathiasen, Otto Peder gårdejer IV 38
Mejlholm, Anne Marie kunstner (træsnit i årbog 1987)
Melby IV 7,19
Melbylejren I 128
Meløse III 132
Melskens, Herm. L. borgmester I 131
Meyer, Elias IV 17
Meyling, Arne lærer og kommuneantikvar IV 55
Middelfart I 88
Mikkelsen, Hanne IV 69-92
Mikkelsen, Robert I 70
Milested (marknavn) III 55

Milebrændingens teknik III 110-15
Milebrændingen i praksis III 118-27*
Minche, Cathrine IV 85
»Minchegården« (Kajerød) IV 78,85,86
M/S Minden I 72
Moder Grib III 198
Moe, pastor II 47
Moltke, greve III 63
Moltke, Albreckt lensmand III 196
Mortensen, Hans III 123
Mose, Aage I 46
»Multebjerg« (Gribskov) I 102
Munk, Kaj I 29
Munk, Kirstine III 197, IV 140
Muth, hofopticus III 64
Mølgård, Else III 68-79
Müller, P.E. III 88,91
Møller, Kaj I 33
Møller, Peder violinvirtuos II 30
Mølle Vang (Laugø) IV 133
Mølleåen III 8,39
Mønsted I 10
»Mønten« III 63
Mørdrup I 66, IV 32,39,41,42,49
Mælkevejen IV 54*

Nathan, doktor II 28
Nationalmuseet III 196,198, IV 11
Nebelong, professor II 30
Neder Dråby I 75, IV 8,13
Nejede Vesterskov I 100
Neuengamme I 90
Neumann, Gerda & Ulrik I 48
Nexø, Martin Andersen I 70, III 87
Nielsdatter, Appelone III 50
Nielsen, A.E. vejassistent I 96
Nielsen, Hans foged IV 15
Nielsen, Inger II 81
Nielsen, Jais kunstner III 154
Nielsen, Knud I 66
Nielsen, Morten billedhugger I 99*,101
Nielsen, Niels slagtermester II 29
Nielsen, Niels Arne sognepræst III 196
Nielsen, P.Chr. II 78,80,81,83, III 194
Nielsen, Peter III 85,87
Nielsen, Zakarias III 128
Nivå I 8,52,62, IV 10
»Nora Mortens Minde« I 128
Nordbanen I 104, III 196
»Nordkap« Pension (Helsingør) I 71*
Nordkild, G. forfatter III 128,139,144-53,168,181
Nordsjællands Folkemuseum III 128,179,180, IV 93, 114*,118*,133,138
Nordsjællands Venstreblad I 18
Nordskoven (Jægerspris) II 2,13*
Nordstens Fabrikker I 102
Norske Bakke (Frederiksværk) II 49*
Nyborg I 88, III 37
Nygaarde (Jægerspris) II 10
Næstved I 29,74
Nødebo I 50,100,128, III 40,54,62,90,92,104,172
Nødebo Kirke II 80
Nødebo Kro I 103
Nørlund, Ib I 64
Nr. Herlev III 56
Nørreport III 64,66,138
Nørreskoven (Jægerspris) II 10,11,13,14

Odderdam Vang (Gribskov) III 172
Odensegårds fæstere III 35
Oehlerich, Frederik lærer IV 99
Olsdatter, Karen IV 50-52
Olsen, Anders vildt- og forstmester III 58,64
Olsen, Bent II 27
Olsen, Christen lærer III 83
Olsen, Jens jordbruger IV 12
Olsen, Leif I 80
Olsen, Ole grosserer II 27
Olsen, kapelmester II 42
Olsen, politimester II 42
Omgang, Jens krybskytte og kulsvier III 182
Oppermann, A. professor III 88,89,92,99,100,113-15
Oppesundby II 50
Orebjerg IV 7,13,15
»Orenæs« I 128

Paalund IV 6
Paludan-Müller, Carsten museumsinspektør III 30-32
Pappenheim, Borchard III 12
Parkov, oberst II 54
»Pavesnabelen« III 165
Pedersen, Anton maskinarbejder III 118
Pedersen, Christen skibsprovianteringshandler I 118
Pedersen, Jens kulsvier III 101,102,104
Pedersen, Kenno museumschef II 82,85, III 194,198, IV 138-39, 142-43
Pedersen, Morten Weiss I 29,44,82
Pedersen, Niels IV 80
Pedersen, Valdemar købmand I 126
Petersen, Bent IV 80
Petersen, Birthe Skovholm III 56-67, 110-15
Petersen, Carl gårdejer IV 87,88

Petersen, Carl Julius antikvarboghandler (fond) III 194, IV 139
Petersen, Ellen IV 55*
Petersen, Hans gårdejer IV 87
Petersen, Hans Normann (Dalle) I 98,100,101*
Petersen, Knud student I 87
Petersen, Lars III 83
Petersen, L.P. lærer III 56,83,134
Petersen, Lily IV 87
Petersen, Svend fæstebonde IV 73
Petersen, skoleinspektør III 130
Petersen, snedkermester II 35
»Petersminde« (Slangerup) I 20*
Phillipsen, P. II 54
Picasso, maler III 154-58
Piberhus III 58
Pibervang III 14
Pigemølle (Pibemølle) III 198
»Pilegårdsparken« IV 69,76
»Pilegården« (Kajerød) IV 87
»Pinden« III 165
»Pive – Las« III 165
Plejelt IV 28,32,37,54,56
Ploug, doktor II 28
Plougmann, organist II 57-59
Pløjning IV 118*
»Pløk-Karl«III 164-65
Podebusk (slægten) III 196
Politiken II 50
Pontoppidan, Erik prokansler IV 57-59
Pors, Stig lensmand III 34
Poulsdatter, Margrethe IV 37
Poulsen, Carl musiklærer og landsbyspillemand II 31-32
Poulsen, Grethe II 32
Poulsen, Kristian overkirurg II 5
Poulsen, Laura II 32
Poulsen, Ludvig Theodor Hartzfour snedkermester II 5,6
Povlsen, Ejnar I 89
Præstevang III 8
Pårup III 55

Raadvad Fabrik III 63
Rabin, amtsforvalter III 71,73
Rackholm III 40
Ramløse III 55, IV 113*,133
Rantzau, greve III 64
Rasmusdatter, Christine IV 117
Rasmussen, Arne Skjold pianist II 66
Rasmussen, Emil politiker II 68
Rasmussen, Ove landsretssagfører I 126
Reib, Carl I 72
Reindahl, Finn IV 115-37
»Rendebækgård« (Kajerød) IV 90
Rendedraget III 40
Renaissancens skovland III 16-20
Repstock, Bjørn I 98
Retortovn III 88-97
Reventlow, Christian Ditlev Frederik greve IV 5,14, 20,190
Ribe I 88
Ribera III 158
Riis-Vestergaard, S.K. fhv. sparekassedirektør III 199
Ring, Henning lektor II 81,85, III 198, IV 143
Ringheim, Arvid II 49,50
Ringsted I 8, II 29,61,67, IV 88
Risom, Svend arkitekt IV 47
Rodgers, Ginger danser I 33
Roehakning IV 95*
»Rolighed« (Mørdrup) IV 51*
»Rosenlund« (Espergærde) I 123
Rosenstand, pastor II 53
Roskilde I 101, II 6,61, III 10,12, IV 125
Roskilde Fjord I 8, II 7,12,14,15, III 12
Rostrup-Bøysen, P. III 154,159
Rubierg IV 6
Rud, Anne Majken Snerup museumsinspektør IV 27-56
Rude Skov III 8,9
Rungsted I 44,81, IV 62,63
Rungsted Badehotel IV 64
Rungsted Statsskole I 82
Rungstedgård IV 64
Rungstedlund I 82, IV 61,64
Ruse, Henrik II 74
Rykind-Eriksen, Kirsten IV 93-114
Rømer, Ole III 197
Rørtang IV 46
Rågeleje I 128

»Sandaasen« (Freerslev) IV 94
Sandbjerg IV 21,72
Sandholm I 9*
Sandholmlejren I 104,128
Sarauw, G. skovrider III 27,83, IV 20,21,22,40
Scharf, Wilhelm kunstner III 154,155
Schellenbeck, bankier III 64
Scheibel, overlæge II 68,69
Scherfig, Hans forfatter III 159
Scholten, von II 74
Schimmelmann, von III 64
Schjøtt-Olsen, Claus cand.mag. III 34-39,77,80-97,180
Schreiber, prem. løjtnant II 53

Sct. Georgsgildet I 48, III 172
Sct. Helene Kilde III 146
Schytz, Sigurd folketingsmand I 73,85
Schønberg, Ib skuespiller II 25,48
Seeger, V. III 114
Seiersen, Emilie Christine II 5
»Sekskorset« (St. Dyrehave) I 100
Selsø II 6,8 IV 7,13,14,16,20
Sessionshøjder IV 120*,121
»Shellhuset« II 62
Sigerslevvester II 62
Sigersmark, Børge kgl. kapelmusiker II 66
»Sindshvile« (Kvistgård) IV 42
Sjællandske Jernbaneselskab III 196
Sjælsmark IV 66
Sjælsø IV 66,71,76,83,84,86
Skadhauge, Povl II 5
»Skansegården« I 53,99*,125*
Skælskør III 30
Skibby I 101,116*, III 12,195
Skibsted, Marie III 155
Skoletjenesten III 27
»Skolle-Lars« II 49
Skiden Slette III 27
Skov, Vilner I 85
Skoven (oldtid) III 8
Skovfogedvang III 40
Skovforordninger III 20-26, III 70-79
Skovhusene III 164
»Skovlyst« (Frederiksværk) I 26
Skovskolen III 172
»Skovtrollene« (Helsinge Vagtværn) I 59*
Skrubbeltrang, F. historiker IV 17,94
Skævinge IV 138,140
Skævinge Hørskætteri I 68
Slaglille III 93
Slangerup I 20*, 22,30,36,43*, III 12, IV 139
Slangerupbanen I 18
Slangerup Brugsforening IV 100
Slangerup Mølle IV 105
Slagslunde III 58, IV 6
Slagtning IV 132*
Sletten I 43*
»Smørstenen« (Gribskov) I 102*
Snekkersten I 66,79*
Snevret (Sneverød) III 27
»Snoge-Lars« III 165
Socialdemokratiet I 62
»Solhøj« Pension (Hornbæk) II 17-28,17*
»Sommariva« (Helsingør) I 72
Sophie Amalie, dronning III 14, IV 73
Sophie Magdelene, dronning III 21,64, IV 74,140
Solgaardshøj I 8,96
»Spaanbækgård« (Tisvilde) I 54
Sparekassen SDS III 194, IV 139
Spodsbjerg (Hundested) I 8
»Stampenborg« (baroni) IV 96
Statens civile Luftværn I 128
Statens Museum for Kunst IV 8,22
»Stella Maris« (Helsingør) I 78
Stenholt Vang III 197
»Stenhøjgård« (Kajerød) IV 81,90
Stenløse I 70
Stimestrup IV 78
Stokfleth, kommandør IV 80
Stolberg, Chr. G. greve IV 58,140
Store Dyrehave III 12,60
St. Gribsø IV 197
St. Havelse II 36
»Strandbjerg« I 81,82
»Strandgården« I 101
Strangesen, Erik III 182,186-87
Strüving, fabrikant II 57,58
Strømberg, Angelo værftsarbejder I 112
Strø Bjerge III 8
Strø IV 140
Stutteri Vang III 40
Stævningsskov III 15*
Stålvalseværket I 118
Sundbylille IV 18
Svanholm IV 7,13,15,16
Svendsen, A. III 138
Svendsen, Jens IV 78,79
Svendsen, Morten gårdejer IV 47,52
Svendsen, Svend gårdejer III 118
Svendstrup, Morten IV 52
Svingplov IV 19*
Sylvest, Emil II 65
Sæby III 63
Søborg III 12, IV 11
Søllerød Museum III 180
Søndagsbladet III 128,138,144
Sørensen, Jens III 159
Sørensen, Lars III 85

Tangbjergning IV 35*
Termansen, Niels Jokum tegner IV 124*
Thaae, løjtnant IV 80
Thaarup, Frederik III 66
Theilade, provst II 36-37
Thisted, Kathrine IV 101
Thodberg, lærer II 38

Thomsen, lærer II 38
Thomsen, Bente I 75,130
Thomsen, Jørgen IV 49
Thomsen, hoteldirektør I 33
Thorn, N. tegner IV 134*
Thorup Kro II 33
Thott, Åge Andersen lensmand III 196
Thuesen, Jørgen III 85
Thura, Laurids de II 77
Tibirke II 31, III 55,146
Tibirke Hegn III 197
Tibirke Kirke II 32
»Tidens Kvinder« III 128
Tikøb III 55, IV 27-56
Tikøb Kirke IV 28*
Tikøb Kro IV 27*
»Tillidsskrift« IV 10
»Tilskueren« III 128
Tinglev I 88
»Tingstedgård« (Sjælsmark) IV 67
Tinkerup IV 52
Tisvilde I 54,128 II 32
Toft, Ane Marie Elise II 5
Tofte, Knud provst II 85, III 194,195*
»Toftegård« (Tisvilde) II 33
»Toftehavegård« (Allerød) IV 94,95,103
Tofte Kilde (Tidsvilde) II 33
Toksvig. Lars statsskovrider III 118
Tollerup, skomagermester IV 128
Tolvkarlevang III 14
Torkos, Bela kaptajn I 104*
»Tornevangsgård« (Kajerød) IV 90
Torulds Vang III 40
Torup III 50, IV 6,7,12
Trolle, Herluf III 12
»Truels i Vandmøllen« III 146,147,149
Truelsen, Elit (Tom) I 98,101*,102*
Trustrup Gårdene III 42,43
Trustrup Vang III 40
Trækul III 116-17
Tumlingehuset III 60
Tømmerup IV 6,12
Tønder I 88
Tørveskæring IV 38*
Tørveæltevogn IV 93*

Ubberød IV 73
»Ude på landet« IV 27-56
Ude Sundby II 12
Udlejeren III 40
Udskiftning IV 10-13
Udskiftningskort III 41*, IV 13*
Udstilling (kulsvier) III 188-91*
»Ugens Nyheder« IV 108,109*
Uggeløse III 60
Uhrskov, Sven (Søren) I 98,100, II 85,128,130,132, 136-38,181, IV 130,133
Ulfeldt, Corfitz III 17
Ulfeldt, Leonora Christina III 197
Ullerslev I 88
Ullerup I 49
Ullerød III 14
Ulrich, amtmand I 132
Usserød IV 63
Usserød Sygehus' ambulance I 14*
Ussing, overlæge II 68
Uvelse IV 21

Valby (Helsinge) IV 98
Valdemar Atterdag III 196, IV 86
Valdemar Sejr III 196
Valentin, Jørgen III 7,168-80
Vassingrød III 54
Vedbæk III 21
Vejby IV 21
Vejby Station I 96
Vejby Strand I 9*
Vellerup sogn I 101,102
»Venstre« I 22
»Verden og Vi« III 128
Verstege, Bjørn I 106,111,114,128,132
Vestervæk, Ole Schou III 68-79
Vestergaard, Erik Buch stadsbibliotekar II 78,80, 83,85, III 198, IV 142
Vestergaard, Poul III 7,30-32,168-80,194
Vesterport (København) III 64
Vestre Fængsel I 88,89,91*
Vestvolden (København) IV 141
Videnskabernes Selskab III 13,25
Vilhelm, abbed III 12,147,149
Villingerød III 10
Vind, Jens III 50
Vinderød IV 7,12,18,19
Vorbasse III 31
Vuillot, B.F. forstmand III 21
Værløse Flyveplads I 96,102
Vævning IV 128*

Wedell, amtmand IV 74
Wennemoes, maler IV 83*,86*
Wessel, Casper III 12
Westphael, bager IV 80
Westrup, orlogskaptajn I 99
Wieland, Henning skibsbygger I 87

Wiibroes Bryggeri I 50,112, II 23
Willars, A.C. III 12
Willumsen, J.F. maler III 165
Winge, prem. løjtnant I 10
»Wisborg« (Helsingør) I 81*,82,88,89,94,95,123*,124
Würtemberg II 75,76

Ziersen, manufakturkommis II 57,58,59
Zinklar, Finn II 17
Zinklar, Steen II 17

Æbelholt III 12,134,147,198

Ølstykke I 56
Ølstykke herred IV 6,13,21
»Øregaards Hotel« (Frederiksværk) I 128
Ørekrog (Helsingør) II 73
Østby I 21,38,122, II 69
Østergaard, C.M.S. III 132
Østerport (København) III 64
Østrup III 197
Øverøds Mark III 58
Øvre Dråby IV 13

E. Rondahl Jul. 97